

Kerndoelen Nederlands

ACTUALISATIE KERNDOELEN

Conceptkerndoelen Nederlands

September 2023

een doordacht curriculum
dat doen we *samen*

Verantwoording

2023 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Deze kerndoelen zijn tot stand gekomen door:

Leden van het [kerndoelenteam](#) Nederlands, bijgestaan door de [advieskring](#).

Auteurs:

Joanneke Prenger, Jocelijnn Pleumeekers.

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN

1.8055.869

Inhoud

Voorwoord	4
Leeswijzer	6
Karakteristiek Nederlands	7
Kenmerken van het leergebied Nederlands	7
Samenhang binnen het leergebied.....	7
Samenhang tussen leergebieden	8
Kerdoelen	10
Overzicht domeinen en kerndoelen Nederlands	10
Overstijgend.....	11
Kerndoel 1 - Taal- en leesomgeving	11
Kerndoel 2 - Taal in de leergebieden.....	12
Domein A. Communicatie Subdomein A1 Taalvaardigheid	13
Kerndoel 3 - Begrijpend luisteren, lezen en kijken	13
Kerndoel 4 - Doelgericht spreken en schrijven	15
Kerndoel 5 - Creatief taal gebruiken	17
Kerndoel 6 - Schrijven om te leren	18
Kerndoel 7 - Bronnen onderzoeken.....	19
Kerndoel 8 - Bronnen verwerken	20
Kerndoel 9 - Reflecteren op taalactiviteiten.....	21
Domein A. Communicatie Subdomein A2 Interactie	22
Kerndoel 10 - Doelgericht gesprekken voeren	22
Kerndoel 11 - Gesprekken voeren om te leren	23
Domein B. Taal Subdomein B1 Taal als systeem	24
Kerndoel 12 - Vorm en betekenis beschouwen	24
Kerndoel 13 - Schriftelijke taalverzorging	26
Domein B. Taal Subdomein B2 Taal en individu & maatschappij	27
Kerndoel 14 - Talige identiteit.....	27
Kerndoel 15 - Taalvariatie	28
Kerndoel 16 - Taalverandering	29
Domein C. Literatuur Subdomein C1 Literatuur als systeem	31
Kerndoel 17 - Inzicht in verhalende teksten	31
Kerndoel 18 - Verkennen van literaire genres	33
Domein C. Literatuur	34
Subdomein C2 Literatuur en individu & maatschappij.....	34
Kerndoel 19 - Leesvoorkeur.....	34
Kerndoel 20 - Functies van literatuur	35
Kerndoel 21 - Tijd en context.....	37
Concept begrippenlijst Nederlands	38

Voorwoord

Het ministerie van OCW heeft SLO op 29 april 2022 de opdracht gegeven om samen met het onderwijsveld nieuwe kerndoelen te ontwikkelen voor de leergebieden Nederlands, rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid. Kerndoelen zijn gericht op het primair onderwijs, de onderbouw van het voorgezet onderwijs en het (voorgezet) speciaal onderwijs. In deze formele publicatie worden allereerst de kerndoelen Nederlands gepresenteerd.

Kerndoelen gelden als de wettelijke opdracht voor elke school in het funderend onderwijs. Leerlingen hebben in hun onderwijs recht op een brede basis aan inhouden. Dat vraagt om een goede afweging wat er in het landelijke curriculum moet worden opgenomen. In een formele werkopdracht zijn vastgestelde criteria meegegeven, zodat de conceptkerndoelen meer richtinggevend zijn voor curriculum- en onderwijsontwikkeling op school. De nieuwe generatie kerndoelen is daarom concreter geformuleerd en bestaat uit aanbodsdoelen (gericht op de school), beheersings- en ervaringsdoelen (gericht op de leerling). De conceptkerndoelen beschrijven de inhouden van het onderwijs in termen van kennis, vaardigheden en houdingen en bevatten een zogenoemde doelzin en uitwerking. Daarnaast zijn kerndoelen opgebouwd volgens een vaste structuur en zo ontwikkeld dat scholen ruimte behouden voor een eigen schoolvisie en keuzes voor accenten op basis van de leerlingpopulatie of identiteit.

Het ontwikkelen van kerndoelen is een zorgvuldig proces. De conceptkerndoelen zijn onder leiding van een procesregisseur in 12 maanden tot stand gekomen door een kerndoelenteam bestaande uit leraren po en vo, vakexperts en curriculumexperts. Zij werden hierin bijgestaan door een advieskring met vertegenwoordigers uit de onderwijssector en daarbuiten.

Deze conceptkerndoelen zijn het eindproduct van de ontwikkelfase en tegelijkertijd het startpunt voor de volgende fase: de fase van beproeven. De doelen zijn een weloverwogen en goed onderbouwd voorstel, gebaseerd op de kwaliteitscriteria uit de werkopdracht van het ministerie van OCW, maar zijn nog niet definitief. In de fase van beproeven wordt het onderwijsveld uitgebreid geconsulteerd over de bruikbaarheid van de conceptkerndoelen. Een belangrijke fase om de conceptkerndoelen te optimaliseren tot een finale set. Daarna volgt het traject om de kerndoelen vast te leggen in wet- en regelgeving.

Voor de kwaliteit van het onderwijs is meer nodig dan een landelijk curriculum. Nieuwe kerndoelen zijn een belangrijke voorwaarde, maar geen garantie op goed onderwijs. De werkelijke kwaliteit van het onderwijs vindt plaats in de school. Het vakmanschap van de leraar en schoolleider is een belangrijke factor. Voor een goede vertaalslag van kerndoelen naar onderwijsactiviteiten, didactiek en toetsing is de rol van leraren en schoolleiders cruciaal.

Om leraren en scholen te ondersteunen bij de implementatie, zijn ook adequate leerlijnen en ondersteunende materialen nodig. Deze materialen bieden het passende concretiseringsniveau voor een vertaling en uitwerking van het landelijk curriculum naar alle niveaus van het funderend onderwijs. Niet alleen belangrijk voor leraren en schoolleiders, maar ook voor educatieve uitgeverijen, toetsontwikkelaars en andere onderwijsprofessionals. SLO zal de komende tijd deze leerlijnen gaan ontwikkelen.

Leeswijzer

Om de inhoud, formulering en gedachtegang achter de conceptkerndoelen goed te interpreteren is het raadzaam om deze publicatie te lezen in de volgorde waarin het geheel is ontwikkeld. Allereerst heeft het kerndoelenteam een visie op het leergebied geformuleerd. Deze is verwoord in de karakteristiek, gevolgd door een geordend overzicht van alle domeinen, subdomeinen en de inhouden van de kerndoelen. Daarna worden alle kerndoelen volgens een vaste opbouw getoond. Aan het einde van ieder leergebied wordt een begrippenlijst getoond.

Deze publicatie sluit af met de verantwoording en onderbouwing van het ontwikkelproces, de gemaakte keuzes, geraadpleegde experts en referenties.

De publicatie is als volgt opgebouwd:

Conceptkerndoelen Nederlands

- de karakteristiek van het leergebied
- een overzicht van de domeinen, subdomeinen en inhouden van de conceptkerndoelen
- de conceptkerndoelen Nederlands – primair onderwijs
- de conceptkerndoelen Nederlands – onderbouw voortgezet onderwijs
- concept begrippenlijst

Verantwoording

- toelichtingsdocument Nederlands (inclusief referenties)

Gebruikte terminologie

In de conceptkerndoelen worden begrippen en termen gebruikt die wellicht niet voor iedereen even herkenbaar zijn. Het zijn vakspecifieke begrippen die bekend zijn in het leergebied en voorkomen in de landelijke kennisbases van de lerarenopleidingen. De inhouden en formuleringen sluiten eveneens aan bij internationale ontwikkelingen en benamingen.

Voor de doorlopende leerlijn worden in po, vo onderbouw en vo bovenbouw dezelfde begrippen gehanteerd. Dit kan ertoe leiden dat in het po of de onderbouw van het vo termen worden geïntroduceerd die minder bekend zijn. Alle in de kerndoelen gebruikte begrippen zijn in de bijlagen van deze publicatie opgenomen in een concept begrippenlijst.

Status

De conceptkerndoelen hebben geen formele status en worden in de zogenoemde fase van beproeven in de onderwijspraktijk getoetst op bruikbaarheid. Het blijven concepten tot dat er formele politieke besluitvorming heeft plaatsgevonden.

Karakteristiek Nederlands

Kenmerken van het leergebied Nederlands

Taal wordt gebruikt om te communiceren met elkaar, om gevoelens te uiten en als instrument voor denken en leren. Omdat het Standaardnederlands in Nederland de gemeenschappelijke taal is, draagt de beheersing van deze taal bij aan de kansgelijkheid van leerlingen, zowel in hun dagelijks leven als in het onderwijs. In het leergebied Nederlands worden leerlingen daarom uitgedaagd en gestimuleerd om zich tot taalcompetente burgers te ontwikkelen, die kunnen deelnemen aan een geletterde maatschappij waarin mensen met verschillende talen en achtergronden samenleven.

Leerlingen ontwikkelen een samenhangend geheel aan kennis, vaardigheden en houdingen op het gebied van communicatie, taal en literatuur, en krijgen inzicht en vertrouwen in zichzelf als taalleerder. Ze leren doelgericht lezen, schrijven, kijken, luisteren, spreken en gesprekken voeren in authentieke en betekenisvolle situaties, en kunnen onderbouwd oordelen over taal- en literatuurkwesties. Ook reflecteren ze op keuzes in eigen taalgebruik en talig repertoire en beschouwen de keuzes die door anderen zijn gemaakt.

Leerlingen leren hun eigen ideeën, ervaringen en gevoelens uit te drukken in taal en ontdekken hun eigen stijl en voorkeuren. Via een variatie aan teksten uit heden en verleden komen leerlingen in aanraking met cultuur en literatuur. Ze leren hier betekenis aan te geven en waarde aan toe te kennen voor zichzelf en anderen en verbreden hiermee hun blik op de wereld.

Samenhang binnen het leergebied

Leerlingen verschillen in de talige ontwikkeling die ze doormaken voordat ze naar school gaan. Vertrekkend vanuit deze eigen taalvaardigheid breiden leerlingen hun interactievaardigheden en hun productieve en receptieve taalvaardigheid uit. In het leergebied Nederlands leren leerlingen in een doorlopende leerlijn van het primair onderwijs naar het voortgezet onderwijs doelgericht te communiceren in verschillende contexten en leren ze zich expressief en creatief te uiten. Daarbij benutten ze kennis over taal en taalgebruik en leren ze een diversiteit aan talige culturele uitingen kennen.

In elke fase van de taalontwikkeling is sprake van een combinatie van verwerving en verdieping van talige kennis, vaardigheden en houdingen. In de eerste fases van de ontwikkeling (het primair onderwijs) ligt de nadruk op verwerving en in latere fases (vaak het voortgezet onderwijs) op verfijning en verdieping. De complexiteit van geschreven en gesproken teksten neemt daarbij toe, zowel in inhoud en vorm als in de communicatieve doelen en contexten. Daarnaast gaan leerlingen zich kritischer verhouden tot teksten, weten ze er

meer betekenis aan te geven en krijgen ze beter zicht op hun voorkeuren. Via taal krijgen ze meer grip op de wereld en de maatschappij waarin ze leven. Taal- en cultuurcompetent worden is een geleidelijk en complex proces, waarbij talige kennis, vaardigheden en houdingen rondom communicatie, taal en literatuur elkaar voortdurend beïnvloeden en ook versterken. Lees-, luister-, kijk-, schrijf-, spreek- en gespreksvaardigheid hebben wezenlijke overeenkomsten en ontwikkelen zich in samenhang met elkaar. Leerlingen leren deze verbanden te zien en te benutten. Ze verwerven kennis en de bijbehorende begrippen om over taalgebruik, taalverschijnselen, het taalsysteem en literatuur te kunnen communiceren en erop te reflecteren.

Samenhang tussen leergebieden

Zowel binnen het leergebied Nederlands als binnen de leergebieden moderne vreemde talen, Friese taal & cultuur en Nederlandse Gebarentaal, werken leerlingen aan hun taalcompetentie. Bij hun taalontwikkeling in het ene leergebied, zetten leerlingen kennis, vaardigheden en houdingen in die ze hebben opgedaan in het andere leergebied, of hebben meegenomen vanuit de ontwikkeling in hun thuistaal. Dit leidt tot betere beheersing van het Nederlands en is wederzijds versterkend. Kennis over het eigen talige repertoire en inzicht in zichzelf als taalleerder zijn hierbij behulpzaam. Doordat in beide leergebieden aandacht wordt besteed aan verschillende talen, taalvariëteiten en (sub)culturen, ontwikkelen leerlingen een open houding tegenover talige en culturele diversiteit.

Taal is ook een middel om te denken en te leren. Andere leergebieden maken gebruik van het Nederlands en dragen bij aan de verrijking ervan. Om tot begrip te komen en kennis te verwerven, is een goede taalvaardigheid een voorwaarde. Om de taalcompetentie in het Nederlands te ontwikkelen, zijn tegelijkertijd kennis, vaardigheden en houdingen uit andere leergebieden dan de talen nodig. De kerndoelen van het leergebied digitale geletterdheid beschrijven hoe leerlingen omgaan met digitale bronnen en het gebruiken van effectieve zoekstrategieën. Andere leergebieden, van mens en maatschappij tot rekenen en wiskunde, bieden een betekenisvolle context om de taal- en denkontwikkeling hand in hand te laten verlopen: kennisopbouw, woordenschatontwikkeling, taalbewustzijn en specifieke taalvaardigheden. Rijke teksten rond burgerschapsthema's en thema's uit de verschillende leergebieden bieden leerlingen de gelegenheid om kennis te verwerven op het gebied van het inhoudelijke thema en tegelijkertijd hun taalcompetentie te vergroten. Beide zijn belangrijke voorwaarden voor het begrijpen van teksten. Het leggen van verbanden tussen het leergebied Nederlands en de andere leergebieden is daarmee een voorwaarde voor duurzame kennis- en taalontwikkeling. Dit geldt voor zowel het primair als het voortgezet onderwijs.

Alle kerndoelen hebben een vaste opbouw. Elk kerndoel begint met het doel op hoofdlijnen. Onder de doelzin staat een kopje 'het gaat hierbij om'. Zij vormen

samen het wettelijke doel. Tot slot is bij ieder doel nog een inhoudelijke toelichting gegeven: het kopje 'te denken valt aan' Deze toelichting is voorbeeldmatig en het is geen onderdeel van de formele kerndoelen.

In dit Toelichtingsdocument Conceptkerndoelen leergebied Nederlands worden de gemaakte keuzes uitgelegd. In deze toelichting wordt beschreven hoe de conceptkerndoelen passen bij de vooraf gestelde algemene kwaliteitscriteria. Daarnaast worden ook leergebiedspecifieke keuzes toegelicht. Bijvoorbeeld:

- De opbouw van het po naar de onderbouw van het vo: waarom de doelzin voor beide sectoren gelijk is gehouden;
- De samenhang tussen de conceptkerndoelen binnen een (sub)domein van het leergebied en tussen de conceptkerndoelen van verschillende domeinen Nederlands.

Kerdoelen

Overzicht domeinen en kerndoelen Nederlands

Domein	Subdomein	Kerdoel PO	Kerdoel onderbouw VO
Overstijgend		1. Taal- en leesomgeving 2. Taal in de leergebieden	1. Taal- en leesomgeving 2. Taal in de leergebieden
A. Communicatie	Subdomein A1 Taalvaardigheid	3. Begrijpend luisteren, lezen en kijken 4. Doelgericht spreken en schrijven 5. Creatief taal gebruiken 6. Schrijven om te leren 7. Bronnen onderzoeken 8. Bronnen verwerken 9. Reflecteren op taalactiviteiten	3. Begrijpend luisteren, lezen en kijken 4. Doelgericht spreken en schrijven 5. Creatief taal gebruiken 6. Schrijven om te leren 7. Bronnen onderzoeken 8. Bronnen verwerken 9. Reflecteren op taalactiviteiten
	Subdomein A2 Interactie	10. Doelgericht gesprekken voeren 11. Gesprekken voeren om te leren	10. Doelgericht gesprekken voeren 11. Gesprekken voeren om te leren
B. Taal	Subdomein B1 Taal als systeem	12. Vorm en betekenis beschouwen 13. Schriftelijke taalverzorging	12. Vorm en betekenis beschouwen 13. Schriftelijke taalverzorging
	Subdomein B2 Taal en individu & maatschappij	14. Talige identiteit 15. Taalvariatie 16. Taalverandering	14. Talige identiteit 15. Taalvariatie 16. Taalverandering
C. Literatuur	Subdomein C1 Literatuur als systeem	17. Inzicht in verhalende teksten 18. Verkennen van literaire genres	17. Inzicht in verhalende teksten 18. Verkennen van literaire genres
	Subdomein C2 Literatuur en individu & maatschappij	19. Leesvoorkeur 20. Functies van literatuur	19. Leesvoorkeur 20. Functies van literatuur 21. Tijd en context

Overstijgend

Kerdoel 1 - Taal- en leesomgeving

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De school zorgt voor een rijke taal- en leesomgeving voor alle leerlingen.	De school zorgt voor een rijke taal- en leesomgeving voor alle leerlingen.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • in aanraking laten komen met authentieke, vakoverstijgende, thematische contexten; • in aanraking laten komen met uitdagende teksten en een divers en actueel aanbod van literatuur binnen een vaste leesroutine; • aanbieden van kennis en vaardigheden uit het leergebied Nederlands in onderlinge samenhang; • stimuleren van de leesmotivatie en de durf om te spreken en te schrijven; • ruimte bieden aan verschillende talen en taalvariëteiten van leerlingen. 	<ul style="list-style-type: none"> • in aanraking laten komen met authentieke, vakoverstijgende, thematische contexten; • in aanraking laten komen met uitdagende teksten en een divers en actueel aanbod van literatuur binnen een vaste leesroutine; • aanbieden van kennis en vaardigheden uit het leergebied Nederlands in onderlinge samenhang; • stimuleren van de leesmotivatie en de durf om te spreken en te schrijven; • ruimte bieden aan verschillende talen en taalvariëteiten van leerlingen.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • benutten van een thematafel met rijke teksten rondom een wereldoriëntatiethema; • organiseren van boekenclubs voor leraren en leerlingen; • schrijven over ervaringen naar aanleiding van een museumbezoek; • deelnemen aan leesbevorderingsactiviteiten zowel binnen als buiten de school. 	<ul style="list-style-type: none"> • organiseren van een vakoverstijgende projectweek waarin leerlingen doelgericht moeten spreken of schrijven; • organiseren van een schooldebat; • uitnodigen van een professioneel taalgebruiker, zoals een auteur, cabaretier of rapper; • Het deelnemen aan leesbevorderingsactiviteiten zowel binnen als buiten de school.

Kerdoel 2 - Taal in de leergebieden

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De school stimuleert de taalontwikkeling van de leerling in de andere leergebieden.	De school stimuleert de taalontwikkeling van de leerling in de andere leergebieden.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • gelegenheid bieden tot taalproductie in alle leergebieden: gesprekken voeren, schrijven en spreken; • gelegenheid bieden tot het lezen, bekijken en beluisteren van authentieke en uitdagende teksten die passen bij het leergebied; • aanbieden van activiteiten in betekenisvolle contexten waarin vakspecifieke taalvaardigheden en school- en vaktaal verworven kunnen worden; • stimuleren van het inzetten van kennis over taal, teksten, tekststructuur en taalverzorging bij talige activiteiten in het leergebied; • aanbieden van een set van aanpakken en flexibel inzetbare strategieën bij het uitvoeren van taalactiviteiten. 	<ul style="list-style-type: none"> • gelegenheid bieden tot taalproductie in alle leergebieden: gesprekken voeren, schrijven en spreken; • gelegenheid bieden tot het lezen, bekijken en beluisteren van authentieke en uitdagende teksten die passen bij het leergebied; • aanbieden van activiteiten in betekenisvolle contexten waarin vakspecifieke taalvaardigheden en school- en vaktaal verworven kunnen worden; • stimuleren van het inzetten van kennis over taal, teksten, tekststructuur en taalverzorging bij talige activiteiten in het leergebied; • aanbieden van een set van aanpakken en flexibel inzetbare strategieën bij het uitvoeren van taalactiviteiten.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • visualiseren van nieuwe vaktaal in een mindmap; • voeren van een groepsgesprek over een historische gebeurtenis; • voor langere tijd werken aan een breed thema, met teksten in allerlei verschijningsvormen. 	<ul style="list-style-type: none"> • bieden van schrijfkaders bij het schrijven van een tekst binnen de leergebieden; • voeren van een klassengesprek om een natuurkundig concept te verkennen; • werken aan een opdracht binnen het praktijkgerichte programma, waarin leerlingen ondersteuning krijgen bij uitvoeren van taalactiviteiten.

Domein A. Communicatie | Subdomein A1 Taalvaardigheid

Kerdoel 3 - Begrijpend luisteren, lezen en kijken

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling toont begrip van beluisterde, gelezen en bekeken teksten.	De leerling toont begrip van beluisterde, gelezen en bekeken teksten.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • aandachtig kijken en luisteren naar of vloeiend lezen van zakelijke en literaire teksten; • zowel inzetten als vergroten van kennis van de wereld, woordenschat en kennis over teksten en taal; • herkennen van perspectieven, publiek, context en communicatief doel: informeren, amuseren, instrueren of overtuigen; • reageren op, evalueren van en reflecteren op de waarde en inhoud van teksten; • bepalen van de aanpak en het flexibel toepassen van begripsverhogende strategieën. 	<ul style="list-style-type: none"> • aandachtig kijken en luisteren naar of vloeiend lezen van zakelijke en literaire teksten die toenemen in complexiteit en abstractie met betrekking tot onderwerp, tekststructuur en -functie; • zowel inzetten als vergroten van kennis van de wereld, woordenschat en kennis over teksten en taal; • herkennen van perspectieven, publiek, context en communicatief doel: informeren, amuseren, instrueren of overtuigen; • reageren op, evalueren van en reflecteren op de waarde en inhoud van teksten; • bepalen van de aanpak en het flexibel toepassen van begripsverhogende strategieën.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • tonen van begrip door het maken van aantekeningen passend bij het luisterdoel tijdens het luisteren naar een kinderpodcast over jeugdboeken; • tonen van begrip van de inhoud van een tekst met behulp van een visualisatie die past bij de tekststructuur; • structureren van informatie over een onderwerp op basis van meerdere teksten over dat onderwerp. 	<ul style="list-style-type: none"> • tonen van begrip door informatie uit een documentaire in een visualisatie te plaatsen; • bespreken en beoordelen van elkaars (strategisch) leesgedrag bij een complexe tekst; • verkennen van de structuur van hyperlinkteksten; • verdiepen van het begrip door meerdere teksten over hetzelfde onderwerp met elkaar te vergelijken; • betekenis geven aan gedichten.

<ul style="list-style-type: none"> • bespreken van de inhoudelijke verwachtingen bij het aanklikken van een hyperlink in een tekst; • verdiepen van kennis over een onderwerp door verschillende teksten over dit onderwerp te lezen, luisteren of bekijken. 	
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • verwoorden van een beargumenteerde mening, naar aanleiding van een talkshow over een maatschappelijk vraagstuk; • analyseren van een politieke speech op inhoud en vorm.

Kerdoel 4 - Doelgericht spreken en schrijven

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling spreekt en schrijft afgestemd op doel, publiek en context.	De leerling spreekt en schrijft afgestemd op doel, publiek en context.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • formuleren van gesproken, geschreven en multimediale teksten passend bij een bekend publiek, een herkenbare context en een communicatief doel: informeren, amuseren, instrueren of overtuigen; • zowel inzetten als vergroten van kennis van de wereld, verteltechnieken, tekstkenmerken en -structuren, woordkeus, zinsbouw, taal- en schriftconventies, taalverzorging en tekstopmaak; • schrijven op letter-, schrift- en tekstniveau met een leesbaar handschrift en typschrift, en verstaanbaar spreken; • bepalen van de spreek- of schrijfaanpak; • reviseren van teksten aan de hand van feedback. 	<ul style="list-style-type: none"> • formuleren van gesproken, geschreven en multimediale teksten die toenemen in complexiteit en abstractie met betrekken tot onderwerp en tekststructuur, passend bij een divers publiek, formelere contexten en verschillende communicatieve doelen: informeren, amuseren, instrueren of overtuigen; • zowel inzetten als vergroten van kennis van de wereld, verteltechnieken, complexere tekstkenmerken en -structuren, woordkeus, zinsbouw, taal- en schriftconventies, taalverzorging en tekstopmaak; • schrijven op letter-, schrift- en tekstniveau met een leesbaar handschrift en typschrift, en verstaanbaar spreken; • bepalen van de spreek- of schrijfaanpak; • reviseren van teksten aan de hand van feedback.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • een mondelinge of schriftelijke instructie maken voor een bekend publiek; • vertellen van een persoonlijke anekdote met gebruikmaking van kennis over verteltechnieken. 	<ul style="list-style-type: none"> • review schrijven over een gekocht product voor andere gebruikers; • een verslag schrijven naar aanleiding van een snuffelstage of bedrijfsbezoek in het kader van beroepsoriëntatie; • een betoog houden over een maatschappelijk probleem.

	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een uiteenzettende of beschouwende tekst schrijven of uitspreken over een verschijnsel of kwestie.
--	---

Kerdoel 5 - Creatief taal gebruiken

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling gebruikt taal op een creatieve manier.	De leerling gebruikt taal op een creatieve manier.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • uitdrukking geven aan ideeën, gedachten, ervaringen, gevoelens en fantasieën; • experimenteren met klanken, woorden, zinnen, literaire genres, taalregels, taalconventies en visuele vormen; • verkennen van verschillende creatieve manieren van spreken en schrijven; • openstaan voor talige creaties van anderen. 	<ul style="list-style-type: none"> • uitdrukking geven aan ideeën, gedachten, ervaringen, gevoelens en fantasieën; • experimenteren met klanken, woorden, zinnen, literaire genres, taalregels, taalconventies en visuele vormen, en het bewust doorbreken hiervan; • verkennen van ontluikende kenmerken van de eigen stijl; • openstaan voor talige creaties van anderen; • verwoorden van eigen en andermans keuzes met betrekking tot inhoud en vorm.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • creatief verwerken van een taaluiting in de thuistaal op een poster; • een rap maken over gevoelens of ervaringen. 	<ul style="list-style-type: none"> • schrijven of vertellen van een broodjeaapverhaal; • een persoonlijke ervaring verwerken tot een ultrakorte tekst of een elevator pitch; • spelen met afwijkend gebruik van de interpunctie of het doorbreken van genreconventies; • verwoorden van ervaringen, interesses en talenten in een vormvrij cultureel zelfportret.
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • maken van een rap met zelfbedachte woorden, gebruikmakend van straattaal.

Kerdoel 6 - Schrijven om te leren

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling schrijft om te komen tot kennisopbouw of begrip.	De leerling schrijft om te komen tot kennisopbouw of begrip.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • noteren van gelezen, bekeken of beluisterde informatie; • samenvatten van gelezen informatie; • verwoorden, ordenen en structureren van gedachten, verworven inzichten en kennis in tekst of visuele vorm; • uitbreiden van school- en vaktaal; • schrijven op letter-, schrift- en tekstniveau met een leesbaar handschrift en typschrift. 	<ul style="list-style-type: none"> • noteren van gelezen, bekeken of beluisterde informatie; • samenvatten van gelezen informatie; • verwoorden, ordenen en structureren van gedachten, verworven inzichten en kennis in tekst of visuele vorm; • uitbreiden van school- en vaktaal; • schrijven op letter-, schrift- en tekstniveau met een leesbaar handschrift en typschrift.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • een grafische weergave maken van een geschiedenis tekst, zoals een tijdlijn of Venndiagram; • een vrije schrijfoopdracht als brainstorm om de achtergrondkennis te activeren. 	<ul style="list-style-type: none"> • een infographic maken van een tekst over een maatschappelijk onderwerp; • een samenvatting maken van één of enkele bronnen rond een thema.
	<p>In havo / vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een synthese maken van twee of drie bronnen rond een thema van wereldoriëntatie; • aantekeningen maken tijdens de uitleg van de docent.

Kerdoel 7 - Bronnen onderzoeken

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling onderzoekt verschillende bronnen.	De leerling onderzoekt verschillende bronnen.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • inschatten van betrouwbaarheid op basis van duidelijk aanwezige kenmerken van de bron: maker, communicatief doel en actualiteit; • toekennen van waarde aan de inhoud van de bron en onderscheiden van hoofd- en bijzaken, feiten en meningen; • vergelijken van soorten aangereikte bronnen op basis van betrouwbaarheid en inhoud; • verkennen van zoekmogelijkheden binnen verschillende aangereikte bronnen. 	<ul style="list-style-type: none"> • beoordelen van betrouwbaarheid op basis van duidelijk aanwezige kenmerken van de bron: maker, communicatief doel en actualiteit; • analyseren en controleren van de inhoud van de bron en onderscheiden van hoofd- en bijzaken, feiten en meningen, perspectieven en framing; • vergelijken en onderscheiden van soorten aangereikte bronnen op basis van betrouwbaarheid en inhoud; • verkennen van zoekmogelijkheden binnen verschillende aangereikte bronnen.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • verkennen van verschillende soorten bronnen binnen een thema; • experimenteren met zoekfilters op een website. 	<ul style="list-style-type: none"> • vergelijken en analyseren van verschillende teksten over hetzelfde onderwerp; • uitproberen van verschillende zoektermen bij het onderzoeken van een specifieke zoekvraag; • verkennen van de mogelijkheden en gevaren van teksten geschreven door AI.
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • cross-checken van een tekst geschreven door AI, door de tekst te vergelijken met andere bronnen.

Kerdoel 8 - Bronnen verwerken

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling verwerkt informatie uit verschillende bronnen in een gesproken of geschreven tekst.	De leerling verwerkt informatie uit verschillende bronnen in een gesproken of geschreven tekst.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • hanteren van een passende lees-, kijk- of luisteraanpak bij het zoeken naar informatie in aangereikte bronnen; • doelgericht selecteren en vergelijken van bruikbare informatie uit aangereikte bronnen; • structureren en parafraseren van informatie met vermelding van gebruikte bronnen; • formuleren van een eenvoudige tekst op basis van geselecteerde informatie, afgestemd op doel, publiek en context. 	<ul style="list-style-type: none"> • hanteren van een passende lees-, kijk- of luisteraanpak bij het zoeken naar informatie in bronnen; • doelgericht selecteren en vergelijken van bruikbare informatie uit bronnen; • structureren, parafraseren en samenvatten van informatie met correcte vermelding van gebruikte bronnen; • formuleren van een gestructureerde tekst op basis van geselecteerde informatie, afgestemd op doel, publiek en context.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • formuleren van een informatieve tekst op basis van enkele aangereikte bronnen; • geven van je mening over een actueel thema na het lezen, beluisteren of bekijken van teksten over dit onderwerp; • maken van een multimediaal verhaal over een onderzocht onderwerp voor leerlingen uit een andere klas. 	<ul style="list-style-type: none"> • schrijven van een informatief werkstuk op basis van gelezen, bekeken of beluisterde bronnen; • houden van een eenvoudig betoog over een actueel thema na het lezen, beluisteren of bekijken van teksten over dit onderwerp; • maken van een infographic op basis van meerdere onderzochte bronnen.
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • voorbereiden van een presentatie waarbij informatie uit verschillende bronnen vergeleken en geïntegreerd wordt.

Kerdoel 9 - Reflecteren op taalactiviteiten

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling reflecteert op de uitvoering van een taalactiviteit.	De leerling reflecteert op de uitvoering van een taalactiviteit.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • verwoorden van gedachten en waarnemingen bij de uitvoering van een activiteit; • evalueren van het product van de taalactiviteit; • reflecteren op de gekozen aanpak en strategieën in relatie tot het proces en product; • geven, ontvangen en verwerken van feedback; • formuleren van leerdoelen en maken van keuzes voor toekomstige taalactiviteiten op basis van evaluatie en reflectie. 	<ul style="list-style-type: none"> • verwoorden van gedachten en waarnemingen bij de uitvoering van een activiteit; • evalueren van het product van de taalactiviteit; • reflecteren op en bijstellen van de gekozen aanpak en strategieën in relatie tot het proces en product; • geven, ontvangen en verwerken van feedback; • formuleren van leerdoelen en maken van keuzes voor toekomstige taalactiviteiten op basis van evaluatie en reflectie.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • bespreken van de eigen leesaanpak bij een complexe tekst; • evalueren van de gekozen schrijfaanpak na het schrijven van een tekst; • formuleren van leerdoelen na het voltooien van een spreekbeurt. 	<ul style="list-style-type: none"> • bespreken en beoordelen van elkaars (strategische) leesaanpak bij een complexe tekst; • reviseren van een tekst op basis van ontvangen feedback; • meenemen van leerdoelen bij het voorbereiden van een mondelinge presentatie.

Domein A. Communicatie | Subdomein A2 Interactie

Kerdoel 10 - Doelgericht gesprekken voeren

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling voert gesprekken afgestemd op doel, gesprekspartner en context.	De leerling voert gesprekken afgestemd op doel, gesprekspartner en context.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> afstemmen op communicatief doel: informeren, amuseren, instrueren of overtuigen, in een herkenbare context; afstemmen op gesprekspartner: kennis en achtergrond; afstemmen op context: talig repertoire, toon, intonatie, volume en non-verbale communicatie; constructief laten verlopen van on- en offline gesprekken met behulp van schrift- en gespreksconventies. 	<ul style="list-style-type: none"> afstemmen op communicatief doel: informeren, amuseren, instrueren of overtuigen, in verschillende contexten; afstemmen op gesprekspartner: kennis, achtergrond, standpunt en perspectief; afstemmen op context: talig repertoire, toon, intonatie, volume en non-verbale communicatie; constructief laten verlopen van on- en offline gesprekken met behulp van schrift- en gespreksconventies.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> afstemmen op gesprekspartner en doorvragen tijdens een interview met bekende(n); een groepsgesprek waarbij persoonlijke ervaringen uitgewisseld worden; uitwisselen van leeservaringen rondom gelezen boeken; maken van afspraken over vorm en inhoud bij het maken van een gezamenlijk werkstuk. 	<ul style="list-style-type: none"> deelnemen aan een forumdiscussie (live of online); voeren van een debat over een actueel maatschappelijk onderwerp, waarbij de meningen sterk uiteenlopen; maken van een afspraak voor een snuffelstage; voeren van een groepsgesprek over literatuur.
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> in een discussie of debat specifieke, toegekende belangen verdedigen die niet direct betrekking hebben op jezelf.

Kerdoel 11 - Gesprekken voeren om te leren

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling voert gesprekken om tot kennisopbouw, begrip of een aanpak te komen.	De leerling voert gesprekken om tot kennisopbouw, begrip of een aanpak te komen.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • constructief laten verlopen van gesprekken met behulp van gespreksconventies; • verwoorden van gedachten, inzichten en kennis over concepten, verschijnselen en aanpakken; • vragen om en antwoorden op verzoek om toelichting, verklaring of verificatie; • analyseren van informatie en perspectieven; • beargumenteren en samenvatten van standpunten, opgedane kennis, beslissingen of gekozen aanpak. 	<ul style="list-style-type: none"> • constructief laten verlopen van gesprekken met behulp van gespreksconventies; • verwoorden van gedachten, inzichten en kennis over concepten, verschijnselen en aanpakken; • vragen om en antwoorden op verzoek om toelichting, verklaring of verificatie; • analyseren van informatie en perspectieven; • beargumenteren en samenvatten van standpunten, opgedane kennis, beslissingen of gekozen aanpak.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • filosoferen over het gebruik van verschillende talen en taalvariëteiten in verschillende contexten; • bedenken van oplossingen voor een probleem uit een leergebied of het dagelijks leven; • verzinnen van het vervolg van een gezamenlijk gelezen verhaal; • gezamenlijk bepalen van de klassenregels. 	<ul style="list-style-type: none"> • bedenken van oplossingen om dialecten van het Nederlands te blijven behouden; • verkennen van een probleem of situatie, vanuit verschillende perspectieven.
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bedenken van een uitvoerbare, praktische oplossing bij een maatschappelijk of technologisch vraagstuk.

Domein B. Taal | Subdomein B1 Taal als systeem

Kerdoel 12 - Vorm en betekenis beschouwen

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling beschouwt de relatie tussen vorm en betekenis van taal.	De leerling beschouwt de relatie tussen vorm en betekenis van taal.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • beschouwen van relaties tussen klankvormen en hun betekenis: letterklanken, intonatie, ritme; • beschouwen van relaties tussen woordvorming en hun betekenissen: lettergrepen, samenstellingen, afleidingen, verbuigingen, vervoegingen; • beschouwen van woordvolgorde en eenvoudige zinsopbouw rondom een werkwoord, waarbij elk zinsdeel en elke woordsoort een stukje informatie toevoegt aan de zin; • inzetten van taalkundige begrippen en taalbeschouwingsstrategieën: analyseren, vergelijken, ordenen, relateren, categoriseren; • opmerken van effecten van keuzes in taalgebruik: woordgebruik, register, zins- en tekstopbouw en stijlmiddelen. 	<ul style="list-style-type: none"> • beschouwen van relaties tussen klankvormen en hun betekenis en functie: letterklanken, intonatie, klemtoon, ritme; • beschouwen van relaties tussen complexe woordvormen, zinnen en teksten en hun betekenissen: lettergrepen, samenstellingen, afleidingen, verbuigingen, vervoegingen, samentrekkingen, samengestelde en complexe zinnen; • beschouwen van afwijkende woordvolgordes en de zinsopbouw rondom een werkwoord, waarbij elk zinsdeel en elke woordsoort een stukje informatie toevoegt aan de zin; • inzetten van taalkundige begrippen en taalbeschouwingsstrategieën: analyseren, vergelijken, ordenen, relateren, categoriseren; • opmerken van effecten van keuzes in taalgebruik: woordgebruik, register, zins- en tekstopbouw en stijlmiddelen, in relatie tot een communicatief doel.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • samen denken en praten over de reden waarom woorden als pollepel, kerstomaatje en minister voor uitspraak- en betekenisproblemen kunnen zorgen; 	<ul style="list-style-type: none"> • reflecteren op zinsopbouw en de functies van onderdelen van zinnen; • analyseren van het effect van gebruikte stijlmiddelen in verschillende soorten teksten.

<ul style="list-style-type: none"> • samen onderzoeken wat voor effect het heeft als je alle bijvoeglijke naamwoorden zou weglaten uit een instructieve tekst; • vergelijken van advertenties vanuit de vraag welke advertentie het meest effect zal hebben, op basis van gemaakte keuzes in opbouw en taalgebruik. 	
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • vergelijken van het taalgebruik in verschillende soorten brieven en het verwoorden van het effect van dit taalgebruik.

Kerdoel 13 - Schriftelijke taalverzorging

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling verzorgt het schriftelijk taalgebruik.	De leerling verzorgt het schriftelijk taalgebruik.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • toepassen van kennis over klankvorm, woordvorming en zinsbouw bij spelling; • toepassen van regels en procedures op woord-, zins- en tekstniveau: spelling, formulering, interpunctie, tekstconventies en tekstopmaak; • tonen van spellinggeweten en spellingbewustzijn; • inzetten van hulpmiddelen en bronnen om regels en procedures correct toe te passen en teksten te redigeren. 	<ul style="list-style-type: none"> • toepassen van kennis over klankvorm, woordvorming en zinsbouw bij spelling; • toepassen van regels en procedures op woord-, zins- en tekstniveau: spelling, formulering, interpunctie, tekstconventies en tekstopmaak; • tonen van spellinggeweten en spellingbewustzijn; • inzetten van hulpmiddelen en bronnen om regels en procedures correct toe te passen en teksten te redigeren.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • correct leren spellen van bijvoorbeeld verkleinwoorden; • gebruiken van spelling- of grammaticacorrectie op de computer of het gebruiken van bronnen zoals woordenboeken of een beeld- en gebarenwoordenboek, ook bij het reviseren van een tekst. 	<ul style="list-style-type: none"> • correct leren spellen van bijvoorbeeld werkwoorden in allerlei vervoegingen; • gebruiken van spelling- of grammaticacorrectie op de computer, het gebruiken van AI-technologie of het gebruiken van bronnen zoals woordenboeken, zelfgemaakte lijstjes, taaladviezen of taalboekjes, ook bij het reviseren van een tekst.
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • correct leren spellen van bijvoorbeeld woorden met tekens die bepalend zijn voor de uitspraak van het woord; • reviseren van een tekst naar aanleiding van gevraagde feedback op spelling en formulering.

Domein B. Taal | Subdomein B2 Taal en individu & maatschappij

Kerdoel 14 - Talige identiteit

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling verkent hoe je met taal uiting geeft aan je identiteiten.	De leerling verkent hoe je met taal uiting geeft aan je identiteiten.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • verkennen van het eigen talige repertoire in de volle breedte: talen en taalvariëteiten, gebaren, lichaamstaal; • experimenteren met het eigen talige repertoire om zich bewust te worden van het effect, in relatie tot publiek, doel en context; • reflecteren op hoe je overkomt op anderen op basis van keuzes in je eigen talige repertoire; • waarderen van het eigen talige repertoire. 	<ul style="list-style-type: none"> • benutten van het eigen talige repertoire in de volle breedte: talen en taalvariëteiten, gebaren, lichaamstaal; • experimenteren met het eigen talige repertoire met een beoogd effect, in relatie tot publiek, doel en context; • reflecteren op hoe je overkomt op anderen op basis van bewuste keuzes in je eigen talige repertoire; • herkennen van expressie van verschillende identiteiten in gelezen, beluisterde of bekeken teksten; • waarderen van het eigen talige repertoire.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • maken van een taalpaspoort; • uitproberen van verschillende lichaamshoudingen bij een presentatie voor publiek en het voeren van een gesprek over het effect ervan; • gebruiken van talenkennis bij het leren van nieuwe woorden in het Standaardnederlands en andere talen; • praten over ervaringen over een in een andere taal of taalvariëteit gevoerd gesprek. 	<ul style="list-style-type: none"> • verwoorden van keuzes rondom taalgebruik en non-verbale communicatie na afloop van een presentatie; • reflecteren op de eigen woordkeuze in de interactie met een ander; • gebruiken van talenkennis bij het interpreteren of schrijven van teksten in het Standaardnederlands.

Kerdoel 15 - Taalvariatie

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling beschouwt het bestaan en gebruik van verschillende talen en taalvariëteiten in relatie tot het Nederlands.	De leerling beschouwt het bestaan en gebruik van verschillende talen en taalvariëteiten in relatie tot het Nederlands.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • beschouwen van de meest voorkomende taalvariëteiten van het Nederlands: school- en vaktaal, groeps- en streektalen; • verkennen van de contexten waarin verschillende talen en taalvariëteiten worden gebruikt; • verkennen van oordelen over verschillende talen en taalvariëteiten; • verkennen van overeenkomsten en verschillen tussen het Nederlands en andere talen en taalvariëteiten op klank-, woord- en zinsniveau. 	<ul style="list-style-type: none"> • beschouwen van verschillende taalvariëteiten van het Nederlands: school- en vaktaal, groeps- en streektalen en talen in beroepscontexten; • verkennen van de contexten waarin verschillende talen en taalvariëteiten worden gebruikt; • beschouwen van oordelen over verschillende talen en taalvariëteiten; • verkennen van overeenkomsten en verschillen tussen het Nederlands en andere talen en taalvariëteiten op klank-, woord- en zinsniveau.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • bespreken van de keuze voor een taal of taalvariëteit door een influencer; • een rol spelen in een rollenspel of toneelstuk waarbij je een passende taal of taalvariëteit kiest voor jouw rol. 	<ul style="list-style-type: none"> • een gesprek voeren over de positie van verschillende talen in de maatschappij. • ontdekken van verschillen en overeenkomsten tussen talen en taalvariëteiten ten behoeve van de eigen taalontwikkeling.
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • in gesprek gaan met een vertaler over verschillen en overeenkomsten tussen talen en de uitdagingen die deze met zich meebrengen.

Kerdoel 16 - Taalverandering

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling verkent de verandering van het Nederlands onder invloed van tijd en maatschappelijke ontwikkelingen.	De leerling verkent de verandering van het Nederlands onder invloed van tijd en maatschappelijke ontwikkelingen.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • herkennen van verschillen tussen taalgebruik van vroeger en nu in gesproken en geschreven teksten; • onderscheiden van veranderingen in vorm, betekenis en gebruik; • herkennen van nieuwe woorden en uitdrukkingen in het Nederlands onder invloed van media, digitalisering en andere talen. 	<ul style="list-style-type: none"> • analyseren van verschillen tussen taalgebruik van vroeger en nu in gesproken en geschreven teksten; • analyseren van veranderingen in vorm, betekenis en gebruik; • beschouwen van nieuwe woorden en uitdrukkingen in het Nederlands onder invloed van media, digitalisering en taalcontact; • herkennen hoe het effect van keuzes in taalgebruik beïnvloed wordt door actuele en maatschappelijke thema's; • verkennen hoe literatuur door de eeuwen heen wordt doorgegeven.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • praten over nieuwe woorden die het afgelopen jaar zijn ontstaan; • bedenken van een nieuw woord voor een uitvinding en het aan een ander uitleggen; • praten over de herkomst en betekenis van leenwoorden, spreekwoorden en gezegden; • beluisteren van taalgebruik van een oudere generatie in een oude radio-opname of Polygoonjournaal en daarin woorden, uitspraak of taalgebruik aanwijzen die tegenwoordig minder of niet meer voorkomen. 	<ul style="list-style-type: none"> • praten over het gebruik van frames in taalgebruikssituaties, gerelateerd aan actuele maatschappelijke thema's; • herkennen van uitingen die als discriminerend of gendertyperend kunnen worden ervaren; • ontdekken van de invloed van taalcontact op straattaal; • interviewen van ouderen over taal vroeger en nu, aan de hand van een onderzoeksvraag, en het presenteren van de conclusies.

	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • maken van een moderne hertaling van een historische tekst; • analyseren van de woordvolgorde of het schriftelijk taalgebruik in een historische tekst.
--	---

Domein C. Literatuur | Subdomein C1 Literatuur als systeem

Kerdoel 17 - Inzicht in verhalende teksten

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling toont inzicht in verhalende teksten met behulp van kennis over verteltechnieken.	De leerling toont inzicht in verhalende teksten met behulp van kennis over verteltechnieken.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • beschrijven welk probleem of welke wens van een hoofdpersoon de motor van het verhaal is en hoe het verhaal zich ontwikkelt; • onderscheiden van soorten personages als hoofd- en bijfiguren, helpers en tegenspelers; • beschrijven van de vertelperspectieven; • herkennen van technieken die een schrijver gebruikt om spanning op te bouwen; • beschrijven waar, wanneer en onder welke omstandigheden een verhaal zich afspeelt. 	<ul style="list-style-type: none"> • beschrijven welk probleem of welke wens van een hoofdpersoon de motor van het verhaal is, hoe het verhaal zich ontwikkelt en wat die ontwikkeling beïnvloedt; • onderscheiden van soorten personages en het beschrijven van hun ontwikkeling; • uitleggen wat het effect is van het vertelperspectief; • beschrijven hoe een schrijver verschillende technieken gebruikt om bepaalde effecten te bereiken; • beschrijven waar, wanneer en onder welke omstandigheden een verhaal zich afspeelt.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • beschrijven van het plot van een verhaal: het probleem waarin het hoofdpersonage verwickeld raakt en de manier waarop het probleem wordt opgelost; • samen bespreken van de rollen van de personages in een gezamenlijk (voor)gelezen verhaal; • gezamenlijk maken van een tijdlijn van een voorgelezen boek; • benoemen van elementen die een verhaal spannend maken of bespreken hoe het spelen met tijd de spanning in een verhaal beïnvloedt. 	<ul style="list-style-type: none"> • herkennen van flashbacks en flashforwards in een verhaal en het effect bespreken op de spanning van een verhaal; • bespreken welke elementen uit tijd, plaats en omstandigheden van invloed zijn op de spanning en sfeer in een verhaal; • herkennen van verteltechnieken in game-scenario's en films; • herkennen van het gebruik van verteltechnieken in een betoog.

	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • gezamenlijk verkennen hoe titel, motto en motieven bijdragen aan het centrale thema.
--	---

Kerdoel 18 - Verkennen van literaire genres

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling verkent genrekenmerken van literatuur.	De leerling verkent genrekenmerken van literatuur.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • verkennen van genres in poëzie-, proza- en dramateksten; • verkennen van de rol van beeldgebruik in diverse genres; • herkennen van figuurlijk taalgebruik, stijlfiguren, beeldspraak, rijm, ritme en visuele elementen. 	<ul style="list-style-type: none"> • herkennen van genres en mengvormen van genres in poëzie-, proza- en dramateksten; • verkennen van de rol van beeldgebruik in diverse genres; • herkennen van het effect van figuurlijk taalgebruik, stijlfiguren, beeldspraak, rijm, ritme en visuele elementen; • analyseren van het effect van verschillende verschijningsvormen van literatuur.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • lezen, vergelijken en bespreken van teksten van verschillende literaire genres, zoals een dagboektekst, limerick, fabel, theatertekst, liedtekst, sprookjes en non-fictie; • classificeren van boeken op basis van inhoudelijke thema's; • praten over poëtisch taalgebruik in een gedicht. 	<ul style="list-style-type: none"> • lezen, vergelijken en bespreken van teksten van verschillende literaire genres, zoals een sonnet, detectives en biografieën; • analyseren van beeldspraak in gedichten; • analyseren van het effect van overeenkomsten en verschillen tussen de graphic novel, roman en verfilming van een verhaal; • vergelijken van het taalgebruik in een gedicht met het taalgebruik in een zakelijke tekst over hetzelfde onderwerp.
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • analyseren van een gedicht met aandacht voor het effect van vorm (klank, ritme) en dichtvorm op betekenis; • ontdekken van de stijl van een schrijver door te kijken naar woord- en taalgebruik.

**Domein C. Literatuur |
Subdomein C2 Literatuur en individu & maatschappij**

Kerdoel 19 - Leesvoorkeur

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling kiest nieuwe teksten op basis van eerdere lees-, luister- en kijkervaringen.	De leerling kiest nieuwe teksten op basis van eerdere lees-, luister- en kijkervaringen.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • verkennen van rijke en gevarieerde literatuur, van verschillende genres en schrijvers; • evalueren van persoonlijke lees-, luister- en kijkervaringen; • verwoorden van persoonlijke voorkeuren en keuzes op basis van tekstgenres en -kenmerken, de eigen leesvaardigheid en interesse; • aangaan van nieuwe leesuitdagingen binnen een vaste leesroutine en verbreden van de eigen leesvoorkeur. 	<ul style="list-style-type: none"> • verkennen van rijke en gevarieerde literatuur, van verschillende genres en schrijvers; • evalueren van persoonlijke lees-, luister- en kijkervaringen; • beargumenteren van persoonlijke voorkeur en keuzes op basis van tekstgenres en -kenmerken, de eigen leesvaardigheid en interesse; • aangaan van nieuwe leesuitdagingen binnen een vaste leesroutine en verbreden van de eigen leesvoorkeur.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • lezen, beluisteren en bekijken van teksten van verschillende genres en schrijvers, zoals poëzie, spoken word, verhalen, romans, multimediale teksten, theatervoorstellingen, verhalende non-fictie en strips; • voeren van leesgesprekken en gesprekken ter ondersteuning van de selectie van nieuwe teksten; • maken van een boekendoos naar aanleiding van een gelezen of beluisterd boek. 	<ul style="list-style-type: none"> • lezen, beluisteren en bekijken van teksten van verschillende genres en schrijvers, zoals poëzie, spoken word, verhalen, romans, multimediale teksten, theatervoorstellingen, verhalende non-fictie en strips; • gezamenlijk reflecteren op gelezen of beluisterde teksten en het bewust selecteren van nieuwe teksten; • promoten van een gelezen of beluisterd boek tijdens een boekenpitch.
	In havo/vwo 3 valt te denken aan: <ul style="list-style-type: none"> • schrijven van een leesautobiografie.

Kerdoel 20 - Functies van literatuur

Doelzin PO:	Doelzin onderbouw VO:
De leerling verkent welke functies literatuur heeft.	De leerling verkent welke functies literatuur heeft.
Het gaat hierbij om:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • lezen, luisteren en bekijken van rijke en gevarieerde literaire teksten in allerlei verschijningsvormen: mondeling, schriftelijk en multimediaal; • verwoorden van persoonlijke leeservaring en -beleving na het lezen van literatuur; • verwoorden van opgedane inzichten en kennis over zichzelf en andere mensen na het lezen van literatuur; • verwoorden van opgedane inzichten en kennis over de wereld en culturen na het lezen van literatuur; • geven van een waardeoordeel over de tekst. 	<ul style="list-style-type: none"> • lezen, luisteren en bekijken van rijke en gevarieerde literaire teksten in allerlei verschijningsvormen: mondeling, schriftelijk en multimediaal; • verwoorden van persoonlijke leeservaring en -beleving na het lezen van literatuur; • verwoorden van opgedane inzichten en kennis over zichzelf en andere mensen na het lezen van literatuur; • verwoorden van opgedane inzichten en kennis over de wereld en culturen na het lezen van literatuur; • geven van een beargumenteerd waardeoordeel over de tekst.
Te denken valt aan:	Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none"> • voeren van een literair gesprek over een gezamenlijk gelezen verhaal; • maken van een boekenvlog om de leeservaring te verwoorden; • ontdekken hoe andere mensen zich voelen die zich in een zelfde situatie als jij bevinden; • verdiepen van kennis over een bepaald historisch onderwerp door er een verhaal over te lezen. 	<ul style="list-style-type: none"> • voeren van een literair gesprek over een gezamenlijk gelezen verhaal, waarin verschillende perspectieven van lezers besproken worden; • schrijven van een persoonlijke reflectie na een gedicht of boek te hebben gelezen; • verwoorden hoe je jezelf beter hebt leren kennen door het lezen van een bepaald boek; • benutten van literatuur om een bepaald historisch tijdvak te verkennen.
	<p>In havo/vwo 3 valt te denken aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • vergelijken van de functies van verschillende soorten literaire teksten over hetzelfde onderwerp;

	<ul style="list-style-type: none"> • benutten van literatuur om een bepaald maatschappelijk probleem te beschouwen.
--	--

Kerdoel 21 - Tijd en context

Doelzin onderbouw VO:
De leerling verwoordt verbanden tussen literatuur en de periode of context waarin literaire teksten zijn ontstaan.
Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none">
• lezen, bekijken of beluisteren van literatuur die is ontstaan in verschillende periodes of contexten;
• benoemen van de periode of context waarin een schrijver de literaire tekst geschreven heeft;
• vergelijken van verschillende edities van literaire teksten;
• herkennen van universele thema's in literatuur door de tijd heen.
Te denken valt aan:
<ul style="list-style-type: none">
• analyseren van universele thema's zoals trouw, verliefdheid, vriendschap, rouw in teksten uit verschillende periodes;
• relateren van verhalen en gedichten met een historisch thema aan een bepaalde periode uit de geschiedenis;
• praten over de invloed van de culturele setting van het verhaal op de verhaallijn.
In havo/vwo 3 valt te denken aan:
<ul style="list-style-type: none">
• gezamenlijk lezen van en praten over literair-historische teksten in een moderne hertaling;
• analyseren van een historisch gedicht.

Concept begrippenlijst Nederlands

Begrip	Definitie
Bron	Een tekst waar informatie uitgehaald wordt.
Burgerschap	Het vermogen tot politieke en maatschappelijke participatie: de kennis, vaardigheden en het zelfvertrouwen om in de eigen omgeving en de Nederlandse samenleving te kunnen participeren en de inrichting van de samenleving te kunnen beïnvloeden.
Communicatie	De (online) mondelinge, schriftelijke en multimodale uitwisseling van boodschappen die bewust en/of onbewust, verbaal en/of non-verbaal worden overgebracht, ontvangen en geïnterpreteerd. Wanneer dit is afgestemd op doel, publiek en context, is er sprake van doelgerichte communicatie.
Communicatief doel	Dat wat je beoogt te bereiken door middel van communicatie.
Communicatieve context	De tijdruimtelijke en sociaal-culturele omgeving waarin specifieke communicatie plaatsvindt. De context van de communicatie oefent een grote invloed uit op de vorm die je communicatie aanneemt.
Creativiteit	De productie van originele ideeën en oplossingen ten behoeve van doelgerichte communicatie of persoonlijke expressie.
Cultuur	Alles wat mensen denken, doen en maken en de betekenis die zij vanuit hun individuele en het collectieve geheugen daaraan geven. Cultuur is een dynamisch geheel aan gebruiken en uitdrukkingsvormen.
Cultuurbewustzijn	Bewuste aandacht voor gedrag, verwachtingen, perspectieven en waarden van (leden van) culturen en samenlevingen, vanuit het bewustzijn dat cultuur en de beleving daarvan samenhangt met sociale factoren zoals leeftijd, gender en etniciteit en met taal.
Digitale geletterdheid	Het vermogen om te gaan met ICT, digitale media en andere technologieën om toegang te krijgen tot informatie en actief deel te nemen aan communicatie in de hedendaagse en toekomstige (kennis)maatschappij, door deze middelen te begrijpen, doelgericht te gebruiken en online informatie kritisch te beoordelen en te verwerken.

Doelgerichte communicatie	<i>Zie communicatie</i>
Fictie	Alle tekstvormen waarin met behulp van verteltechnieken een werkelijkheid verbeeld wordt, middels audiovisuele en/of talige media. Denk bijvoorbeeld aan diverse vormen van literatuur, films, tv-series en narratieve games.
Geletterdheid	Het vermogen om geschreven taal te begrijpen, te evalueren en doelgericht te gebruiken, in het persoonlijke leven en in een functionele, maatschappelijke context.
Genre	De wijze waarop een tekst via inhoud, vorm en stijl georganiseerd is, om in een bepaalde context een communicatief doel te bereiken.
Interactie	Uitwisseling van informatie tussen twee of meer personen, waarbij er sprake is van een voortdurende afwisseling tussen luister- en spreek- en gespreksactiviteiten, en/of lees- en schrijfactiviteiten.
Interculturele communicatie	Communicatie tussen mensen met verschillende socio-culturele achtergronden.
Interculturele competentie	De vaardigheid om vanuit een open houding teksten of gebeurtenissen uit andere culturen te interpreteren en te plaatsen, op basis van kennis van culturele uitingen en geldende conventies van de samenleving waar een gesprekspartner deel van uitmaakt.
Interpreteren (van teksten)	Het verbinden van de letterlijke informatie uit de tekst tot een samenhangend geheel, waarbij lezers verbanden leggen binnen de tekst en tussen de tekst en de wereld.
Literatuur	Literatuur is een onderdeel van fictie. Het gaat hierbij om teksten die de werkelijkheid verbeelden met taal als voornaamste medium, al dan niet op schrift, waarbij literaire middelen zijn ingezet. Vanouds worden drie literaire hoofdvormen onderscheiden: epiek (verhalen), lyriek (gedichten en liedjes) en dramatiek (toneel).
Mediation	Alle verbale en non-verbale activiteiten gericht op bevorderen en het vergemakkelijken van begrip en communicatie, door onder andere uitleggen, aanpassen van taal of van spreektempo, samenvatten, vertalen, hertalen en parafraseren.
Meertalig repertoire	<i>Zie talig repertoire</i>

Talig repertoire	De talen, taalvariëteiten of woorden en uitdrukkingen uit de talen/taalvariëteiten die een persoon passief en/of actief beheerst.
Meertaligheid in de samenleving	Het naast elkaar bestaan van verschillende talen en taalvariëteiten binnen een bepaalde context of een bepaald gebied.
Meertalige competentie	Het functioneel en flexibel kunnen inzetten van een meertalig repertoire om te communiceren of om een nieuwe taal te leren.
Multimediaal	Een boodschap, zowel talig als op visuele en/of auditieve wijze overbrengen.
Narratief	Verhalend.
Productieve taalvaardigheid	Het betreft hier de vaardigheden spreken en schrijven.
Receptieve taalvaardigheid	Het betreft hier de vaardigheden luisteren en lezen.
Rijke tekst	Authentieke, inhoudelijk uitdagende tekst met gevarieerd taalgebruik over een levensecht thema dat relevant is voor kennisoverdracht.
Spellingbewustzijn	Het vermogen om te reflecteren over de eigen spelling, spellingvaardigheid en spellingprocessen.
Spellinggeweten	De wil om correct te spellen.
Standaardnederlands	De gemeenschappelijke taal in Nederland die zowel voor het volgen van onderwijs als voor een maatschappelijke carrière en de persoonlijke ontwikkeling van belang is.
Taalbewustzijn	Expliciete kennis over taal als systeem (structuur van taal), bewustzijn van de werking van taal als fenomeen in onze meertalige samenleving en inzicht in hoe talen geleerd worden.
Taalcompetentie	Het geheel aan talige kennis, vaardigheden en attitudes dat nodig is om geschreven, gesproken en multimodale teksten te begrijpen, te evalueren en te gebruiken, zodat: <ul style="list-style-type: none"> - volwaardige deelname aan de samenleving mogelijk wordt;

	<ul style="list-style-type: none"> - de eigen doelen gerealiseerd kunnen worden; - de eigen kennis en mogelijkheden levenslang en duurzaam kunnen worden ontwikkeld.
Taalcontact	Het sociale en taalkundige fenomeen waardoor sprekers van verschillende talen (of verschillende dialecten van dezelfde taal) met elkaar omgaan, wat leidt tot een overdracht van taalkundige kenmerken.
Taalconventies	Verzameling van regels en procedures waaraan een taalgebruiker zich dient te houden.
Taalleerstrategie	Manier waarop een leerling het taalleren aanpakt.
Taalnorm	Afspraken over wat wel of niet correct is op basis van de taalconventies.
Taalstatus	De positie die een taal inneemt in een bepaalde gemeenschap en de waardering die aan die taal wordt toegekend door de (inter)nationale overheid en gemeenschap.
Taalvariatie	Situatie waarin meerdere taalvariëteiten in een omgeving een rol spelen.
Taalvariëteit	Een variant op een erkende taal die door een groep mensen gesproken en/of geschreven wordt, zoals streektaalen, regionale talen, dialecten, straattaal en jongerentaal. Elke taalvariëteit wordt gesproken door een specifieke groep in de samenleving en heeft een aantal opvallende eigen kenmerken, zoals eigen uitspraak, eigen woorden en/of grammaticaregels.
Talensensibilisering	Het aandacht besteden aan meertaligheid gericht op het bevorderen van een waarderende houding ten opzichte van talen.
Tekst	Elke vorm van mondelinge, schriftelijke, digitale en multimodale communicatie, waarmee ideeën, ervaringen, gedachten, gevoelens, meningen en informatie door middel van taal worden weergegeven.
Tekstconventies	Zie <i>Taalconventies</i>
Tweede taal	De taal die niet de eerste taal is, maar wel dominant is in de omgeving van de taalleerder en die de taalleerder gestuurd of ongestuurd leert.

Vloeiend lezen	De vaardigheid om met begrip, accuraat, zonder haperingen (decoderen zonder te spellen) en met expressie te lezen.
Wereldburgerschap	Het bewust worden van verbindingen en het actief onderdeel uitmaken van de eigen omgeving, de hele samenleving en de wereld, met respect voor de principes van gelijkwaardigheid, wederzijdse afhankelijkheid en gedeelde verantwoordelijkheden. De internationale dimensie van wereldburgerschap draagt ook bij aan inzicht in diversiteit van mensen en perspectieven binnen Nederland.

Toelichtings- document

Conceptkerndoelen Nederlands

September 2023

slo

een doordacht curriculum
dat doen we *samen*

Verantwoording

2023 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs:

Joanneke Prenger, Jocelijn Pleumeekers

Met dank aan:

Het kerndoelenteam Nederlands en de advieskring Nederlands

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
1.1 Inleiding en achtergrond actualisatie van kerndoelen	5
1.1.1 Plaats van kerndoelen in het onderwijs	5
1.1.2 Twee sets kerndoelen	6
1.1.3 Speciaal onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs	7
1.1.4 Referentiekader Taal en Rekenen	7
1.1.5 Wanneer komen de nieuwe kerndoelen in de klas?	7
1.1.6 Implementatie	7
1.2 Specifieke uitdagingen actualisatie kerndoelen Nederlands	8
1.3 Opdracht aan SLO	10
1.3.1 Omschrijving van de opdracht	11
1.4 Aanpak van de actualisatie	12
1.4.1 Teamsamenstelling	12
1.4.2 Advieskring	12
1.4.3 Monitorteam	13
1.4.4 Expertpoule	13
1.4.5 Leerlingbetrokkenheid	14
1.4.6 Externe wetenschappers	14
2. Inhoudelijke toelichting	16
2.1 De karakteristiek	16
2.1.1 Doeldomeinen	17
2.1.2 Interne samenhang van het leergebied	18
2.1.3 Externe samenhang van het leergebied	19
2.2 Het raamwerk	20
2.2.1 Keuzes in het raamwerk leergebied Nederlands	20
2.2.2 Ontwerpruimte	26
2.2.3 Verticale samenhang en differentiatie	27
2.2.4 Afstemming met andere leergebieden	32
2.3 De set kerndoelen	32
2.3.1 Uitwerking voor Nederlands	34
2.3.2 Verbindende vaardigheden	36
2.3.3 Samenhang	37
2.3.4 Diversiteit	38
2.3.5 Inclusiviteit	39
2.3.6 Taaldenkfuncties	40
2.3.7 Loopbaanontwikkeling en -begeleiding	41
3. Slotopmerkingen en adviezen	43
3.1 Impuls voor het taalonderwijs	43
3.2 Fase van beproeven	46

3.3	Referentiekader Taal en Rekenen	47
4.	Referenties	48
5.	Bijlagen	54
5.1	Samenstelling team	54
5.2	Samenstelling advieskring	55
5.3	Geraadpleegde experts	55

1. Inleiding

1.1 Inleiding en achtergrond actualisatie van kerndoelen

Het ministerie van OCW heeft SLO op 29 april 2022 de opdracht gegeven om samen met het onderwijsveld nieuwe kerndoelen te ontwikkelen voor de leergebieden Nederlands, rekenen en wiskunde (gevolgd door digitale geletterdheid en burgerschap) voor po, onderbouw vo en (v)so.

Het ontwikkelen van kerndoelen is een zorgvuldig proces. De conceptkerndoelen zijn onder leiding van een procesregisseur in 12 maanden tot stand gekomen door een kerndoelenteam bestaande uit leraren po en vo, vakexperts, en curriculumexperts. Zij werden hierin bijgestaan door een advieskring.

1.1.1 Plaats van kerndoelen in het onderwijs

Kerndoelen gelden als de wettelijke opdracht voor elke school in het funderend onderwijs. De nieuwe conceptkerndoelen zijn daarom ontwikkeld met vooraf vastgestelde criteria, zodat ze meer richtinggevend zijn voor curriculum- en onderwijsontwikkeling op school. Deze criteria zijn vastgelegd in de [werkopdracht](#) opdracht aan SLO.

Nieuwe kerndoelen moeten een brede basis van inhouden omvatten waar alle leerlingen recht op hebben. Daarnaast zijn kerndoelen opgebouwd volgens een vaste structuur en zo ontwikkeld dat scholen ruimte behouden voor een eigen schoolvisie, keuzes voor accenten op basis van de leerlingpopulatie of identiteit.

Huidige kerndoelen te globaal geformuleerd

De huidige kerndoelen zijn sinds 2006 van kracht. Het was destijds een bewuste keuze om de kerndoelen zeer globaal te formuleren. De consequentie daarvan is dat ze nauwelijks houvast bieden aan scholen en leraren. Daarnaast zijn er onderwijskundige, vakspecifieke of maatschappelijke ontwikkelingen die vragen om een actualisatie van de kerndoelen. Voor Nederlands gaat het bijvoorbeeld om de verkaveling binnen het leergebied en het verarmde tekstaanbod. Bij rekenen en wiskunde spelen kwesties als de balans tussen procedurele en conceptuele kennis. Meer overkoepelend is de wens tot samenhang, terugdringen van overladenheid en het versterken van doorlopende leerlijnen.

Maatschappelijk is er veel aandacht voor de basisvaardigheden. Ingegeven door politieke urgentie is daarom de keuze gemaakt om de eerst de kerndoelen voor Nederlands en rekenen en wiskunde op te leveren. Digitale geletterdheid en burgerschap worden in november 2023 opgeleverd. De leergebieden voor moderne vreemde talen, mens en maatschappij, mens en natuur, kunst en cultuur en bewegen en sport volgen in 2024.

Nieuwe generatie kerndoelen biedt meer houvast aan scholen en leraren

De nieuwe generatie kerndoelen is concreter geformuleerd en bestaat uit aanbodsdoelen (gericht op de school), beheersings- en ervaringsdoelen (gericht op de leerling). De kerndoelen beschrijven de inhouden van het onderwijs in termen van kennis, vaardigheden en houdingen en bevatten een zogenoemde doelzin en uitwerking. Hiermee wordt de opdracht aan de school duidelijker geformuleerd en wordt concreter omschreven wat iedere leerling eind groep 8 en aan het eind van de onderbouw in het voortgezet onderwijs moet kennen, kunnen en hebben ervaren. Deze doelen gelden eveneens voor alle leerlingen in het (voortgezet) speciaal onderwijs met het uitstroomprofiel vervolgonderwijs.

De nieuwe set kerndoelen heeft twee belangrijke kenmerken:

1. Een ambitieus curriculum

Een ambitieus curriculum legt de basis voor rijk onderwijs voor alle leerlingen en vergroot gelijke kansen voor leerlingen. Dat krijgt vorm door naast aanbodsdoelen ook beheersings- en ervaringsdoelen te formuleren en de doorlopende leerlijnen te verbeteren. De lat ligt hoog, zonder verschillen tussen leerlingen uit het oog te verliezen. Goede beheersing van taal- en rekenvaardigheid zijn daarbij een belangrijk uitgangspunt.

2. Een betekenisvol curriculum

Betekenisvol onderwijs betekent dat het onderwijs een brede opdracht heeft. De totale set kerndoelen weerspiegelt dat het aanbod gericht is op kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Geactualiseerde kerndoelen bestaan uit kennis, vaardigheden en houdingen. Kennis over jezelf, de ander en de wereld. Deze kennis is cruciaal voor het verwerven van vaardigheden. Kennis en vaardigheden zijn zo beschreven dat de samenhang duidelijk zichtbaar is, zodat het onderwijs betekenisvol kan worden aangeboden aan leerlingen.

1.1.2 Twee sets kerndoelen

De conceptkerndoelen zijn per leergebied op twee niveaus (po/so en vo/vso) ontwikkeld, met waar nodig een specificatie voor leerjaar 3 havo-vwo. De concreetheid van de doelen ligt -conform de werkopdracht- tussen de huidige kerndoelen en het Referentiekader Taal en Rekenen in. Voldoende concreet om te kunnen sturen op de kwaliteit van het onderwijs, maar niet te gedetailleerd zodat het ruimte biedt voor hoge(re) ambities en keuzes van scholen naar het eigen onderwijsaanbod. Het volledig differentiëren naar niveaus en leerwegen, en dit verankeren in wet- en regelgeving, is onwenselijk gezien de brede vorming van het po, onderbouw vo, en (v)so en de drempelloze doorstroom tussen en binnen sectoren. De functie van kerndoelen in wet- en regelgeving vastgelegd, is anders dan het dagelijks ontwikkelen van onderwijs door leraren.

De uitwerking van de nieuwe kerndoelen betekent per definitie dat het aantal kerndoelen groter en de beschrijving omvangrijker is geworden. Onbedoeld kan dit een beeld van toenemende overladenheid oproepen. Maar, door beter te omschrijven wat wordt verwacht, ontstaat een beter beeld van de totale onderwijsopdracht. Dat creëert ruimte voor eigen keuzes of verbindingen tussen leergebieden.

1.1.3 Speciaal onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs

Voor leerlingen die zeer moeilijk lerend zijn of een meervoudige beperking hebben, ontwikkelt SLO parallel functionele kerndoelen. Functionele kerndoelen zijn praktijkgericht en gericht op relevantie voor werk/dagbesteding en een passende plek in de maatschappij. Een expertgroep werkt op basis van de conceptkerndoelen po, vo en (v)so aan de set functionele kerndoelen.

1.1.4 Referentiekader Taal en Rekenen

In de werkopdracht aan SLO vraagt OCW eveneens om een advies ten aanzien van de toekomst van het Referentiekader Taal en Rekenen. In 2021 is hierover al een [evaluatie-rapport](#) verschenen. Dit rapport is een belangrijke bron geweest voor de actualisatie van de kerndoelen. In de voorliggende periode wordt – in samenspraak met belangrijke stakeholders – een advies opgesteld over a) de functie, inhoud en opbouw van het Referentiekader Taal en Rekenen ten aanzien van de geactualiseerde kerndoelen, en b) de functie van het Referentiekader Taal en Rekenen in het ons onderwijsstelsel. Dit advies volgt later, omdat het naast de kerndoelen, ook verband houdt met de ontwikkeling van examenprogramma's en het opstellen van leerlijnen. Daarnaast zal afstemming worden gezocht met het mbo.

1.1.5 Wanneer komen de nieuwe kerndoelen in de klas?

De conceptkerndoelen in deze publicatie zijn het eindproduct van de ontwikkelfase en tegelijkertijd het startpunt voor de volgende fase: de fase van beproeven. De doelen zijn een weloverwogen en goed onderbouwd voorstel, gebaseerd op de kwaliteitscriteria uit de werkopdracht van het ministerie van OCW, maar zijn nog niet definitief. In de fase van beproeven wordt het onderwijsveld uitgebreid geconsulteerd over de conceptkerndoelen. Een belangrijke fase om de conceptkerndoelen te optimaliseren tot een finale set. SLO verwacht de fase van beproeven voor Nederlands en rekenen en wiskunde voor de zomer van 2024 af te ronden. Daarna start het ministerie van OCW het wetgevingstraject. De verwachting is dat de kerndoelen in 2025 definitief in wetgeving zijn vastgelegd waarna ze landelijk worden ingevoerd.

1.1.6 Implementatie

Om leraren en scholen te ondersteunen bij de implementatie, zijn ook adequate leerlijnen en ondersteunende materialen nodig. Deze zijn niet wettelijk vastgelegd, maar bieden wel het passende concretiseringsniveau voor een vertaling en uitwerking van het landelijk curriculum op alle niveaus van het

funderend onderwijs. Niet alleen belangrijk voor leraren en schoolleiders, maar ook voor educatieve uitgeverijen, toetsontwikkelaars en andere onderwijsprofessionals. SLO zal de komende jaren deze leerlijnen gaan ontwikkelen.

1.2 Specifieke uitdagingen actualisatie kerndoelen Nederlands

In Nederland is het Standaardnederlands de variant van het Nederlands die wordt onderwezen op scholen en wordt gebruikt in het onderwijs en in de maatschappij. Kennis van de Nederlandse taal en cultuur en een goede beheersing van het Standaardnederlands zijn daarom essentieel om leerlingen succesvol te kunnen laten participeren op school en in onze geletterde, meertalige en pluriforme samenleving. Dit inzicht was het uitgangspunt bij de vorige versie van de kerndoelen uit 2006, en vormde ook het startpunt voor de actualisatie van de kerndoelen nu. De basis blijft: leerlingen goed leren lezen, schrijven, spreken, luisteren en gesprekken voeren.

De behoefte om de kerndoelen te actualiseren komt voort uit verschillende maatschappelijke en curriculaire ontwikkelingen. Deze zijn uitgebreid beschreven in de *Startnotitie kerndoelen Nederlands* (Pleumeekers en Prenger, 2022), die als uitgangspunt voor het actualisatieproces is genomen. Allereerst is er een aantal problemen geconstateerd rondom het huidige curriculum Nederlands in het po en vo:

- Het huidige taalonderwijs is verkaveld, weinig betekenisvol en er is geen goede balans tussen de domeinen (Van Gelderen & Van Schooten, 2011). De afzonderlijke taalvaardigheden lezen, schrijven, spreken en luisteren worden vaak los van elkaar aangeboden, waarbij veel tijd en aandacht uitgaat naar lezen, spelling en grammatica en minder naar doelgericht schrijven, spreken, luisteren en gesprekken voeren. Voor deze constatering zijn verschillende verklaringen of oorzaken aan te wijzen (Van der Leeuw et al., 2017). Dat de huidige wettelijke curriculumdocumenten het taalonderwijs verkaveld en weinig samenhangend beschrijven, draagt daaraan bij.
- De ambitie dat 65% van de leerlingen het 2F-niveau uit het Referentiekader Taal bereikt, wordt voor geen enkele taalvaardigheid gehaald (Inspectie van het Onderwijs, 2019a, 2019b, 2021, 2022, 2023, z.j.). Het laagste wordt gescoord op lezen.
- De huidige curriculumdocumenten geven een relatief eenzijdig beeld van het leergebied: er ligt een sterke nadruk op losse communicatieve vaardigheden (Van der Leeuw et al., 2017). Er wordt niet geëxpliciteerd welke kennis en inzichten over taal en taalgebruik leerlingen moeten ontwikkelen om over taal, communicatie en literatuur te praten en te denken. Het taalonderwijs is daardoor te weinig gericht op het bewust gebruiken van deze kennis over taal, wat nodig is om het inzicht in de Nederlandse taal en cultuur te vergroten.

- Er is onvoldoende aandacht voor diep en kritisch lezen van (digitale) teksten (Gubbels et al., 2017; 2019; Raad voor Cultuur & Onderwijsraad, 2019). De huidige kerndoelen bieden door hun vorm – een globale doelformulering – geen gelegenheid om uit te werken wat de kern is van lezen. Ze geven daarmee te weinig houvast aan leraren om leerlingen aan te zetten tot diep lezen en het kritisch omgaan met informatie.
- De huidige kerndoelen en het Referentiekader Taal maken de doelen en de doorlopende leerlijn voor fictie en literatuur onvoldoende duidelijk (Kieft, Damstra, e.a., 2016; Van der Leeuw, e.a. 2017). Leraren ervaren nu onvoldoende ruimte en houvast om leerlingen te stimuleren lezers te worden en om te werken aan het ontwikkelen van de leesvoorkeur van leerlingen (Van Grinsven et al., 2010; Qrius, 2021). Ook voor creatief omgaan of experimenteren met taal is relatief weinig aandacht in het schoolcurriculum.
- De doorlopende leerlijn van het po naar het vo hapert. Doordat doelen op verschillende manieren zijn geformuleerd, zijn de overgangen tussen sectoren niet helder en wordt de afstemming van en doorstroom tussen onderwijssectoren bemoeilijkt (Van den Broek et al., 2022).

Naast deze problemen zijn er ook maatschappelijke ontwikkelingen die vragen om een herziening van het curriculum:

- De wereld wordt complexer en de hoeveelheid (digitale) informatie die burgers iedere dag moeten verwerken, neemt toe. Het wordt hierdoor nog urgenter dat het landelijk curriculum heldere kaders biedt, zodat alle leerlingen de kans krijgen om voldoende functioneel geletterd het funderend onderwijs te verlaten. In het curriculum moet daarom expliciet aandacht zijn voor het kritisch omgaan met (digitale) bronnen en het zelf produceren van nieuwe (online) teksten.
- In de huidige curriculumdocumenten voor het leergebied Nederlands is in de uitwerking van de doelen weinig tot geen aandacht voor talige diversiteit en identiteit, terwijl iedereen in meer of mindere mate meertalig is en er vandaag de dag sprake is van een pluriforme, multiculturele samenleving.

Hoewel de kerndoelen in de afgelopen jaren niet geactualiseerd zijn, heeft het leergebied Nederlands zich wel ontwikkeld en zijn er tal van voorstellen gedaan om het curriculum te herzien. Ook deze ontwikkelingen moeten worden meegenomen in de geactualiseerde kerndoelen. De voornaamste ontwikkelingen zijn:

- De roep om kennis, vaardigheden en houdingen in het taalonderwijs meer met elkaar te verbinden (Levende Talen, 2018, 2019), leerlingen daarmee 'taalcompetent' (Vanhooren, Pereira & Bolhuis, 2017) of 'bewust taalvaardig' (Meesterschapsteam Nederlands, 2016; 2018;

2021) te laten worden. En de verbetervoorstellen van het ontwikkelteam Curriculum.nu (Ontwikkelteam Nederlands, 2019), dat een herziene visie op het leergebied Nederlands opleverde, naast grote opdrachten voor het funderend onderwijs en bouwstenen voor het po en de onderbouw vo.

- De inzichten en aandacht voor (de didactiek van) effectief leesonderwijs, waaruit blijkt dat leerlingen structureel in aanraking moeten komen met een rijk taalaanbod en gelegenheid moeten krijgen om kennis te ontwikkelen. Deze inzichten hebben nog geen plek in de huidige curriculumdocumenten, terwijl ze wel belangrijk zijn om de dalende trend in leesprestaties en leesmotivatie te keren (Gubbels et al., 2017; 2019).
- Het gebrek aan aanknopingspunten en handvatten in het huidige curriculum Nederlands waarmee de link wordt gelegd tussen het leergebied Nederlands en de andere leergebieden, om zo de taalvaardigheid van leerlingen te vergroten en te versterken.

Vanuit deze constatering is het team aan de slag gegaan om de huidige kerndoelen te actualiseren.

1.3 Opdracht aan SLO

De uitgangspunten voor de actualisatie van kerndoelen, de gewenste opbrengsten, de kwaliteitscriteria voor die opbrengsten en het proces waarin deze tot stand komen, staan beschreven in de [werkopdracht](#) van OCW aan SLO. De Curriculumcommissie heeft de minister geadviseerd over deze werkopdracht.

SLO heeft de uitgangspunten, gewenste opbrengsten en kwaliteitscriteria uitgewerkt in instructie- en toelichtingsdocumenten voor de kerndoelenteams. Deze documenten zijn bedoeld om de teams handvaten te bieden bij het ontwikkelen van de tussenproducten, op een zodanige wijze dat invulling wordt gegeven aan aspecten uit de werkopdracht. Twee van deze documenten zijn verder doorontwikkeld en al gepubliceerd via de kanalen van SLO: het [Kader voor ontwerpruimte kerndoelen](#) (SLO, 2022) en de *Notitie [vaardigheden in het landelijk curriculum](#)* (Sol & Visser, 2023).

Om zicht te houden op de mate waarin de teams de kaders en criteria uit de werkopdracht realiseren, heeft SLO een systematiek opgezet om tussenproducten te monitoren. Deze vorm van interne kwaliteitszorg heeft geresulteerd in feedback op inhoud en proces aan de begeleiders van de kerndoelenteams en rapportages aan het programmteam. Voor het programmteam konden deze rapportages aanleiding zijn om zo nodig het ontwikkelproces bij te sturen. De feedback en observaties vanuit monitoring zijn steeds onderwerp van gesprek geweest op uitwisselbijeekomsten tussen curriculumexperts, procesregisseurs en het programmteam die structureel eens per twee weken plaats vonden.

1.3.1 Omschrijving van de opdracht

Kerdoelen worden ontwikkeld op basis van de werkopdracht van OCW met vastgestelde uitgangspunten, opbrengsten en kwaliteitscriteria. Dit moet leiden tot een curriculum dat samenhangend is qua inhoud, structuur en uitwerking. Kerndoelen moeten bijdragen aan een breed, inclusief en gevarieerd curriculum op scholen in het po en de onderbouw van het vo, en in het (v)so.

De volgende uitgangspunten zijn geformuleerd:

- Het geheel aan kerndoelen voor het po en de onderbouw vo bestaat per sector uit leergebieden met ieder een afzonderlijke set kerndoelen. Er wordt gewerkt vanuit eenzelfde definitie van het begrip 'kerndoel' voor het po en de onderbouw vo, namelijk: een doelstelling die beschrijft waar leerlingen mee in aanraking moeten komen (aanbod), welke inspanningen er van hen worden verwacht met het oog op ervaringen en wat ze uiteindelijk moeten beheersen.
- De conceptkerndoelen worden uitgewerkt in lijn met de rationale waarin de drie doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming een plek hebben. De rationale geeft een kader voor en richting aan de ontwikkeling van de conceptkerndoelen. Hiermee draagt de rationale bij aan een breed, inclusief en gevarieerd curriculum in het po en de onderbouw vo.
- De conceptkerndoelen worden gelijktijdig uitgewerkt voor het po en de onderbouw van het vo, om een doorlopende leerlijn tot stand te brengen. De conceptkerndoelen gelden voor alle leerlingen, met uitzondering van zeer moeilijk lerende en (ernstig) meervoudig beperkte leerlingen. Indien mogelijk wordt afgestemd met de ontwikkeling van examenprogramma's, die voor een deel van de leergebieden min of meer gelijktijdig plaatsvindt.
- Er wordt gewerkt vanuit een gemeenschappelijke architectuur om te komen tot een consistente uitwerking van conceptkerndoelen voor de verschillende leergebieden en sectoren. De architectuur heeft betrekking op de ordening en presentatie van inhoud in curricula.
- De kerndoelen worden bijgesteld op basis van in elk geval:
  - de huidige kerndoelen po, (v)so, vo en het Referentiekader Taal en Rekenen;
  - de door SLO ontwikkelde probleemanalyses (startnotities) van de leergebieden Nederlands, rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid;

- voor zover bruikbaar de opbrengsten van Curriculum.nu, rekening houdend met de aanbevelingen van de wetenschappelijke Curriculumcommissie;
  - de evaluatie van het Referentiekader Taal en Rekenen (Van den Broek et al., 2022).
- De conceptkerndoelen doen recht aan de vrijheid van inrichting en de pedagogisch-didactische vrijheid van de school, conform artikel 23, lid 2, van de Grondwet.

1.4 Aanpak van de actualisatie

Deze paragraaf gaat in op de wijze waarop SLO de actualisatie heeft uitgevoerd en hoe daarin kwaliteitszorg is geïntegreerd. Die aanpak is gebaseerd op de werkopdracht aan SLO. In deze paragraaf wordt de samenstelling van het team, de advieskring, het monitorteam, de expertpoule en de betrokkenheid van leerlingen beschreven.

1.4.1 Teamsamenstelling

Voor de verschillende leergebieden is een apart team ingericht dat bestaat uit leraren, vakexperts en curriculumexperts. Ieder team wordt procesmatig aangestuurd door een procesregisseur. Bij de inrichting van de teams is omwille van de werkbaarheid gekozen voor een compacte samenstelling. De leden van het team vertegenwoordigen het brede perspectief van het leergebied (meerdere sectoren, professionele achtergronden en perspectieven). Bij de samenstelling is rekening gehouden met een evenwichtige verdeling van het aantal leraren (vanuit het po en de onderbouw vo) en vakexperts: vier leraren po, vier leraren onderbouw vo, twee vakexperts po en twee vakexperts vo. In bijlage 5.1 zijn de teamleden opgenomen.

1.4.2 Advieskring

Het team is omringd door een advieskring. Daarin nemen experts en vertegenwoordigers van organisaties en instellingen deel, die sterke raakvlakken hebben met het leergebied en veelal een achterban representeren: vakverenigingen, lerarenopleidingen po en vo, vervolgopleidingen en voor het leergebied relevante maatschappelijke organisaties (zie bijlage 5.2). Het uitgangspunt is dat de bestaande infrastructuur aan netwerken is ingezet ten behoeve van de actualisatie. De advieskring heeft op vastgestelde momenten en op basis van een adviesvraag uit het team, expertise ingebracht die essentieel is voor de actualisering van de kerndoelen. Taak van de advieskring is het geven van feedback en het reflecteren op (tussen)producten en daar de eigen achterban in betrekken. Daarbij is de advieskring gevraagd om zichzelf te organiseren en toe te werken naar zo eenduidig mogelijke adviezen.

De advieskring Nederlands heeft zowel op hoofdlijnen als op detailniveau adviezen uitgebracht. Adviezen op hoofdlijnen betroffen: 1) de aandacht voor de

samenhang binnen het leergebied, tussen taalvaardigheden en tussen domeinen; 2) de aandacht voor samenhang tussen het leergebied en de andere leergebieden; 3) de aandacht voor de balans tussen kennis, vaardigheden en houdingen; 4) de aandacht voor de balans tussen productieve en receptieve vaardigheden. Het kerndoelenteam en de advieskring zaten wat betreft deze hoofdpunten op één lijn en in de opgeleverde versie van de conceptdoelen zijn deze punten volgens de advieskring goed aan de orde gekomen. Op detailniveau heeft de advieskring aandachtspunten genoemd en concrete suggesties voor de conceptkerndoelen gedaan, met daarbij de boodschap aan het team om zelf te beoordelen in hoeverre deze bruikbaar zouden zijn. Het ontwikkelteam heeft hiermee zijn voordeel gedaan bij de ontwikkeling van de doelformuleringen.

1.4.3 Monitorteam

Een belangrijk instrument van kwaliteitszorg is monitoring. Tussenproducten worden gemonitord op basis van de kwaliteitscriteria uit de werkopdracht. Ook is er aandacht voor de consistentie tussen de conceptproducten van de verschillende teams en tussen de concepten van kerndoelen en examenprogramma's.

Monitoring levert informatie op over de inhoudelijke voortgang van het traject voor het programmateam en de teams. Op die wijze kan er gericht aan- en bijgestuurd worden op de vastgestelde mijlpalen, kwaliteitscriteria en werkwijzen. In de monitoring is eveneens aandacht voor de processen binnen de teams en de omgang met en het benutten van de inbreng van de advieskringen. Bij het uitvoeren van deze analyses en om te bekijken of de vakoverstijgende elementen goed gewaarborgd zijn in de conceptproducten, werkt het monitorteam nauw samen met een expertpoule. De expertpoule, die bestaat uit SLO-collega's, voorziet in kennis waar een vakinhoudelijk team mogelijk niet over beschikt.

Met de opbrengst van de monitoring kon het team gericht worden aan- en bijgestuurd op basis van de vastgestelde mijlpalen, kwaliteitscriteria en werkwijzen. Deze input werd door monitoring beschikbaar gesteld aan het team in de vorm van een monitorrapportage. Teamleden hebben gebruik gemaakt van deze rapportage bij het doorontwikkelen van de karakteristiek, het raamwerk en de conceptkerndoelen.

1.4.4 Expertpoule

SLO heeft een expertpoule ingericht, bestaande uit experts op het gebied van de leergebied-overstijgende aspecten die in de werkopdracht beschreven zijn: :
LOB, verbindende vaardigheden, geletterdheid, gecijferdheid, diversiteit, kansengelijkheid, burgerschap, digitale geletterdheid en samenhang.

De expertpoule heeft twee functies:

- Monitorfunctie: de expertpoule werkt samen met het monitorteam bij het uitvoeren van inhoudelijke analyses en bekijkt of deze leergebied-overstijgende aspecten goed gewaarborgd zijn in de (tussen)producten.
- Adviesfunctie: de expertpoule is beschikbaar om de teams bij te staan met advies of om actief te helpen bij het opnemen van leergebied-overstijgende aspecten. Ook kan zij worden ingezet om te reageren op voorstellen, of om deel te nemen aan (een deel van) een ontwikkelsessie, waarin gewerkt wordt aan passende formuleringen.

De inbreng van de expertpoule was zichtbaar in de hierboven genoemde monitorrapportage, die beschikbaar werd gesteld aan het team. Hun inbreng is op die manier meegenomen in het ontwikkelproces.

1.4.5 Leerlingbetrokkenheid

De stem van de leerling is van belang om conceptkerndoelen te ontwikkelen waarin ook de zienswijze van leerlingen op het onderwijs is gehoord. Om die stem een goede plaats te geven in het proces, zijn in het traject leerlingen betrokken. Dit vond plaats op scholen, zodat leerlingen niet hoeven te reizen. Voor de leerlingenbetrokkenheid is een aanpak met instrument ontwikkeld, zodat leerlingen hun ideeën en ervaringen kunnen uiten over de relevantie van vakinhouden. In de uitvoering is samengewerkt met LAKS.

De reacties van de leerlingen zijn beschikbaar gesteld aan het team in de vorm van een rapportage. De teamleden hebben deze reactie en de reacties die ze bij hun eigen leerlingen ophaalden meegenomen tijdens het ontwikkelproces.

1.4.6 Externe wetenschappers

Naast het formele proces zoals hierboven beschreven in paragraaf 1.4.1 tot en met 1.4.6, stond het de teams vrij om naast bronnen en literatuur ook externe experts te raadplegen, om hun expertise te benutten bij het ontwikkelen van het raamwerk en de conceptkerndoelen.

Het team heeft op verschillende manieren en momenten gebruik gemaakt van deze mogelijkheid. Zo zijn er online gespreksessies geweest, waarbij per sessie drie of vier experts met specifieke kennis over een thema in gesprek gingen met drie of vier teamleden, onder begeleiding van de curriculumexperts. Geregeld sloten hierbij ook teamleden van de vakvernieuwingscommissie Nederlands aan om gedeelde kennis op te bouwen.

Aan de hand van gerichte vragen van de teamleden over de tussenproducten gaven de experts feedback, maar vooral feedforward op het raamwerk en de conceptkerndoelen. Daarnaast zijn er enkele verdiepende gesprekken geweest met individuele experts, waarin teamleden kort kwesties konden voorleggen waarmee ze op dat moment worstelden. In bijlage 5.3 is een overzicht te vinden van de geraadpleegde experts.

Ten slotte hebben teamleden presentaties en werkgroepen verzorgd op verschillende conferenties en netwerkdagen. Deze hadden steeds een interactief karakter, waarbij ideeën en tussentijdse concepten werden gedeeld en besproken. De zo verkregen input werd door het team meegenomen en meegewogen in de verdere ontwikkeling van de karakteristiek en de conceptdoelen.

2. Inhoudelijke toelichting

In dit hoofdstuk wordt een toelichting gegeven op de inhoudelijke keuzes die ten grondslag liggen aan de set conceptkerndoelen. De toelichting is opgezet op basis van de drie onderdelen waaruit de set bestaat: de karakteristiek, het raamwerk en de conceptkerndoelen. Per onderdeel wordt eerst uitleg gegeven over de functie en kernmerken ervan. Daarna volgt de toelichting van de keuzes die het team heeft gemaakt, de belangrijkste discussies daarbij en de manier waarop is omgegaan met in- en externe feedback en welke bronnen daarbij betrokken zijn. In de toelichting worden eveneens kwaliteitscriteria uit de werkopdracht van OCW betrokken.

2.1 De karakteristiek

De karakteristiek beschrijft wat het leergebied kenmerkt, wat de positie van het leergebied is in het po en de onderbouw van het vo en hoe het leergebied samenhangt met vakken in de bovenbouw. De karakteristiek beschrijft ook hoe het leergebied zich tot eventuele verwante leergebieden verhoudt. De karakteristiek maakt daarmee deel uit van de geactualiseerde kerndoelen

De karakteristiek bestaat uit drie paragrafen:

1. Kenmerken van het leergebied

Deze paragraaf bevat de kern van het leergebied en beschrijft hoe het leergebied bijdraagt aan de realisatie van de drie doeldomeinen van het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming.

2. Samenhang binnen het leergebied

Deze paragraaf maakt de verticale en horizontale samenhang binnen het leergebied expliciet. Hierbij gaat het om de opbouw van het leergebied van het po naar de onderbouw vo en een beschrijving van samenhangende onderdelen binnen het leergebied.

3. Samenhang tussen leergebieden

Deze paragraaf maakt duidelijk hoe het leergebied zich inhoudelijk verhoudt tot verwante en andere leergebieden, waarbij specifiek wordt ingegaan op de relatie met rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid.

Het leergebied Nederlands kent een lange traditie. Al zolang er onderwijs wordt gegeven, leren leerlingen op school lezen en schrijven. De inzichten met betrekking tot het leergebied zijn in de loop der jaren echter wel veranderd. In de karakteristiek wordt de meest recente visie op het leergebied beschreven. Hiervoor zijn verschillende bronnen geraadpleegd en geanalyseerd. Er is gestart

met een analyse van de huidige karakteristieken van de kerndoelen po (2006), de kerndoelen onderbouw van het vo (2006) en de visie op het leergebied uit de opbrengst van Curriculum.nu (Ontwikkelteam Nederlands, 2019). Deze analyses zijn naast de curriculaire en maatschappelijke uitdagingen voor het leergebied gelegd, zoals beschreven in de *Startnotitie kerndoelen Nederlands* (Pleumeekers & Prenger, 2022), visiestukken van het Meesterschapsteam Nederlands (2016; 2018; 2021), de vakspecifieke trendanalyse Nederlands (Prenger et al., 2021; Van der Leeuw et al., 2017) en het visiestuk *Iedereen Taalcompetent* van de Taalunie (Vanhooren et al., 2017).

2.1.1 Doeldomeinen

In de karakteristiek is beschreven hoe het leergebied Nederlands in het po en de onderbouw van het vo bijdraagt aan de doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming, zoals beschreven in de rationale van het funderend onderwijs (Ministerie van OCW, 2021). Binnen het team heerst de overtuiging dat kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming met betrekking tot het leergebied Nederlands erg met elkaar samenhangen. Vanuit het perspectief van kwalificatie zijn een goede taalbeheersing, gecombineerd met kennis over en inzichten in de Nederlandse taal, literatuur en communicatie opgenomen. Dit is immers essentieel voor het succesvol volgen van onderwijs en voor het functioneren in de maatschappij. Socialisatie vindt vervolgens plaats doordat leerlingen leren om talig deel uit te maken van de Nederlandse maatschappij, daar als actieve en kritische burgers aan deel te nemen, en de mogelijkheid krijgen om hun eigen plaats daarin te bepalen. Onderdeel hiervan is het ontwikkelen van een open houding ten opzichte van de talige en culturele diversiteit in onze samenleving. Tot slot leren leerlingen ook met taal vorm te geven aan hun identiteiten. Ze leren om hun eigen gevoelens, ervaringen, meningen en feiten onder woorden te brengen, te interpreteren, vast te leggen, te evalueren en/of te nuanceren, wat bijdraagt aan persoonsvorming.

Het uitgangspunt in de karakteristiek Nederlands is de wens om de doelen in het leergebied te laten bijdragen aan de kansengelijkheid van leerlingen, zowel op school als in hun dagelijks leven. Daarom is in het deel 'Kenmerken van het leergebied Nederlands' het belang van het leren van het Standaardnederlands, de gemeenschappelijke taal in Nederland, aangegeven. Daarnaast is in de karakteristiek benadrukt welke kenmerken van het taalonderwijs de kansengelijkheid vergroten: samenhangend taalonderwijs met een rijk taalaanbod, gelegenheid tot kennisopbouw, ruimte voor de productieve taalvaardigheden en betekenisvolle taaltaken op school.

In de karakteristiek is verwoord dat leerlingen binnen het leergebied Nederlands worden opgeleid tot taalcompetente burgers, die kunnen deelnemen aan een geletterde maatschappij. Taalcompetent worden is daarmee het overkoepelend doel van alle conceptkerndoelen binnen het leergebied, waarbij de definitie

gehanteerd wordt die gegeven is in de publicatie *Iedereen taalcompetent* (Vanhooren et al., 2017).

Taalcompetentie is het geheel aan talige kennis, vaardigheden en attitudes dat nodig is om geschreven, gesproken en multimodale teksten te begrijpen, te evalueren en te gebruiken zodat:

- a) volwaardige deelname aan de samenleving mogelijk wordt;
- b) de eigen doelen gerealiseerd kunnen worden;
- c) de eigen kennis en mogelijkheden levenslang en duurzaam kunnen worden ontwikkeld.

Uit: *Iedereen Taalcompetent*, p.13

Deze keuze past bij de wens om kennis, vaardigheden en houdingen in het taalonderwijs meer met elkaar te verbinden en leerlingen daarmee 'taal- en cultuurcompetent' of 'bewust taalvaardig' (Meesterschapsteam Nederlands, 2016; 2018; 2021) te laten worden. Een wens die zowel door de advieskring als door de wetenschappers die geraadpleegd zijn benadrukt wordt: er moet meer samenhang in het leergebied komen.

Binnen het team is discussie geweest over de mate waarin het begrip cultuurbewustzijn of cultuurcompetentie in de karakteristiek moest worden uitgewerkt. Hierover zijn ook gesprekken gevoerd met wetenschappers en experts. Het team hanteert in overleg met de vakvernieuwingscommissies Nederlands en Moderne Vreemde Talen de volgende definitie van cultuur: *Alles wat mensen denken, doen en maken en de betekenis die zij vanuit hun individuele en het collectieve geheugen daaraan geven. Cultuur is een dynamisch geheel aan gebruiken en uitdrukkingsvormen.* In het leergebied Nederlands komen leerlingen in aanraking met gebruiken en uitdrukkingsvormen via een variatie aan teksten in allerlei verschijningsvormen. Leerlingen ontwikkelen de aspecten van cultuurbewustzijn die passen bij het leergebied Nederlands. Dat wil zeggen dat leerlingen bewuste aandacht ontwikkelen voor gedrag, verwachtingen, perspectieven en waarden van (leden van) culturen en samenlevingen, vanuit het bewustzijn dat cultuur en de beleving daarvan samenhangen met sociale factoren zoals leeftijd, gender en etniciteit, en met taal. Met andere woorden: leerlingen leren bij het leergebied Nederlands wat het is om talig deel uit te maken van een (sub)gemeenschap en leren zich talig te verhouden tegenover sociale condities en situaties, groepsnormen en rituelen die in sociale groepen bij bepaalde gebeurtenissen spelen (zoals bepaalde omgangsvormen).

2.1.2 Interne samenhang van het leergebied

In het huidige taalonderwijs worden de afzonderlijke taalvaardigheden lezen, schrijven, spreken en luisteren vaak los van elkaar aangeboden, terwijl bekend

is dat het onderwijzen van de taalvaardigheden in samenhang een groter leerrendement oplevert; onder andere doordat het bijdraagt aan het versterken van de verschillende taaldomeinen (zie onder andere Graham & Hebert, 2010, 2011). Daarnaast gaat er vaak veel tijd en aandacht uit naar lezen, spelling en grammatica en minder naar doelgericht schrijven, spreken, luisteren en gesprekken voeren (Inspectie van het Onderwijs 2019a, 2019b, 2021). Doelgericht en betekenisvol taalonderwijs kan de samenhang echter bevorderen. Er bestaat dan ook al lange tijd de wens om verkaveling binnen het leergebied tegen te gaan en goede, doorlopende leerlijnen mogelijk te maken (Van Gelderen & Van Schooten, 2011; Van der Leeuw et al., 2017). Daarnaast is het belangrijk dat leerlingen de relatie tussen kennis en vaardigheden leren inzien, zodat ze hier bewust gebruik van kunnen maken. Of zoals het Meesterschapsteam Nederlands schrijft: *"Als je weet hoe taal, literatuur en communicatie in elkaar zitten (weten hoe het is), kun je daar ook beter gebruik van maken (weten hoe je iets doet). Als je weet hoe de betekenis voor jezelf en voor anderen samenhangt met de keuzes voor vormen die je kunt maken, kun je die keuzes bewuster maken."* (Meesterschapsteam Nederlands, 2021).

In dit deel van de karakteristiek is daarom het belang beschreven van samenhang en een betere balans tussen de taaldomeinen en de functies van taal: communicatief, conceptualiserend en expressief. Vanuit deze gedachte is er ook explicietere aandacht voor de plek van interactie binnen het taalonderwijs. Leren verloopt immers via interactie. Daarnaast is het van belang dat leraren oog hebben voor de diversiteit in de voorschoolse taalontwikkeling en hun onderwijsaanbod hierop afstemmen. Zowel het team als de advieskring vinden het ook zeer belangrijk om doorgaande leerlijnen en een soepele overstap tussen schoolsoorten en leerwegen mogelijk te maken. In de karakteristiek wordt daarom benadrukt dat we het verwerven van taalvaardigheden en kennis zien als een cyclische ontwikkeling, waarbij bestaande kennis en vaardigheden worden verdiept en uitgebreid (Vanhooren et al., 2017). Dat betekent dat leerlingen de taalvaardigheden die ze beheersen, blijven gebruiken en deze verder ontwikkelen op een hoger niveau (zie paragraaf 2.2.3).

Naar aanleiding van feedback die we kregen van de advieskring, is beschreven welke vaardigheden in welke fase van het onderwijs (po, vo onderbouw, vo bovenbouw) benadrukt moeten worden.

2.1.3 Externe samenhang van het leergebied

Taal is zowel doel als middel en speelt in alle leergebieden een rol bij het verwerven van kennis en vaardigheden. Zonder algemene kennis komen leerlingen echter onvoldoende tot de ontwikkeling van de taalvaardigheid. Zowel het team als de advieskring vinden de samenhang van taal met andere leergebieden dan ook essentieel. In de karakteristiek is daarom het belang beschreven van samenhang tussen het taalonderwijs en andere leergebieden.

Om toepassingsmogelijkheden van de taalvaardigheden en de kennisontwikkeling binnen andere leergebieden te kunnen benutten en daarmee de taalontwikkeling te stimuleren, is het belang van rijke teksten, aandacht voor diep begrip en een kritische houding beschreven.

Ook wordt er benadrukt dat het belangrijk is om de scheidslijnen tussen talen zoveel mogelijk te doorbreken. Dit is gebaseerd op twee principes: *translanguaging* en taalbewust zijn. Met taalbewustzijn wordt bedoeld de expliciete kennis over taal als systeem, de structuur van taal, en het inzicht in hoe talen geleerd worden (Agirdag & Kambel, 2018). Met *translanguaging* wordt bedoeld dat leerlingen al hun talenkennis kunnen benutten bij het leren van nieuwe talen, dus ook thustalen of moderne vreemde talen bij het (verder) ontwikkelen van het Nederlands. Talen worden in ons brein immers niet in afzonderlijke compartimenten opgeslagen; er is eerder sprake van een talig reservoir (Cummins, 1979). Bij het leren van talen bouw je voort op de talige kennis die je al hebt. Het is belangrijk dat leerlingen en docenten zien en ervaren dat er geen schotten tussen de talen moeten bestaan, maar juist verbinding en samenhang zien en dit benutten. Om de transfer tussen talen zichtbaar te maken is bewust gekozen voor een zoveel mogelijk identiek raamwerk met de vakvernieuwingscommissies Nederlands en Moderne Vreemde Talen en is een gezamenlijke begrippenlijst opgesteld.

2.2 Het raamwerk

Het raamwerk is een schetsmatige indeling van de inhouden (kennis, vaardigheden en houdingen) van het leergebied in domeinen en, indien nodig, in subdomeinen voor het po en de vo onderbouw. Doel van het raamwerk is om de set kerndoelen te structureren en om consistentie in die structuur te realiseren: binnen het leergebied zelf, tussen het po en de vo onderbouw en tussen verwante leergebieden. Het raamwerk bestaat uit twee samenhangende sets kerndoelen: één voor het po en één voor de vo onderbouw. Verschillen in het raamwerk per sector zijn mogelijk als daar inhoudelijke redenen voor zijn die voortkomen uit verschillen tussen de sectoren.

2.2.1 Keuzes in het raamwerk leergebied Nederlands

De conceptkerndoelen van het leergebied Nederlands zijn verdeeld over de domeinen Communicatie, Taal en Literatuur. In deze paragraaf wordt toegelicht welke keuzes hieraan ten grondslag liggen.

Indeling in vier of drie domeinen: taalcompetentie

Zoals eerder beschreven is in de karakteristiek verwoord dat leerlingen binnen het leergebied Nederlands worden opgeleid tot taalcompetente burgers, waarbij de definitie wordt gehanteerd zoals gegeven door de Taalunie in de publicatie *Iedereen taalcompetent* (2017). De Taalunie stelt hierin dat de kerninhouden van het onderwijs Nederlands die duurzaam bijdragen aan de ontwikkeling van

taalcompetentie verdeeld zouden moeten worden over vier kernthema's:

1. taalcompetentie en identiteit ('ik');
2. taalcompetentie en communicatie ('ik in relatie tot anderen');
3. taalcompetentie en informatie ('ik in relatie tot tekst/media');
4. taalcompetentie en cultuur ('ik in relatie tot de wereld/mijn omgeving').

Deze indeling in vier kernthema's had een mogelijke domeinindeling voor het raamwerk van de kerndoelen kunnen zijn, omdat ze de juiste inhoud en per thema een betekenisvolle verbinding leggen tussen inhoud, vaardigheden en houding. Maar, zoals de Taalunie zelf ook al schreef in haar publicatie, het zijn thema's die sterk met elkaar verweven zijn en vaak ook tegelijkertijd spelen. Juist door deze sterke samenhang is het ingewikkeld om deze indeling als kapstok voor de kerndoelen te gebruiken: dezelfde taalvaardigheden en kennis zouden terug moeten komen binnen verschillende thema's. Binnen alle thema's zou immers een kerndoel rondom het leren schrijven van teksten kunnen passen. Om dergelijke redundantie te voorkomen, is toch gekozen voor een verdeling van de doelen over drie domeinen: Communicatie, Taal en Literatuur. Daar waren verschillende redenen voor.

De belangrijkste reden is dat deze indeling het dus mogelijk maakt om kerndoelen met een duidelijke focus te ontwikkelen, passend binnen specifieke subdomeinen. Het team beseft dat hiermee een kans verloren gaat om alle vaardigheden, kennis en houding nog beter in samenhang te beschrijven, maar kiest toch voor een indeling waarbij meer scheidslijnen zijn, omwille van het vermijden van herhalingen en het formuleren van doelen met een duidelijke focus. Daarbij is het expliciteren van de samenhang binnen en tussen de domeinen wel als belangrijkste gedeelde speerpunt van team, advieskring en wetenschap genomen (zie ook paragraaf 2.1.2).

Bovendien sluit deze indeling aan bij de traditionele drie pijlers binnen de neerlandistiek: de taalbeheersing, de taalkunde en de letterkunde. Het is een indeling die door het hele leergebied heen herkenbaar is: in leermaterialen, in handboeken, in wetenschappelijk onderzoek, en zowel in het po, het vo als het vervolgonderwijs.

Daarnaast is deze keuze ook gemaakt om tot een gezamenlijk raamwerk voor het po, de onderbouw vo en de bovenbouw vo te komen, om zo de doorlopende leerlijn in het leergebied Nederlands te waarborgen. Het feit dat bovengenoemde driedeling ook de voorkeur had van de leergebieden Nederlands en Moderne Vreemde Talen (die zich daarbij ook baseerden op de indeling van het Europees Referentiekader [ERK]) in de bovenbouw van het voorgezet onderwijs, is doorslaggevend geweest bij de keuze voor deze domeinindeling. Hierdoor ontstond de mogelijkheid om een stevig raamwerk te

bouwen voor een doorlopende leerlijn van het po naar het vo, en zelfs naar het ho of het wo.

Indeling in drie of twee domeinen: tegengaan verkaveling

Een andere grote ambitie bij het raamwerk vormde het tegengaan of verminderen van de verkaveling van het leergebied in het onderwijs. In de startnotitie (Pleumeekers & Prenger, 2022) is vastgesteld dat het onwenselijk is dat taaldomeinen nu vaak los van elkaar onderwezen worden, waarbij weinig aandacht is voor betekenisvolle contexten. Het opbouwen van het raamwerk in drie domeinen leidde binnen het team – met de advieskring, de wetenschappers en de vakvernieuwingscommissie Nederlands – uiteindelijk ook tot de discussie of we met een indeling in drie domeinen de verkaveling niet in stand zouden houden. Er is dan ook actief onderzocht of er een raamwerk kon worden gekozen dat zou bestaan uit twee domeinen: bijvoorbeeld Communicatie en Literatuur, waarbij de inhouden uit het domein Taal zichtbaar verbonden met de andere twee domeinen een plek zouden krijgen. Bij het formuleren van conceptkerndoelen bleek echter dat een dergelijke keuze te weinig houvast zou bieden: het zou leiden tot doelformuleringen die geen duidelijke eigen focus zouden hebben. Om die reden is toch gekozen voor een driedeling, waarbij het belangrijkste uitgangspunt blijft dat de verschillende koppelingen tussen de verschillende doelen die in de onderwijspraktijk gemaakt kunnen worden, duidelijk gemaakt worden. In de hoop dat de kerndoelen – die de wettelijke basis beschrijven van het 'wat' – daarmee wel een prikkel geven om in lesprogramma's of -materialen de doelen samenhangend en betekenisvol met elkaar te verbinden.

Indelingen in domeinen en subdomeinen: de namen

Dat er is gekozen voor een indeling in domeinen gebaseerd op de klassieke driedeling, wil niet zeggen dat er niet gekozen is voor vernieuwing binnen het leergebied. Er is immers niet gekozen voor een indeling Taalbeheersing, Taalkunde en Letterkunde, maar bewust voor een driedeling met andere labels: Communicatie, Taal en Literatuur. Ook zijn er nieuwe subdomeinen gekozen. Er is consensus ontstaan over de indeling in drie domeinen met elk twee subdomeinen en over de inhouden die in deze subdomeinen centraal moeten staan. Over de naamgeving, de labels waarmee de nieuwe domeinen en subdomeinen worden aangeduid, is nog steeds discussie binnen het team, de advieskring en de extern geraadpleegde wetenschappers. Zo is er discussie geweest over de naam van het domein *Communicatie* en de subdomeinen *Taalvaardigheid* en *Interactie*. Dekt de term 'communicatie' de juiste lading voor deze twee subdomeinen? Moeten we spreken over 'taalvaardigheid' of 'taalbeheersing'? Voor het domein *Taal* ging de discussie over de labels 'Taal' of 'Taalbeschouwing'. En voor het domein *Literatuur* zijn ook de labels 'Letterkunde' of 'Fictie' gepasseerd. Er is uiteindelijk gekozen voor labels waar consensus over was, in afstemming met de vakvernieuwingscommissie Nederlands. Deze keuze werd gesterkt door de overtuiging van het team dat de

inhouden van de domeinen en de bijbehorende conceptkerndoelen uiteindelijk belangrijker zijn dan de naamgeving van de verschillende (sub)domeinen. Bij de beschrijving van de domeinen hieronder wordt beschreven wat de overwegingen tot dusver zijn geweest. In de fase van beproeven zal de vraag opnieuw voorliggen of de naamgeving van de (sub)domeinen duidelijk is en houvast biedt als label om de onderliggende inhouden te beschrijven.

Domein A Communicatie

Het eerste domein is *Communicatie*. In de eerste versie van het raamwerk was gekozen voor de term *Taalcompetentie* als titel voor dit domein, maar de advieskring merkte terecht op dat 'taalcompetentie' het overkoepelende doel is van het leergebied Nederlands en daarmee dus geen domein kan zijn binnen het leergebied. Daarom is nu gekozen voor de term *Communicatie*, om zo het verwerven en beheersen van de taalvaardigheden meteen in een betekenisvolle context te plaatsen.

Binnen het domein *Communicatie* gaat het om het leren communiceren: het bewust afstemmen van het taalgebruik op doel en context, met behulp van opgedane kennis en inzichten in communicatieve doelen en taalgebruikssituaties. Een leerling uit het leerlingenpanel¹ herkent dit belang: "*Als je niet kan communiceren, kan je de andere onderdelen van taal ook niet goed leren en kan je niet vertellen wat je denkt en vindt.*" Binnen het domein zijn er twee subdomeinen: *Taalvaardigheid* en *Interactie*. De kennis en vaardigheden uit deze subdomeinen zijn toe te passen bij het inzicht krijgen in hoe taal in elkaar zit en werkt (domein *Taal*) en bij het lezen en verwerken van boeken (domein *Literatuur*). Daarnaast zijn de kennis en vaardigheden uit dit domein essentieel voor het verwerven van kennis en vaardigheden bij de andere leergebieden. Ook geraadpleegde leerlingen onderschrijven het belang van aandacht voor geletterdheid binnen de andere leergebieden.

Onder *Taalvaardigheid* verstaan we het geheel aan kennis, vaardigheden en houdingen dat nodig is om geschreven, gesproken en multimediale teksten te begrijpen, waarderen, evalueren en produceren. Hierbij gaat het om zakelijke en literaire teksten in verschillende verschijningsvormen. Het is een bewuste keuze van het team en de advieskring geweest om de verschillende taalvaardigheden (lezen, schrijven, kijken, luisteren en spreken) met elkaar in één subdomein *Taalvaardigheid* te plaatsen en geen onderverdeling per taalvaardigheid te maken, zoals in eerdere curriculumdocumenten wel is gedaan. Alle taalvaardigheden zijn immers met elkaar verbonden en beïnvloeden en versterken elkaar. De mate waarin leerlingen kunnen spreken, luisteren en gesprekken voeren, heeft invloed op hun vaardigheid in lezen en schrijven. Ook de mate waarin leerlingen kunnen lezen heeft invloed op hun schrijfvaardigheid en andersom. Verder is er geen onderverdeling gemaakt

---

¹ Zie paragraaf 1.4 voor een toelichting over het leerlingenpanel.

tussen schriftelijke vaardigheden enerzijds en mondelinge vaardigheden anderzijds, of tussen receptieve en productieve vaardigheden. Door deze keuzes te maken, wordt de onderlinge verbondenheid van de taalvaardigheden in de conceptkerndoelen benadrukt. De advieskring en de geraadpleegde wetenschappers onderschrijven het belang van deze keuzes. Door nadruk te leggen op het bewust inzetten van kennis over taal en teksten en het benoemen van literaire teksten, wordt de verbondenheid met respectievelijk het domein *Taal* en het domein *Literatuur* expliciet gemaakt.

Daarnaast is er bewust voor gekozen om van *Interactie* een eigen subdomein te maken, in navolging van het Europees Referentiekader (ERK) en de raamwerken die – gebaseerd op dit ERK - bij de vakvernieuwingscommissies Nederlands en Moderne Vreemde Talen ontwikkeld zijn. De gedeelde wens om een gezamenlijk raamwerk te hebben en daarbij ook meer aandacht te vragen voor het voeren van gesprekken in het onderwijs, heeft de doorslag gegeven om te kiezen voor een subdomein *Interactie*. Hoewel de advieskring aanvankelijk voorstander was van één groot domein *Communicatie*, waarin geen verschil werd gemaakt tussen *Taalvaardigheid* en *Interactie*, konden zij zich uiteindelijk ook vinden in deze argumentatie.

Binnen het subdomein *Taalvaardigheid* worden de receptieve en productieve taalvaardigheden beschreven en in het subdomein *Interactie* de gespreksvaardigheden. Via gesprekken leren leerlingen van jongs af aan elkaar en de wereld te begrijpen, kennis te delen en gezamenlijk kennis te construeren, en ontwikkelen ze samen hun taal en denken. Ook leerlingen in het leerlingenpanel vinden het erg belangrijk om te leren *hoe je een gesprek moet voeren*. Ze willen bijvoorbeeld leren hoe je je toon moet aanpassen aan de omgeving. Zo zegt een leerling: "*Tegen een meester zeg ik wat anders dan tegen mijn klasgenootje en gebruik ik ook weer andere woorden.*" Zelf vinden ze het goed leren beheersen van mondelinge taal een van de belangrijkste aspecten: ze geven aan dat het kunnen voeren van gesprekken niet alleen op school, maar ook bij stages, in alle beroepen en voor later belangrijk is.

Domein B Taal

Het tweede domein is het domein *Taal*. Er is over het label van dit domein ook veel discussie geweest met de advieskring en de wetenschappers: in het leergebied Nederlands is alles immers 'taal'. Toch is voor deze term gekozen en niet voor Taalkunde of Taalbeschouwing, om nadrukkelijk te breken met oude denkbeelden in het onderwijs en om te benadrukken dat het in dit domein over meer gaat dan 'alleen' taalbeschouwing. Bij 'taalbeschouwing' draait het vaak alleen over het kijken naar de vorm van taal. Maar zowel het team als de advieskring willen benadrukken dat niet alleen kennis over vorm, maar ook – en vooral – kennis over betekenis en context bijdraagt aan het bewust gebruiken van taal. Leerlingen hebben kennis over en inzicht in taal en taalgebruik nodig om zichzelf als taalgebruiker en taalleerder verder te ontwikkelen. Het domein

Taal bestaat uit twee subdomeinen: *Taal als systeem* en *Taal en individu & maatschappij*. De kennis uit deze subdomeinen is toe te passen bij het vergroten van hun taalvaardigheid (domein *Communicatie*) en bij het lezen en verwerken van boeken (domein *Literatuur*).

In het subdomein *Taal als systeem* doen leerlingen kennis op over het taalsysteem en de begrippen die nodig zijn om over taal te kunnen denken en praten. Door deze kennis leren leerlingen hun eigen taal en die van anderen beter te benoemen, begrijpen, evalueren en waarderen en zich daartoe te verhouden. Ze leren hoe taal werkt en wat de effecten van taalkeuzes zijn. Dit past bij de verwachtingen van leerlingen: *"Ik denk dat ik op de middelbare leer hoe je echt zinnen in elkaar kunt zetten. Op een moeilijkere manier."* Het past ook bij de behoefte om grammatica veel functioneler en betekenisvoller aan leerlingen aan te bieden. De advieskring en de geraadpleegde wetenschappers onderschrijven deze keuze. Dit subdomein beschrijft ook de kennis en vaardigheden die leerlingen nodig hebben om goed te spellen en hun spellinggeweten en -bewustzijn te ontwikkelen. Ze leren te reflecteren op hun eigen spellingvaardigheid en worden zich bewust van het feit dat 'teksten die ertoe doen' vrij zijn van spelfouten.

In het subdomein *Taal en individu & maatschappij* doen leerlingen kennis op over wat taal voor henzelf en in de wereld betekent en hoe taal bijdraagt aan hun persoonlijke ontwikkeling. Leerlingen leren dat er individuele verschillen in taalgebruik bestaan, dat taalgevoel persoonlijk is en dat dit een grote rol speelt in hoe iemand een talige boodschap interpreteert en vormgeeft. Ze doen kennis op over taalvariatie en meertaligheid en leren een bewuste houding te ontwikkelen met betrekking tot het talige repertoire van henzelf en anderen. Het onderwerp *'hoe je andere talen kunt gebruiken bij het leren van Nederlands'* werd ook door leerlingen belangrijk gevonden en speciaal genoemd, en ook de wetenschappers en de advieskring vinden het van belang dat hier binnen het leergebied aandacht voor is.

Domein C Literatuur

Het derde domein is het domein *Literatuur*. Binnen dit domein wordt leerlingen de kans geboden positieve leeservaringen op te doen met literatuur die hun inzicht geeft in henzelf en de ander, en hun belevingswereld uitbreidt. Ze worden uitgedaagd om via literatuur vanuit meerdere perspectieven nieuwe 'werelden' en mensen te leren kennen, in uiteenlopende situaties en tijden. Er is bewust gekozen voor het label *Literatuur*, ondanks het feit dat dit misschien voor het po een onbekende term is. Over dit label als domeinnaam is door het team en de advieskring eveneens uitgebreid gediscussieerd; er zijn ook verschillende gesprekken over geweest met de extern geraadpleegde wetenschappers. Er is gekozen voor *Literatuur*, omdat andere termen als Letterkunde of Fictie de lading onvoldoende dekken of een ongewenste connotatie hebben. De term 'literatuur' is ook gekozen om de doorgaande

leerlijn naar de bovenbouw van het vo te expliciteren. In afstemming met de talen in de bovenbouw en met experts is gewerkt aan een gezamenlijke definitie van het begrip literatuur, die voor alle talen gebruikt kan worden. Met herkenbare conceptkerndoelen zullen de subdomeinen uit het domein *Literatuur* passend ingekleurd worden voor het po en de onderbouw vo. Het domein *Literatuur* bestaat uit twee subdomeinen: *Literatuur als systeem* en *Literatuur en individu & maatschappij*. De kennis uit deze subdomeinen is toe te passen bij het vergroten van de taalvaardigheid (domein *Communicatie*) en bij het opbouwen van kennis over teksten en taalgebruik (domein *Taal*).

In het subdomein *Literatuur als systeem* doen leerlingen kennis op die nodig is om literaire teksten te kunnen begrijpen en leren ze relevante begrippen om over literatuur te kunnen denken en praten. Ze leren eigenschappen van teksten te onderscheiden op grond waarvan literaire teksten getypeerd kunnen worden.

In het subdomein *Literatuur en individu & maatschappij* doen leerlingen kennis op over wat literatuur voor hen zelf en in de wereld betekent, en hoe literatuur bijdraagt aan hun persoonlijke ontwikkeling. In het leerlingenpanel geven leerlingen aan dat ze de inhouden uit dit subdomein niet zo belangrijk vinden. Ze zeggen niet van lezen te houden en het ook niet belangrijk te vinden om hun leesvoorkeur te ontdekken. Toch geven ze allemaal wel aan dat ze het belangrijk vinden om teksten goed te leren begrijpen en lijkt het ze handig om goed te kunnen voorlezen ("voor later"). Hiermee onderschrijven ze het belang van de inhouden van dit subdomein, want weten van welke teksten je houdt, ervaringen opdoen met literatuur en het lezen van boeken zijn essentieel om leesbegrip te ontwikkelen en daarmee de dalende leesprestaties van onze leerlingen tegen te gaan. Zowel het team, de advieskring als de geraadpleegde wetenschappers benadrukken het belang van het opdoen van kennis over de wereld via het lezen van teksten en boeken, waarbij uitdrukkelijk de samenhang gezocht moet worden met het domein *Communicatie* en met de andere leergebieden zoals *burgerschap* en *mens & maatschappij*.

2.2.2 Ontwerpruimte

De totale set kerndoelen (po, vo en [v]so) wordt ontwikkeld voor 70% van de onderwijstijd. Hiermee wordt op landelijk niveau de kern vastgesteld in wet- en regelgeving en blijft er binnen het onderwijs ruimte om zelf onderwijstijd toe te kennen c.q. accenten te leggen op basis van o.a. populatie, denominatie of profielen van scholen.

De 70% ontwerpruimte is verdeeld over de verschillende leergebieden, zodat de relatieve ruimte die het kerndoelenteam kan vullen vooraf bekend is, met het doel om overlappendheid in de ontwikkelfase tegen te gaan. Voor Nederlands is er voor het po/so en vo/vso sprake van een ontwerpruimte van respectievelijk 31% en 14%. De vertaling van deze onderwijsruimte komt tot uitdrukking in het aantal kerndoelen. Voor het leergebied Nederlands betekent dit in theorie een

bandbreedte van 25 tot 30 conceptkerndoelen voor het po en 15 tot 20 conceptkerndoelen voor de onderbouw van het vo.

In de set die uiteindelijk wordt opgeleverd zitten 20 conceptkerndoelen die voor het po en de vo onderbouw precies hetzelfde zijn en een 21e conceptkerndoel dat alleen voor de vo onderbouw is opgenomen, ten behoeve van de doorstroom naar de vo bovenbouw. De set voor de vo onderbouw bestaat dus uit één conceptkerndoel meer dan de oorspronkelijke bandbreedte.

Dat het aantal conceptkerndoelen voor het po en de vo onderbouw gelijk is gehouden, komt voort uit het feit dat leerlingen in het leergebied Nederlands in elke fase van hun ontwikkeling hun talige kennis, vaardigheden en houdingen rondom dezelfde inhouden verwerven en verdiepen (zie paragraaf 2.2.3 *Verticale samenhang en differentiatie*). Hoewel de sets qua omvang dus nagenoeg gelijk zijn, is er minder onderwijstijd nodig in de onderbouw van het vo. In het po moet nog veel tijd worden besteed aan het leren lezen, schrijven en spellen en het opbouwen van kennis en vaardigheden. In de onderbouw van het vo zou de basis op orde moeten zijn en is er ruimte om de kennis, vaardigheid en houdingen te verbreden en te verdiepen (zie ook paragraaf 2.2.3). Met deze sets wordt dus voldaan aan de gestelde kaders wat betreft de ontwerpruimte.

2.2.3 Verticale samenhang en differentiatie

Anders dan in andere leergebieden, verwerven en verdiepen leerlingen in het leergebied Nederlands in elke fase van hun ontwikkeling hun talige kennis, vaardigheden en houdingen rondom dezelfde inhouden. In *Iedereen Taalcompetent* (Vanhooren et al., 2017) wordt dit als volgt uitgelegd:

"Werken aan de ontwikkeling van taalcompetentie begint liefst zo vroeg mogelijk (en zeker vanaf het kleuteronderwijs/groep 1 en 2) en houdt in principe nooit op. De ontwikkeling van taalcompetentie is immers een lang, geleidelijk en complex proces waarbij het verwerven en verdiepen van talige kennis, vaardigheden en attitudes voortdurend op elkaar inspelen en elkaar ook versterken. De ontwikkeling van taalcompetentie kan dan ook beschouwd worden als een spiraalvormige ontwikkeling: in elke fase van de ontwikkeling is sprake van een combinatie van verwerving van nieuwe talige kennis, vaardigheden en attitudes en van verdieping van bestaande kennis, vaardigheden en attitudes." (Vanhooren et al., 2017, p. 14)

Samen met de advieskring en experts is door het team actief gezocht naar een manier om enerzijds dit graduele proces te beschrijven en anderzijds de opbouw in de leerlijn van het po naar het vo zichtbaar te maken. Er is besloten om de doelzinnen gelijk te houden voor het po, de vo onderbouw en havo/vwo 3 en de uitwerking en toelichting te laten verschillen. De doelzinnen beschrijven hierdoor de kennis en vaardigheden van het leergebied voor alle leerlingen op dezelfde

manier. De opbouw van het po naar de vo onderbouw zit in de uitbreiding en verdieping van kennis en vaardigheden uit de doelzin en de toename van complexiteit van de contexten of teksten waarbinnen de kennis en vaardigheden moeten worden toegepast. Deze verdieping en toename in complexiteit worden beschreven in de uitwerking ('Hierbij gaat het om') en de toelichting ('Te denken valt aan'). We kunnen dit illustreren aan de hand van een voorbeeld. Neem conceptkerndoel 3:

Conceptkerndoel 3 - po

De leerling toont begrip van beluisterde, gelezen en bekeken teksten.

Hierbij gaat het om:

- *aandachtig kijken en luisteren naar of vloeiend lezen van zakelijke en literaire teksten;*
- *[...]*

Conceptkerndoel 3 – vo onderbouw

De leerling toont begrip van beluisterde, gelezen en bekeken teksten.

Hierbij gaat het om:

- *aandachtig kijken en luisteren naar of vloeiend lezen van zakelijke en literaire teksten die toenemen in complexiteit en abstractie met betrekking tot onderwerp, tekststructuur en -functie;*
- *[...]*

De doelzin van dit conceptkerndoel is voor het po en de vo onderbouw dus gelijk: leerlingen moeten begrip tonen van teksten. Van deze teksten is gezegd dat het hierbij zowel in het po als in de onderbouw van het vo moet gaan om uitdagende teksten, in alle vaardigheden en in alle leergebieden (zie de conceptkerndoelen 1 en 2). Vervolgens is de opbouw beschreven in de eerste bullet: de teksten nemen toe in *complexiteit en abstractie met betrekking tot onderwerp, tekststructuur en -functie*. Met deze manier van formuleren wordt voortgebouwd op de principes voor taaldidactiek zoals die beschreven zijn door Tielemans en Van Peer (1984) en Rijlaarsdam (1989).

Rijlaarsdam (1989) stelt dat het belangrijk is om niet te ontkennen dat leerlingen uit eigen ervaring al veel kunnen met taal op het moment dat ze de basisschool binnenkomen. Ze kunnen informeren en betogen; ze weten al dat je met taal dingen kunt bereiken bij anderen en handelen daarnaar. Rijlaarsdam benadrukt dat de ontwikkeling van communicatief handelen in al zijn facetten - kennis, vaardigheid en houdingen - niet zozeer een kwestie is van het na elkaar verwerven van die facetten, maar veel meer bestaat uit het gradueel verbeteren van alle competenties, in alle taalvaardigheden en in veel verschillende taalgebruikssituaties. Leerlingen komen in steeds meer situaties terecht tijdens

hun leven, in steeds moeilijker, 'afstandelijker' omgevingen – zowel relationeel als inhoudelijk – zodat zij hun taalvaardigheid steeds verder moeten uitbouwen (Rijlaarsdam 1989, p. 56). Dit onderbouwt de keuze om de doelzin gelijk te houden (de taalvaardigheid is hetzelfde) en de opbouw te beschrijven in termen van de toename van de complexiteit van de taalgebruikssituaties en de teksten.

Die toename van complexiteit is te beschrijven aan de hand van de begrippen 'afstand' en 'abstractiegraad', zoals beschreven door Tielemans en Van Peer (1984), die zich baseerden op de ideeën van Moffett (1968). Bij 'afstand' gaat het om het variëren in de afstand tussen de drie basiscomponenten van taalgebruik: spreker, hoorder en onderwerp. In verschillende taalgebruikssituaties is er sprake van een hogere abstractiegraad wanneer de ander veraf is (ruimtelijk), in het verleden of de toekomst leeft (temporeel) of niet van jouw eigen groep is (psychosociaal). Ook voor de afstand tussen taalgebruiker en onderwerp is bij complexere teksten sprake van een hogere abstractie – teksten waar de lezer of luisteraar niet zo nauw bij betrokken is.

Het is belangrijk om hierbij te beseffen dat 'afstand' en 'abstractiegraad' geen vaststaande gegevens zijn, maar zich in een continuüm bevinden. Binnen een taalgebruikssituatie, bijvoorbeeld een gesprek, kan de afstand fluctueren en steeds groter of kleiner worden. Leerlingen moeten leren dat het taalgebruik verschilt al naar gelang de ruimtelijke, temporele of psychosociale afstand tussen spreker en hoorder. Het groeiend bewustzijn van afstand en abstractiegraad zal volgens Van Peer & Tielemans (1984) leiden tot een grotere flexibiliteit in het hanteren van taalvaardigheid in verschillende taalgebruikssituaties, die variëren in afstand tussen de deelnemers of tot het gespreksonderwerp. Voor het taalonderwijs betekent dit volgens hen dat het zo moet worden ingericht "dat de leerling zijn taalvaardigheid verder kan differentiëren en dat hij de nieuw geleerde kennis kan integreren in zijn totale taalvaardigheid en persoonlijkheid." (Tielemans en Van Peer, 1984, p.61)

Het is een bewuste keuze geweest om in de conceptkerndoelen niet concreet de afstand, abstractiegraad en complexiteit van teksten en contexten vast te leggen. Er zijn immers veel factoren en aspecten die de complexiteit en abstractie van contexten of teksten bepalen. Om alle aspecten te beschrijven zouden de conceptkerndoelen een niveau van concreetheid moeten bevatten waarin in de werkopdracht niet is voorzien. In de werkopdracht staat immers:

De conceptkerndoelen zijn concreet geformuleerd: de mate van concreetheid zit tussen de huidige, globaal geformuleerde kerndoelen en de uitwerking van het huidige referentiekader taal en rekenen in.

In de huidige kerndoelen uit 2006 is (net als in eerdere generaties kerndoelen) zijn helemaal geen tekstkenmerken opgenomen van de teksten die leerlingen moeten lezen, schrijven of spreken. Zie kerndoel 4 uit 2006: *De leerlingen leren*

informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen. In het huidige referentiekader zijn wel tekstkenmerken terug te vinden. Voor Lezen staat bijvoorbeeld bij niveau 2F (het gewenste ambitieniveau): De teksten hebben een heldere structuur. Verbanden in de tekst worden duidelijk aangegeven. De teksten hebben overwegend een lage informatiedichtheid en zijn niet te lang.

In de geactualiseerde conceptkerndoelen is – conform de opdracht - gekozen voor een tussenniveau in concreetheid: er is beter beschreven wat de leerling moet beheersen (zie ook paragraaf 2.3.1) en het gaat om 'uitdagende teksten', die toenemen in complexiteit.

Een tweede reden om de opbouw in teksten en contexten niet verder te specificeren, komt voort uit het feit dat de conceptkerndoelen moeten gelden voor alle leerlingen en voor alle niveaus, waarbij als uitgangspunt is genomen dat leerlingen altijd uitgedaagd moeten worden met contexten en teksten op het passende niveau: de lat moet omhoog (zie kerndoel 1 en 2). Wat voor de ene leerling een uitdaging is, is dat voor een andere leerling niet. En beschrijven wat een uitdagende context of tekst wel of niet is, is ingewikkeld, want dat is van veel factoren afhankelijk. Voorbeelden:

- *Het onderwerp*
Maar is een tekst over de herfst minder complex dan een tekst over het sterrenstelsel? Niet altijd: er zijn ook hele complexe teksten over de herfst en eenvoudige teksten over sterren.
- *De lengte van de zinnen*
Maar is een tekst met korte zinnen minder complex dan een tekst met lange zinnen? Niet altijd: er zijn hele complexe teksten met hele korte zinnen (denk aan poëzie).
- *De gebruikte woorden*
Maar als er samen met de klas kennis is opgebouwd rondom een onderwerp of thema, dan hebben de leerlingen de bijbehorende (complexe) woordenschat verworven en zullen ze een uitdagender tekst aan kunnen dan als dat niet is gebeurd.
- *De situatie die in de tekst wordt beschreven*
Maar is elke situatie voor elke leerling even bekend of onbekend? Is dat niet afhankelijk van eerder opgedane ervaringen in de thuissituatie?

Als in de kerndoelen wettelijk vastgelegd zou worden dat (geïntegreerd conform niveau 2F) het zou moeten gaan om teksten met een heldere structuur, duidelijke verbanden en een lage informatiedichtheid, dan wordt voor sommige leerlingen de lat veel te laag gelegd. Zij moeten juist uitgedaagd worden met complexere teksten, die misschien geen lage informatiedichtheid hebben.

Als echter wettelijk zou worden vastgelegd dat alle leerlingen eind groep 8 teksten met ingewikkelde tekststructuren moeten kunnen begrijpen, dan wordt de lat voor andere leerlingen weer te hoog gelegd. En dat zou het eindelijke doel (alle leerlingen leren om begrip te tonen van beluisterde, gelezen en bekeken teksten) volledig voorbij schieten.

Het is om die reden dat er aanvullende curriculumdocumenten nodig zijn om leraren ondersteuning te bieden bij het bepalen van het niveau van de teksten die zij in de verschillende leerjaren zouden moeten aanbieden en welke bandbreedte (minimaal en maximaal) daarbij gehanteerd moet worden. Zodat zij uitdagende teksten blijven kiezen, passend bij hun leerjaar en hun specifieke doelgroep. Deze tekstkenmerken zouden (net zoals nu het geval is) in een herzien Referentiekader Taal beschreven kunnen worden of in niet-wettelijke handreikingen of leerlijnen.

Belangrijk daarbij is wel om opnieuw na te denken over de niveaus. Nu is 2F de ambitie voor zowel einde po, voor de onderbouw van het vo, voor einde vmbo en voor mbo niveau 3. Die bandbreedte is te groot en biedt te weinig houvast voor wat we nu verwachten van leerlingen op de verschillende momenten in hun schoolloopbaan.

In de fase van beproeven zal worden nagegaan of deze manier van beschrijven inderdaad de gewenste richting is, of de conceptkerndoelen hiermee voldoende houvast bieden en welke uitwerkingen leraren en ontwikkelaars nodig hebben om tot een goede opbouw van leerlijnen te komen.

Keuze voor kerndoelen havo/vwo – leerjaar 3

Binnen het leergebied Nederlands is geen gebruik gemaakt van de mogelijkheid om aparte kerndoelen voor leerjaar 3 havo/vwo te ontwikkelen. De argumentatie om de doelzinnen voor het po en de vo onderbouw gelijk te houden is gegeven in paragraaf 2.2.3 *Verticale samenhang en differentiatie*. Deze beslissing is ingegeven door inzichten uit de wetenschap (Tielemans en Van Peer, 1984 en Rijlaarsdam, 1989) en afgestemd met de advieskring en externe experts uit het leergebied. Dezelfde argumentatie is ook te geven voor het gelijk houden van de doelzinnen voor de vo onderbouw en leerjaar 3 van havo en vwo. Ook voor het derde leerjaar geldt dat de teksten die leerlingen dan lezen en formuleren een steeds hogere graad van abstractie en complexiteit moeten hebben. Dit zal goed moeten worden uitgewerkt in de toelichtingen ('Te denken valt aan'), doorkijkjes en leerlijnen.

Tegelijkertijd zal de doorlopende leerlijn naar de bovenbouw goed in de gaten moeten worden gehouden. Tijdens de fase van beproeven zal daarom contact onderhouden worden met de vakvernieuwingscommissie Nederlands, om te zien of de aansluiting tussen kerndoelen en het examenprogramma voldoende geborgd is of dat er toch hiaten te verwachten zijn. In dat geval zal opnieuw

gekeken worden of er aanvullende conceptkerndoelen voor het derde leerjaar ontwikkeld moeten worden.

2.2.4 Afstemming met andere leergebieden

Zoals gezegd is het raamwerk voor de conceptkerndoelen van het leergebied Nederlands afgestemd met het raamwerk dat gebruikt zal worden voor de actualisatie van de eindexamenprogramma's Nederlands en Moderne Vreemde Talen, waarbij dit laatste leergebied ook nadrukkelijk de samenhang met het ERK zoekt. Wanneer de conceptkerndoelen opgeleverd zullen worden, zijn de nieuwe eindtermen nog in de ontwikkelingsfase. De raamwerken van de leergebieden in de bovenbouw zijn op dat moment ook nog niet definitief vastgesteld. Mochten er nog wijzigingen in het raamwerk van de bovenbouw worden doorgevoerd, dan zal in tijdens de fase van beproeven in overleg bekeken worden hoe de raamwerken opnieuw op elkaar afgestemd kunnen worden. Dit zou hoogstens kunnen betekenen dat conceptkerndoelen binnen een ander (sub)domein worden geplaatst; de inhouden zullen niet komen te vervallen. Over de inhouden is immers consensus; zie de toelichting onder het kopje 'Indelingen in domeinen en subdomeinen' (paragraaf 2.2.1).

De afstemming met het leergebied rekenen en wiskunde heeft veelvuldig plaatsgevonden, om de formuleringen van karakteristiek en doelen zoveel mogelijk op een lijn te brengen. Ook met de leergebieden digitale geletterdheid en burgerschap hebben dergelijke afstemmingen plaatsgevonden, waarbij ook besproken is welke inhouden binnen de verschillende leergebieden overlappen en waar ze vervolgens opgenomen zijn. De andere leergebieden hebben op hun beurt gekeken naar de conceptkerndoelen uit het leergebied Nederlands, om te zien waar zij kansen zien om aan geletterdheid te werken binnen het eigen leergebied en welke handelingswerkwoorden in het leergebied Nederlands gebruikt worden om bepaalde taaltaken te beschrijven.

SLO zal tot het definitief opleveren van de kerndoelen Nederlands (en rekenen en wiskunde), blijven afstemmen met de andere leer- en vakgebieden waarvoor kerndoelen en examenprogramma's worden ontwikkeld, om te zorgen voor optimale samenhang en dito doorlopende leerlijn. Deze mogelijkheid bestaat zolang leer- en vakgebieden zich in een ontwikkelfase of fase van beproeven bevinden.

2.3 De set kerndoelen

Er zijn twee sets kerndoelen: een set geldend voor het einde van het po en een set voor het einde van de onderbouw van het vo (tweede leerjaar). De conceptkerndoelen gelden voor alle leerlingen, met uitzondering van zeer moeilijk lerende en meervoudig beperkte leerlingen.

Daar waar dat noodzakelijk is voor de doorstroming naar de havo/vwo-bovenbouw, zijn aanvullende kerndoelen voor het derde leerjaar ontwikkeld. De

huidige set kerndoelen wordt begin 2024 in de praktijk beproefd. In die periode kunnen nog aanpassingen worden gedaan in de doelen voor het derde leerjaar. Een aanleiding daarvoor vormen de examenprogramma's die momenteel ook worden ontwikkeld.

Kerndoelen fungeren als instrument voor curriculum- en onderwijsontwikkeling op school en moeten daarom niet te globaal en ook niet te gedetailleerd worden geformuleerd. De mate van concreetheid van de conceptkerndoelen zit tussen de huidige, globaal geformuleerde kerndoelen en de uitwerking van het huidige Referentiekader Taal en Rekenen in. Kerndoelen geven geen didactische aanwijzingen.

De kerndoelen beschrijven waar leerlingen mee in aanraking moeten komen, welke inspanning er van hen wordt verwacht met het oog op ervaringen, en wat ze uiteindelijk moeten beheersen. In de actualisatie worden drie vormen gehanteerd waarin de conceptkerndoelen kunnen worden beschreven: aanbods-, ervarings- en beheersingsdoelen.

Aanbodsdoelen beschrijven het beoogde curriculum waar een school in haar onderwijsaanbod voor heeft te zorgen. Ze expliciteren waar iedere leerling recht op heeft, dus het 'wat' waar iedere leerling mee in aanraking moet komen. Een aanbodsdoel begint met 'De school (...)'. Aanbodsdoelen zijn met name gekozen wanneer het aanbod groter/rijker is dan wat er van leerlingen via beheersings- en ervaringsdoelen wordt verwacht.

Beheersings- en ervaringsdoelen zijn gericht op de leerling als actor. Beheersingsdoelen beschrijven het realiseren van leeropbrengsten, dus de kennis, vaardigheden en houdingen die leerlingen minimaal moeten bereiken aan het eind van het po of aan het eind van de vo onderbouw (eventueel met aanvullende beheersingsdoelen voor de overgang naar de h/v bovenbouw).

Ervaringsdoelen beschrijven welke inspanningen van leerlingen worden verwacht met het oog op ervaringen en/of expressieve reacties. Een ervaringsdoel biedt leerlingen iets of lokt iets bij hen uit wat hun horizon kan verbreden of hun kennis kan verdiepen, hen tot een persoonlijke inzichten kan brengen c.q. kan bijdragen aan hun waardenoriëntatie. Ervarings- en beheersingsdoelen kunnen ook samen voorkomen in eenzelfde kerndoel. Die worden hybride doelen genoemd.

Kerndoelen bestaan uit drie onderdelen: de doelzin, de uitwerking en de toelichting. De doelzin vormt daarbij de essentie. De doelzin is altijd geformuleerd in ABC-vorm: audience (publiek: de leerling of de school), behaviour (gedrag, bijvoorbeeld redeneert en rekt met), en content (leerinhoud, bijvoorbeeld gehele en decimale getallen). De doelzin is in een opsomming tot maximaal vijf punten verder uitgewerkt. Dit is aangeduid met

‘Het gaat hierbij om’. Doelzin en uitwerking vormen het deel van het kerndoel dat wettelijk wordt vastgesteld. Daarnaast is er de toelichting. Hierbij gaat het om een voorbeeldmatige verdere concretisering van doelzin en uitwerking, eveneens in een opsomming tot maximaal vijf punten. Dit is aangeduid met ‘Te denken valt aan’. Deze toelichting wordt niet wettelijk vastgesteld, maar geeft gebruikers inzicht in de praktische uitwerking van het kerndoel.

Binnen de conceptkerndoelen kunnen doelen worden toegevoegd als dat noodzakelijk is voor een goede doorstroming naar de h/v bovenbouw, zolang dit consistent en beredeneerd wordt uitgewerkt. Het is mogelijk om zowel een extra doel te formuleren als om extra bullets op te nemen in de uitwerking.

2.3.1 Uitwerking voor Nederlands

De inhouden van het leergebied Nederlands uit de beschrijving van de domeinen en subdomeinen in het raamwerk, zijn beschreven in aanbods-, ervarings- of beheersingsdoelen.

Het team is gestart met het uitwerken van inhouden die leerlingen moeten kennen of kunnen naar conceptkerndoelen die een beheersing beschrijven. Het zijn inhouden waarvan zowel het team als de advieskring van mening zijn dat leerlingen die minimaal moeten bereiken eind po en eind vo onderbouw. Een duidelijk beheersingsdoel is bijvoorbeeld kerndoel 3

Conceptkerndoel 3 - po

De leerling toont begrip van beluisterde, gelezen en bekeken teksten.

Hierbij gaat het om:

- *aandachtig kijken en luisteren naar of vloeiend lezen van zakelijke en literaire teksten;*
- *zowel inzetten als vergroten van kennis van de wereld, woordenschat en kennis over teksten en taal;*
- *herkennen van perspectieven, publiek, context en communicatief doel: informeren, amuseren, instrueren of overtuigen;*
- *reageren op, evalueren van en reflecteren op de waarde en inhoud van teksten;*
- *bepalen van de aanpak en het flexibel toepassen van begripsverhogende strategieën.*

We willen dat leerlingen een zeker niveau van beheersing bereiken in het begrijpen van teksten. Dit kerndoel vervangt het huidige kerndoel 4 (2006): *De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.*

Het geactualiseerde kerndoel biedt meer houvast aan leraren wat leerlingen moeten beheersen als het om gaat het begrijpend luisteren, lezen en kijken. Die beheersingscomponent is als volgt uitgewerkt:

- bullet 1: leerlingen moeten technisch vloeiend kunnen lezen; leerlingen moeten geconcentreerd kunnen kijken of luisteren;
- bullet 2: leerlingen moeten zowel kennis van de wereld, rondom thema's van teksten, opbouwen als kennis van taal en teksten, waarmee ze teksten kunnen analyseren. De opbouw van deze talige kennis van po naar vo onderbouw staat beschreven in de conceptkerndoelen van de subdomeinen Taal en Literatuur als systeem.
- bullet 3: leerlingen moeten kunnen zien dat elke tekst gemaakt is met een bepaalde intentie door de maker en dat het belangrijk is die intentie te herkennen om de tekst ten volle te begrijpen;
- bullet 4: leerlingen moeten kunnen praten en schrijven over de inhoud van de tekst, en niet alleen de vormkenmerken of structuur kunnen benoemen;
- bullet 5: leerlingen moeten een gevulde gereedschapskist met gereedschap (strategieën) hebben waarmee ze de teksten te lijf kunnen gaan op het moment dat hun begrip hapert.

Daarnaast zijn er inhouden waarvan duidelijk is dat leerlingen er vooral ervaringen mee op moeten doen die bijdragen aan hun persoonlijke ontwikkeling. Binnen het leergebied zijn twee duidelijke ervaringsdoelen opgenomen. Hierbij staat wel een bepaalde inspanning van de leerling centraal, maar wordt niet een bepaald beheersingsniveau verondersteld. Het zijn kerndoel 14 *'De leerlingen verkent hoe je met taal uiting geeft aan je identiteiten'* en kerndoel 5: *'De leerling gebruikt taal op een creatieve manier'*.

Naast duidelijk te onderscheiden doelen zijn er hybride doelen, bestaande uit onderdelen die een bepaalde beheersing veronderstellen, maar ook onderdelen die een inspanning beschrijven. Een duidelijk voorbeeld hiervan is kerndoel 19: *'De leerling kiest nieuwe teksten op basis van eerdere lees-, luister- en kijkervaringen'*. Aan de persoonlijke leeservaringen van leerlingen is niet een bepaald beheersingsniveau te koppelen, maar leerlingen moeten wel een inspanning verrichten om nieuwe ervaringen aan te gaan (ervaring) en moeten leren verwoorden en evalueren wat een bepaalde ervaring hun heeft opgeleverd (beheersing).

Tot slot zitten er in de sets conceptkerndoelen van het leergebied Nederlands twee aanbodsdoelen, waarbij niet de leerling, maar de school de actor is. Deze doelen vormen de verbinding tussen de karakteristiek van het leergebied en de conceptkerndoelen. In de karakteristiek is de visie beschreven dat het onderwijs in het leergebied Nederlands samenhangend moet zijn, met een rijk taalaanbod, gelegenheid tot kennisopbouw, ruimte voor productieve taalvaardigheden en

betekenisvolle taaltaken. Deze ambitie is vertaald in twee aanbodsdoelen; ze beschrijven het aanbod van de school, dat het voor leerlingen mogelijk maakt de beheersings-, ervarings- en hybride doelen te bereiken. Een voorbeeld hiervan is kerndoel 1:

De school zorgt voor een rijke taal- en leesomgeving voor alle leerlingen.

Het gaat hierbij om:

- *in aanraking laten komen met authentieke, vakoverstijgende, thematische contexten;*
- *in aanraking laten komen met uitdagende teksten en een divers en actueel aanbod van literatuur binnen een vaste leesroutine;*
- *aanbieden van kennis en vaardigheden uit het leergebied Nederlands in onderlinge samenhang;*
- *stimuleren van de leesmotivatie en de durf om te spreken en te schrijven;*
- *ruimte bieden aan verschillende talen en taalvariëteiten van leerlingen.*

2.3.2 Verbindende vaardigheden

Het leergebied Nederlands kenmerkt zich door vakspecifieke leerinhouden: kennis, vaardigheden en houdingen. Daarnaast zijn er ook leerinhouden, met name vaardigheden, die leerlingen in meerdere leergebieden vergroten en verdiepen: de verbindende vaardigheden. Bij de actualisatie worden drie categorieën verbindende vaardigheden onderscheiden:

1. Leervoorwaardelijke vaardigheden
  - a. Sociaal handelen
  - b. Leren leren
  - c. Samenwerken
2. Denkvaardigheden
  - a. Analytisch denken
  - b. Kritisch denken
  - c. Creatief denken
3. Samengestelde vaardigheden
  - a. Onderzoeken
  - b. Ontwerpen
  - c. Loopbaanvaardigheden

Ook binnen het leergebied Nederlands vergroten en versterken leerlingen deze verbindende vaardigheden.

Leervoorwaardelijke vaardigheden

Het leergebied Nederlands biedt leerlingen de kans hun leervoorwaardelijke vaardigheden te ontwikkelen. Ze leren *sociaal te handelen* door hun communicatie passend af te stemmen op doel, publiek en context (conceptkerndoelen uit het domein *Communicatie*, in combinatie met die uit het domein *Taal*). Door hun vaardigheid in lezen, schrijven en het voeren van gesprekken te vergroten, vergroten leerlingen hun vaardigheid om te *leren* en zo kennis van de wereld op te doen (kerndoel 3, 6 en 11). Doordat ze leren reflecteren op de uitvoering van taalactiviteiten (kerndoel 9) en lees-, luister- en kijkervaringen (kerndoel 19), ontwikkelen ze een *lerende houding* ten aanzien van toekomstige taalactiviteiten. De expliciete aandacht voor interactie (kerndoel 10 en 11) helpt leerlingen om beter te leren *samenwerken*.

Denkvaardigheden

Daarnaast ontwikkelen leerlingen in het leergebied Nederlands hun denkvaardigheden. Ze leren teksten te *analyseren* (conceptkerndoelen subdomein *Taal als systeem* en *Literatuur als systeem*) en leren deze kennis toe te passen als ze teksten moeten begrijpen (kerndoel 3). Ook leren leerlingen bewuste keuzes te maken in aanpakken en strategieën bij het bereiken van hun communicatieve doelen (domein *Communicatie*).

Zowel in de conceptkerndoelen uit het domein *Communicatie* als uit het domein *Literatuur* leren leerlingen zich *kritisch* te verhouden tot teksten waarnaar ze luisteren of die ze lezen of bekijken. Ook tijdens gesprekken (subdomein *Interactie*) leren leerlingen kritisch te luisteren naar de ander.

Tot slot leren leerlingen binnen het leergebied ook *creatief* te denken. Leerlingen worden uitgedaagd zich creatief te uiten (kerndoel 5) en verkennen hoe ze met taal uiting geven aan identiteiten, waardoor ze hun talige repertoire uitbreiden (kerndoel 14).

Samengestelde vaardigheden

Ook ontwikkelen leerlingen samengestelde vaardigheden. Leerlingen leren *onderzoeken* (kerndoel 7 en 8) hoe en op basis waarvan ze informatiebronnen kunnen beoordelen, selecteren en interpreteren. En ze ontwikkelen een onderzoekende houding op het moment dat ze taal en teksten verkennen en de werking daarvan in de maatschappij (domeinen *Taal* en *Literatuur*). Ook ontwikkelen leerlingen *loopbaanvaardigheden*, wat verder wordt toegelicht in paragraaf 2.3.7.

2.3.3 Samenhang

Het expliciteren van samenhang in het curriculum is een van de belangrijkste uitgangspunten geweest bij het formuleren van de conceptkerndoelen. In de eerste plaats is er gepoogd om de samenhang tussen de taalvaardigheden te expliciteren in het domein *Communicatie*. In het subdomein *Taalvaardigheid* is

dat gedaan door binnen de conceptkerndoelen deze taalvaardigheden meteen te koppelen. Zie bijvoorbeeld kerndoel 3 (lezen, luisteren en kijken in één kerndoel), kerndoel 4 (spreken en schrijven in één kerndoel), kerndoel 8 (informatie verwerken tot een geschreven of gesproken tekst).

In de tweede plaats is geprobeerd om de interne samenhang tussen de kerndoelen in de verschillende (sub)domeinen binnen het leergebied te expliciteren. Dat is allereerst gedaan door over de subdomeinen heen consequent dezelfde handelingswerkwoorden en begrippen te hanteren. Zo wordt in kerndoel 3 uit het domein *Communicatie* gesproken van literaire teksten, waarmee verwezen wordt naar het domein *Literatuur*; en er wordt gesproken over het 'inzetten van kennis over teksten en taal', waarmee wordt verwezen naar het domein *Taal*. Verder zijn ook in de toelichtingen bij de kerndoelen verwijzingen aangebracht over de (sub)domeinen van het leergebied heen. Zo is bij kerndoel 5 (taal creatief gebruiken) uit het domein *Communicatie* een verwijzing aangebracht naar kerndoelen 14 en 15 uit het domein *Taal*, door bij de toelichting op te nemen dat hierbij gedacht kan worden aan het creatief verwerken van een taaluiting in de thuistaal. Bij kerndoel 20 uit het domein *Literatuur* (functies van literatuur) is aangegeven dat er gedacht kan worden aan het voeren van literaire gesprekken, een verwijzing naar kerndoel 11 (het voeren van gesprekken) uit het domein *Communicatie*.

Tot slot is de samenhang met thema's en andere leergebieden geëxpliciteerd in de toelichtingen die bij de conceptkerndoelen zijn opgenomen in 'Te denken valt aan'. Bij het begrijpen van teksten (kerndoel 3) valt ook te denken aan begrip van teksten met hyperlinks (digitale geletterdheid), en bij het werken met bronnen (kerndoelen 7 en 8) gaat het uiteraard ook om digitale bronnen. Als leerlingen schrijven en spreken (kerndoel 4), kan dat ook gaan over maatschappelijke problemen (burgerschap) of in het kader van loopbaanoriëntatie (LOB).

Zowel de advieskring als de geraadpleegde wetenschappers zijn content met de manier waarop gepoogd is de samenhang tussen de taalvaardigheden binnen conceptkerndoelen te waarborgen. De andere vormen van samenhang die hierboven genoemd zijn, zijn toch nog minder expliciet dan gewenst. De hoop en verwachting bestaat dat deze vormen van samenhang in nog te ontwikkelen leerlijnen en lesvoorbeelden wel expliciet terug zullen komen.

2.3.4 Diversiteit

In alle drie de domeinen is er aandacht voor het bestaan van verschillende perspectieven en diversiteit. In de karakteristiek wordt gesteld dat leerlingen verschillen in de talige ontwikkeling die ze doormaken voordat ze naar school gaan. Vertrekkend vanuit deze eigen taalvaardigheid breiden leerlingen in het leergebied Nederlands binnen het domein *Communicatie* hun interactievaardigheden en hun productieve en receptieve taalvaardigheid uit.

Rode draad bij alle productieve taalvaardigheden is dat leerlingen leren afstemmen op doel, publiek en context: altijd communiceren met oog voor de ander. Daarnaast leren leerlingen in dit domein een kritische houding te ontwikkelen bij het lezen van, luisteren en kijken naar teksten, door vanuit verschillende perspectieven een onderwerp te benaderen en het perspectief van de schrijver of spreker in teksten te herkennen.

In het domein *Taal* en met name het subdomein *Taal en individu & samenleving* is er expliciet aandacht voor het ontdekken van de manier waarop je met taal uiting geeft aan je eigen identiteiten. Leerlingen leren het bestaan en gebruik van verschillende talen en taalvariëteiten te beschouwen. Ze verkennen de contexten waarin verschillende talen en taalvariëteiten worden gebruikt en de oordelen over verschillende talen en taalvariëteiten.

Binnen het domein *Literatuur* verkennen leerlingen rijke en gevarieerde literatuur, van verschillende genres en schrijvers en over een grote diversiteit aan onderwerpen. Ze vergroten hiermee kennis, inzicht, vaardigheden, houdingen en waarden die er maatschappelijk toe doen en waarin zij zichzelf kunnen herkennen, en ze maken kennis met een wereld buiten die van henzelf. Bij het bespreken en evalueren van literatuur komt het oog leren hebben voor het perspectief van de schrijver en de lezer terug.

2.3.5 Inclusiviteit

Het uitgangspunt is dat de kerndoelen haalbaar zijn voor zoveel mogelijk leerlingen. Hier is gehoor aan gegeven door in de conceptkerndoelen niet het niveau te specificeren waarop een bepaalde vaardigheid uitgevoerd moet worden. In kerndoel 3 staat bijvoorbeeld: '*De leerling toont begrip van beluisterde, gelezen en bekeken teksten.*' Het niveau van de teksten waarvan de leerling begrip moet tonen is niet opgenomen in de doelformulering of in de uitwerking: daarin is alleen beschreven waar het om gaat als leerlingen begrip moeten tonen van teksten.

Met leden van de advieskring en met geraadpleegde experts is hier wel discussie over geweest: bieden de conceptkerndoelen hierdoor wel voldoende houvast en richting bij wat we in het onderwijs van leerlingen verwachten? Het antwoord hierop is tweeledig. Er wordt enerzijds concreter beschreven welk leerlinggedrag we willen zien en welke kennis en vaardigheden verondersteld worden, maar anderzijds wordt niet concreet gemaakt op welk niveau we dat bij welke leerlingen verwachten. Uiteindelijk is dat de vertaling die in didactiek en leerlijnen gemaakt moet worden naar specifieke sectoren en doelgroepen. De leraar kan in de vertaling naar de onderwijspraktijk een passend niveau bepalen, waarop de in de doelformulering beschreven kennis en vaardigheden beheerst moeten worden. In het genoemde voorbeeld bepaalt de leraar dus in eerste instantie zelf het niveau van de tekst die leerlingen moeten begrijpen, waarbij nog te ontwikkelen leerlijnen ondersteunend zijn.

In de werkopdracht werd gesteld dat in de doelformulering ook rekening gehouden moest worden met de haalbaarheid voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften. De klankbordgroep specifieke onderwijsbehoeften heeft met die bril op ook twee keer grondig feedback gegeven op de conceptkerndoelen van het leergebied Nederlands. Hiervan zijn zoveel mogelijk suggesties verwerkt. Er staan echter in de conceptkerndoelen nog steeds formuleringen die voor bepaalde leerlingen, bijvoorbeeld met een auditieve of visuele beperking, niet haalbaar zijn op de manier waarop ze nu beschreven staan. Denk bijvoorbeeld aan het hanteren van een 'leesbaar handschrift' of 'verstaanbaar spreken' in kerndoel 4. In overleg met het team, de advieskring en de klankbordgroep is besloten deze formuleringen te laten staan, omdat de kerndoelen geldend zijn voor alle leerlingen. Als de uitwerkingen over handschrift en verstaanbaarheid weggehaald zouden worden, zou dit betekenen dat deze verwachting ook niet geldt voor leerlingen zonder beperking, wat als onwenselijk gezien werd.

De kerndoelen zijn daarom zo geformuleerd, dat ze voor alle leerlingen beschrijven wat er aan kennis en vaardigheden verwacht wordt. In de onderwijspraktijk en in leerlijnen zal de vertaling naar de specifieke doelgroepen (waaronder ook NT2-leerlingen) en sectoren gemaakt moeten worden. Of de conceptkerndoelen hiervoor voldoende houvast bieden zal in de fase van beproeven gevraagd worden aan het onderwijsveld.

2.3.6 Taaldenkfuncties

Er wordt gesproken van taaldenkfuncties wanneer je taal gebruikt om denkstappen onder woorden te brengen. Bijvoorbeeld om te beschrijven of benoemen (eenvoudigere taaldenkfuncties), of om te vergelijken, redeneren of concluderen (meer complexe taaldenkfuncties).

Taaldenkfuncties worden beschreven door een specifieke set aan handelingswerkwoorden: werkwoorden die een handeling uitdrukken die een talig én cognitief aspect in zich dragen. Denk hierbij aan werkwoorden als 'verklaren', 'benoemen' en 'vergelijken'. Deze handelingswerkwoorden geven aan welke denkstappen leerlingen uitvoeren en hoe die denkstappen als handelingen zichtbaar worden in hun taal(gebruik).

Van der Leeuw en Meestringa (1994) delen de taaldenkfuncties in drie categorieën in: verhalend, feitelijk en waarderend (gebaseerd op Britton, 1978; Rijlaarsdam, 1989). Onder elke categorie vallen een of meer van de acht hoofdfuncties, ook wel genres genoemd:

- verhalend: vertellen
- feitelijk: beschrijven, rapporteren, instrueren, verklaren
- waarderend: betogen, beschouwen, reageren (respons)

In feite ontwikkelen leerlingen in bijna elk kerndoel van het leergebied Nederlands hun taaldenkfuncties: het communiceren over denkstappen is immers een kern bij het leren gebruiken van een taal. Bij een aantal kerndoelen is echter wel een duidelijke focus te leggen.

De *verhalende* taaldenkfuncties ontwikkelen leerlingen in de kerndoelen waarin productieve taalvaardigheden een rol spelen en die ingezet kunnen worden met een sociaal doel: kerndoel 4 (vertellen als monoloog), kerndoel 5 (een creatief verhaal vertellen), kerndoel 10 (in gesprekken vertellen over persoonlijke gebeurtenissen) en kerndoel 14 (vertellen op een manier die bij jou past).

De *feitelijke* taaldenkfuncties ontwikkelen leerlingen als ze beschrijven wat ze gelezen hebben (kerndoel 3), teksten produceren of gesprekken voeren waarin ze beschrijven, rapporteren, instrueren en verklaren (kerndoel 4, 6, 8, 10, 11) of taal en teksten beschouwen en daaraan woorden geven (kerndoel 12, 16, 17, 21).

De *waarderende* taaldenkfuncties ontwikkelen leerlingen als ze evalueren wat ze gelezen hebben (kerndoel 3), teksten produceren of gesprekken voeren waarin ze betogen, beschouwen of reageren (kerndoel 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11) of taal(gebruik) en teksten waarderen en daaraan woorden geven (kerndoel 12, 14, 15, 18, 19, 20).

Voor aansluiting met andere leergebieden in het po en de vo onderbouw én vakken in de bovenbouw van het vo, is het van belang voldoende oog te hebben voor taaldenkfuncties als beschrijven, redeneren, uiteenzetten, verklaren, samenvatten, reflecteren en voorspellen. Dit geldt ook voor het uitdrukken van eigen gedachten, gevoelens en ervaringen én die van anderen. In het leergebied Nederlands krijgen leerlingen met deze set conceptkerndoelen alle kans om deze taaldenkfuncties te ontwikkelen.

2.3.7 Loopbaanontwikkeling en -begeleiding

Om richting en sturing te kunnen geven aan de eigen loopbaan, is het van belang dat leerlingen een goed zelfbeeld ontwikkelen. Leerlingen moeten zelf ontdekken waar hun talenten, eigenschappen en interesses liggen. Dit proces vindt plaats in interactie met de omgeving; leerlingen doen die ontdekkingen door in of buiten de schoolse situatie ervaringen op te doen en het gesprek hierover aan te gaan. Omdat leerlingen in de gelegenheid moeten zijn om in dialoog te treden met een breed netwerk (Kuijpers & Scheerens, 2006) is het belangrijk dat ze daar toegang toe hebben. In het kader van kansengelijkheid is het daarom belangrijk om LOB in het curriculum te verankeren, om ook leerlingen die niet van huis uit beschikken over zo'n netwerk daar toegang toe te verschaffen. In de werkopdracht aan SLO staat dan ook:

“Loopbaanleren/LOB-vaardigheden krijgt in de (...) leergebieden een passende plek als ervaringsdoelen in po en onderbouw vo.”

LOB wordt vaak uitgewerkt in vijf competenties: kwaliteitenreflectie, motievenreflectie, werkexploratie, loopbaansturing en netwerken (Kuijpers, 2003). In de conceptkerndoelen Nederlands ziet het kerndoelenteam verschillende aanknopingspunten om aan deze competenties te werken. Zo wordt in kerndoel 1 gerelateerd aan situaties waarin leerlingen in contact komen met beroepsbeoefenaars – mensen die relevant zijn voor de gewenste loopbaan. Tevens kunnen leerlingen zo hun interesses verkennen en vergroten zij hun concrete beroepkennis. Daarnaast is het nodig dat leerlingen beschikken over verschillende vaardigheden, om de loopbaancompetenties zoals hierboven genoemd te kunnen verwerven. Zo is er in kerndoel 9 expliciet aandacht voor het kunnen verwoorden van ervaringen en reflectie, wat leerlingen nodig hebben om te kunnen reflecteren op activiteiten, ervaringen, talenten, ambities en motieven in de context van hun eigen toekomst. En in kerndoel 10 en 11 is er aandacht voor het voeren van doelgerichte gesprekken en gesprekken om tot begrip te komen, en de daarvoor benodigde kennis en deelvaardigheden.

Tot slot is het van belang dat leerlingen verbanden kunnen leggen met hun motieven en kwaliteiten en de wereld om hen heen. Zowel in het domein *Communicatie*, het domein *Taal* als het domein *Literatuur* zijn hiervoor verschillende aanknopingspunten aanwezig. Leerlingen leren hun gedachten en gevoelens verwoorden en ontdekken via teksten de wereld om zich heen en hun eigen plek hierin. Ook ontwikkelen ze inzicht in zichzelf door middel van literaire en zakelijke teksten en het experimenteren met het eigen talige repertoire. Daarnaast is er aandacht voor taal bij activiteiten in beroepscontexten (denk aan het voeren van een gesprek, het schrijven van een e-mail of het maken van een reclamefolder) en bij werkzaamheden waarin taal een belangrijke rol speelt (denk aan een journalist, schrijver, communicatieonderzoeker of docent).

3. Slotopmerkingen en adviezen

3.1 Impuls voor het taalonderwijs

In paragraaf 1.2 van dit Toelichtingsdocument zijn de maatschappelijke en curriculaire uitdagingen genoemd die in de Startnotitie beschreven staan en die het uitgangspunt vormden voor de bijstelling van de kerndoelen voor het leergebied Nederlands. Het team denkt met de geactualiseerde set een antwoord te hebben gegeven op deze uitdagingen.

Samenhang, betekenis en balans

Een van de grootste uitdagingen vormde de constatering dat het huidige taalonderwijs verkaveld en weinig betekenisvol is, en dat er geen goede balans tussen de domeinen bestaat (Van Gelderen & Van Schooten, 2011). Door de afzonderlijke taalvaardigheden lezen, schrijven, spreken en luisteren niet in aparte subdomeinen, maar gezamenlijk in het subdomein *Taalvaardigheid* te beschrijven, en door de taalvaardigheden niet in aparte conceptkerndoelen te beschrijven, maar vaardigheden in de conceptkerndoelen te combineren, denkt het team een impuls te geven aan de onderwijspraktijk en leermiddelenmakers om taalvaardigheden meer met elkaar te verbinden.

In de conceptkerndoelen zijn de inhouden van het leergebied Nederlands zo beschreven dat de nadruk niet meer alleen ligt op de communicatieve functie van taal, zoals in de eerdere kerndoelen het geval was. Ook de conceptualiserende functie (o.a. conceptkerndoel 3, 6 en 11) en de expressieve functie (o.a. conceptkerndoel 4, 5, 10) komen in de conceptkerndoelen aan de orde. In conceptkerndoelen 5 en 14 (ervaringsdoelen) wordt bovendien expliciet aandacht gevraagd voor het creatief omgaan of experimenteren met taal, waarmee leerlingen de kans geboden wordt om hun persoonlijke voorkeuren in taal te ontdekken. Daarnaast zijn de inhouden in het domein *Taal* zo beschreven dat leerlingen niet meer los van de betekenis leren over hoe taal in elkaar zit, en is er aandacht voor taal in relatie tot het individu en de wereld. De conceptkerndoelen bieden hiermee kansen voor betekenisvoller taalonderwijs in de onderwijspraktijk.

In de huidige kerndoelen en in de onderwijspraktijk is een disbalans geconstateerd in de aandacht voor vaardigheden en kennis en een disbalans in de aandacht voor receptieve en productieve vaardigheden. In de set conceptkerndoelen is geprobeerd de samenhang tussen kennis, vaardigheden en houdingen terug te brengen door deze expliciet in de uitwerking bij de doelzinnen op te nemen. Zie bijvoorbeeld conceptkerndoel 4, waarin de

vaardigheid van het spreken en schrijven in de doelzin verbonden wordt met de kennis die daarvoor nodig is in de uitwerking.

Om de balans tussen productieve en receptieve taalvaardigheden te herstellen, zijn conceptkerndoelen voor spreken en schrijven ontwikkeld, maar is ook het nieuwe subdomein *Interactie* ontwikkeld, waardoor aandacht voor mondelinge taalvaardigheid in het curriculum een zichtbare plek krijgt.

Leesvaardigheid en literatuur

De dalende leesprestaties en leesmotivatie van Nederlandse leerlingen vormde een andere grote uitdaging. In de twee aanbodsdoelen (conceptkerndoel 1 en 2) is beschreven wat scholen leerlingen zouden moeten bieden om tot goed begrip van teksten te kunnen komen en hun leesvaardigheid te stimuleren: thematische contexten, een actueel aanbod van literatuur, rijke teksten, aandacht voor leesmotivatie.

Conceptkerndoel 3 beschrijft bovendien specifiek wat er van leerlingen verwacht wordt bij het tonen van begrip van teksten. Daarin zijn de receptieve vaardigheden luisteren, lezen en kijken samengenomen, omdat de basis voor goed tekstbegrip ligt in de vaardigheid van het begrijpend luisteren. In de uitwerking zijn daarbij de elementen van diep leesbegrip verwerkt, namelijk dat het bij het begrijpen van teksten gaat om het inzetten van kennis van de wereld, woordenschat en kennis over taal en teksten en dat leerlingen moeten leren om op de inhoud van teksten te reageren, die te evalueren en te waarderen.

Door een apart domein *Literatuur* met vier conceptkerndoelen voor het po en vijf conceptkerndoelen voor de vo onderbouw op te nemen, worden de doelen en de doorlopende leerlijn voor fictie en literatuur duidelijk gemaakt. Door in conceptkerndoelen 19 en 20 bovendien expliciet de leeservaringen en functies van literatuur aan de orde te stellen, hoopt het team ook aandacht voor leesbevordering en leesmotivatie een plek te hebben gegeven in het curriculum. Het team hoopt hiermee een impuls te hebben gegeven aan thematisch leesonderwijs waarin leerlingen uitgedaagd worden om leeservaringen op te doen, kennis te ontwikkelen en met elkaar in gesprek gaan over de inhoud van teksten, zodat de gestelde ambities voor de leesvaardigheid van leerlingen beter behaald kunnen worden en ze ook een minder negatieve houding ontwikkelen ten opzichte van lezen.

Doorlopende leerlijn

Zoals in dit Toelichtingsdocument is beschreven, is voortdurend afgestemd met de vakvernieuwingscommissie Nederlands om zodoende te zorgen voor een doorgaande leerlijn van het po naar de bovenbouw vo. Ook met de vakvernieuwingscommissie Moderne Vreemde Talen (en op de valreep het kerndoelenteam Moderne Vreemde Talen) is afstemming gezocht. Dit heeft

geresulteerd in een gezamenlijk raamwerk en in een gezamenlijk opgestelde begrippenlijst, met als doel om bij het beschrijven van doelen en eindtermen dezelfde taal te kunnen hanteren. Zoals gezegd zal SLO tot het definitief opleveren van de kerndoelen Nederlands (en rekenen en wiskunde), blijven afstemmen met de andere leer- en vakgebieden waarvoor kerndoelen en examenprogramma's worden ontwikkeld, om te zorgen voor optimale samenhang en dito doorlopende leerlijn. Deze mogelijkheid bestaat zolang leer- en vakgebieden zich in een ontwikkelfase of fase van beproeven bevinden.

Digitale wereld

In de Startnotitie is ook gesteld dat er expliciet aandacht moet zijn voor het kritisch omgaan met (digitale) bronnen en het zelf produceren van nieuwe (online) teksten. Een nieuwe inhoud voor het leergebied Nederlands is beschreven in conceptkerndoel 7, waardoor leerlingen leren om (digitale) bronnen in te schatten op betrouwbaarheid en waarde. Het produceren van teksten is beschreven in conceptkerndoel 4, waarbij het nadrukkelijk gaat om teksten in allerlei verschijningsvormen: schriftelijk, mondeling of multimodaal. Door middel van conceptkerndoel 3 leren leerlingen begrip te tonen van teksten. Ook daarbij is nadrukkelijk vermeld dat het gaat om een grote diversiteit aan teksten en is in de toelichting ('Te denken valt aan') ook als voorbeeld een tekst met hyperlinks gegeven.

Aandacht voor geletterdheid

Taal is overal en elk moment van de dag is een gelegenheid voor leerlingen om taalvaardigheid te verdiepen en te vergroten. Het huidige curriculum biedt echter weinig aanknopingspunten en handvatten om de link te leggen tussen het leergebied Nederlands en de andere leergebieden. Daarom zijn de conceptkerndoelen nu zo beschreven dat ze direct te verbinden zijn met de andere leergebieden. Dat geldt met name voor de conceptkerndoelen uit het domein *Communicatie*, die verbonden kunnen worden met de andere leergebieden zodra leerlingen daar lezen, schrijven, luisteren, kijken, spreken of gesprekken voeren. Maar ook de conceptkerndoelen uit het domein *Literatuur* bieden daar mogelijkheden toe. Zie bijvoorbeeld conceptkerndoel 20, waardoor leerlingen inzichten en kennis over de wereld en culturen opdoen na het lezen van literatuur. Een conceptkerndoel dat goed verbonden kan worden met bijvoorbeeld het leergebied *Mens & Maatschappij*. In de vervolgfase zal afstemming gezocht worden met de andere leergebieden die bezig zijn conceptkerndoelen te ontwikkelen, zodat ook in die conceptkerndoelen aandacht voor geletterdheid en verbinding met het leergebied Nederlands zichtbaar wordt.

Overladenheid

Het leergebied Nederlands kende 12 kerndoelen voor het po en 10 voor de vo onderbouw. In het voorstel dat nu voorligt worden dat er 20 voor het po en 21 voor de vo onderbouw. Dat roept de vraag op of er nu veel nieuwe inhouden

aan het curriculum worden toegevoegd en of daarmee overladenheid gaat ontstaan. Het team is waakzaam op dit thema geweest en heeft de vraag ook voorgelegd aan de advieskring die daar ook hun achterban op geraadpleegd hebben. De teamleden en de advieskringleden schatten in dat de set conceptkerndoelen niet zal leiden tot een gevoel van overladenheid. De set heeft in de eerste plaats een groter aantal conceptkerndoelen gekregen, omdat concreter beschreven is wat er van leerlingen verwacht wordt. Vaardigheden die in de vorige set globaal werden beschreven (bijvoorbeeld gesprekken voeren), zijn nu uitgewerkt in concrete conceptkerndoelen (conceptkerndoel 10 en 11). De geraadpleegde leraren geven aan dit juist prettig te vinden. Daarnaast zijn weliswaar nieuwe inhouden aan de wettelijke doelen toegevoegd, maar deels zijn dit ook inhouden waar in het onderwijsveld al aandacht aan werd besteed, doordat veranderende inzichten al wel hun beslag hadden gekregen in actuele methodes, maar nog niet in de kerndoelen uit 2006. Te denken valt aan inhouden rondom taalvariatie.

Nieuw voor het po zijn wel de inhouden uit het domein Literatuur. In de huidige onderwijspraktijk is er wel aandacht voor leesbevordering, maar de inhouden zijn niet eerder vastgelegd in de kerndoelen.

Door de expliciete aandacht voor samenhang binnen het leergebied en samenhang tussen het leergebied met de andere leergebieden, kunnen in de onderwijspraktijk verbindingen gelegd worden, waardoor onderwijstijd ook efficiënt benut kan worden.

In de fase van beproeven zal de vraag naar overladenheid ook worden voorgelegd aan de deelnemende scholen, om hier beter zicht op te krijgen.

3.2 Fase van beproeven

Met de oplevering van de conceptkerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde aan het ministerie van OCW is de opdracht aan de kerndoelenteams afgerond. Voor SLO start op dat moment een volgende fase in het traject richting definitieve kerndoelen: het beproeven van de conceptkerndoelen in de onderwijspraktijk. Deze fase van beproeven richt zich in eerste instantie op het finaliseren van de conceptkerndoelen, zodat deze spoedig in de wetgeving kunnen worden opgenomen. Het gaat hierbij voornamelijk om het toetsen van de verwachte bruikbaarheid en de verbetering ten opzichte van de huidige kerndoelen. In tweede instantie richt de fase van beproeven zich op het inventariseren van factoren die een succesvolle implementatie kunnen bevorderen.

In totaal zijn achttien maanden gereserveerd voor deze fase, waarbij SLO het traject opdeelt in twee fasen. Fase één betreft de voorbereiding en uitvoering van de 'toets op bruikbaarheid' van de kerndoelen in de onderwijspraktijk. In afstemming met OCW wil SLO deze fase voor de zomer van 2024 af te ronden.

Vanaf begin 2024 worden regionale sessies georganiseerd, waarvoor vertegenwoordigers van verschillende scholen worden uitgenodigd. De tweede fase staat in het teken van het bevorderen van curriculumbewustzijn, het ontwikkelen en consulteren van leerlijnen, en het onderzoeken van implementatievoorwaarden. In deze fase wordt met een beperkt aantal scholen intensiever samengewerkt.

3.3 Referentiekader Taal en Rekenen

Naast kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde en examenprogramma's Nederlands en wiskunde vormt het Referentiekader Taal en Rekenen eveneens een formele en inhoudelijke opdracht aan het po, vo en mbo. De genoemde documenten hebben als gemeenschappelijk doel het verbeteren van de opbrengsten van het taal- en rekenonderwijs en het faciliteren van scholen en leraren om dat doel te bereiken. Bovendien hangen kerndoelen, examenprogramma's en referentiekaders inhoudelijk met elkaar samen. In de werkopdracht van OCW aan SLO is om die reden opgenomen dat, naast het actualiseren van de kerndoelen, ook het Referentiekader Taal en Rekenen geëvalueerd moet worden in het licht van de nieuwe kerndoelen/examenprogramma's, en dat er gerichte aanbevelingen moeten worden gedaan over de functie en bruikbaarheid van het Referentiekader in de toekomst. Hierbij zijn drie aspecten van belang: 1) de mate van overlap met geactualiseerde doelen; 2) het oplossen van inconsistenties die naar voren zijn gekomen uit de analyse van de huidige referentiekaders (Van den Broek, et al., 2022); 3) de mate waarin de doorlopende leerlijn po-vo-mbo is/blijft gewaarborgd. Het evalueren van de referentiekaders kan niet zonder daarbij de geactualiseerde kerndoelen po en vo onderbouw voor Nederlands en rekenen en wiskunde en de examenprogramma's van vmbo, havo en vwo voor Nederlands en wiskunde als uitgangspunt te nemen. Daarnaast vormen in het mbo de rekeneisen het uitgangspunt. Tussen nu en de zomer van 2024 komen deze inhoudskaders in conceptvorm gefaseerd beschikbaar. Wettelijke vaststelling volgt nog daarna. Parallel aan de actualisatietrajecten wordt gestart met de evaluatie van de referentiekaders en het opstellen van aanbevelingen over de toekomst van het Referentiekader Taal en Rekenen.

4. Referenties

- Agirdag, O. & Kambell, E. R. (2018). *Meertaligheid en onderwijs*. Boom uitgevers.
- Berenst, J. (2012). *Taalgebruik in de klas, als basis voor kennisconstructie* [Lectorale rede in verkorte vorm, uitgesproken op 17 januari 2012]. Noordelijke Hogeschool Leeuwarden.
- Bloem, B., De Bruyckere, P., Gubbels, J., Hacquebord, H., Nicolaas, M., Pereira, C., Prenger, J., Pulles, M., Rijckaert, H., Rijkers, J., Swart, N., & Van der Windt, N. (2021). *Effectief leesonderwijs: hoe doe je dat? Zeven inspirerende voorbeelden*. Taalunie.
- Bogaerds-Hazenberg, S. (2023) *Text structure instruction in Dutch primary education: Building bridges between research and practice* [proefschrift]. Universiteit Utrecht.
- Bonset, H., De Boer, M., & Ekens, T. (2020). *Nederlands in de onderbouw. Een praktische didactiek* (7^e druk). Uitgeverij Coutinho.
- Bosman, A.M.T., Cihangir, S., & Bootsma, M. (2022). *Dalende leesvaardigheid: een herinterpretatie*. <https://redhetonderwijs.com/wp-content/uploads/Bosman-et-al-2022.pdf>
- Britton, J. (1978). The functions of writing. In: C. Cooper & L. Odell (Eds.), *Research on composing* (pp. 13-28). National Council of Teachers of English.
- Chambers, A. (2012). *Leespraat. De leesomgeving. Vertel eens*. NBD Biblion.
- Cornelissen, G. (2016). *Maar als je erover nadenkt... Een jaar literatuuronderwijs in groepen 7 en 8 van de basisschool*. Eburon.
- Cornelissen, G., & Witte, T.C.H. (2022) *De ontwikkeling van literaire competentie in het onderwijs. Deel 4: Naar een doorlopende leerlijn voor het literatuuronderwijs*. In WODN Werkgroep Onderzoek Didactiek Nederlands (Ed.), *Handboek Didactiek Nederlands*. Levende Talen.
- Cummins, J. (1979). Linguistic interdependence and the educational development of bilingual children. *Review of educational research*, 49, pp. 222-51.
- D'hoker, E. (2022). *Leerlingen en literatuur. Hoe vaardige lezers vormen*. Lannoo Campus.
- De Lint, P., & Van Norden, S. (2022). *Wat een goede tekst! Een gids voor het schrijven in tien genres voor het basisonderwijs*. Boom.
- Dera, J. Gubbels, J. Van der Loo, & J. Van Rijt (editors), *Vaardig met vakinhoud: Handboek vakdidactiek Nederlands*. Uitgeverij Coutinho.

- Duarte, J., Günther-Van der Meij, M., De Backer, F., Frijns, C., & Gezelle Meerburg, B. (2022). *Talenbewust lesgeven. Aan de slag met talige diversiteit in het basisonderwijs*. Uitgeverij Coutinho.
- Expertisecentrum Nederlands (2006, 18 mei). Leerlijnen taal.
<https://www.leerlijnentaal.nl/>
- Gelderen, A. J. S., van, & Van Schooten, E. J. (2011). *Taalonderwijs; een kwestie van ontkavelen: openbare les in duplo: presentatie van het lectoraat Taalverwerving en Taalontwikkeling bij het Instituut voor Lerarenopleidingen van Hogeschool Rotterdam*. Rotterdam University Press.
- Graham, S. & Hebert, M. A. (2010). *Writing to read: Evidence for how writing can improve reading. A Carnegie Corporation Time to Act Report*. Washington DC: Alliance for Excellent Education.
- Graham, S. & M. Hebert (2011). Writing to Read: A Meta-Analysis of the Impact of Writing and Writing Instruction on Reading. *Harvard Educational Review*, 81, 710-744.
- Gubbels, J., Netten, A., & Verhoeven, L. (2017). *Vijftien jaar leesprestaties in Nederland, PIRLS-2016*. Expertisecentrum Nederlands.
- Gubbels, J., van Langen, A. M. L., Maassen, N. A. M. & Meelissen, M. R. M. (2019). *Resultaten PISA-2018 in vogelvlucht*. Universiteit Twente.
- Hajer, M., & Meestringa, T., (2020). *Handboek taalgericht vakonderwijs* (4^e druk). Uitgeverij Coutinho.
- Herder, A., Van Silfhout, G., & Jansen, I. (2021). *Startnotitie Nederlands. Bovenbouw voortgezet onderwijs*. SLO.
- Hirsch, E.D. (2016). *Why knowledge matters: rescuing our children from failed educational theories*. Harvard Education Press.
- Houtveen, T., & Van Steensel, R. (Reds.). (2022). *De zeven pijlers van onderwijs in begrijpend lezen*. Stichting Lezen.
- Inspectie van het Onderwijs. (2019a). *Peil.Mondelinge taalvaardigheid 2016–2017*. Inspectie van het Onderwijs.
<https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2019/03/28/peil-mondelinge-taalvaardigheid>
- Inspectie van het Onderwijs. (2019b). *Peil.Mondelinge taalvaardigheid – einde speciaal (basis)onderwijs 2017–2019*. Inspectie van het Onderwijs.
<https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/peil-onderwijs/documenten/rapporten/2019/11/29/peil-mondelinge-taalvaardigheid-einde-speciaal-basisonderwijs>
- Inspectie van het Onderwijs. (2021). *Peil.Schrijfvaardigheid einde (speciaal) basisonderwijs 2018–2019*. Inspectie van het Onderwijs.
<https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/themaraapporten/2021/03/04/peil.schrijfvaardigheid-einde-speciaal-basisonderwijs>

- Inspectie van het Onderwijs. (2022). *Peil.Leesvaardigheid einde (speciaal) basisonderwijs 2020-2021*. Inspectie van het Onderwijs.
<https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/peil-onderwijs/leesvaardigheid-einde-basisonderwijs-en-speciaal-basisonderwijs-2020-2021>
- Inspectie van het Onderwijs. (2023). *Peil.Taal en rekenen einde basisonderwijs en speciaal (basis)onderwijs 2021-2022*. Inspectie van het Onderwijs.
<https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/peil-onderwijs/taal-rekenen>
- Inspectie van het Onderwijs. (z.d.). *Prestaties*.
<https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/peil-onderwijs/taal-rekenen/prestaties>
- Kamp, I., De Jong-Slagman, J., & Van Duyvenboden, P. (2019). *Jeugdliteratuur en didactiek. Handboek voor vo en mbo*. Uitgeverij Coutinho.
- Kampman, L., Dribergen, M., & Van der Laan, A. (2022). *Startnotitie kerndoelen burgerschap*. SLO.
- Kieft, M., Damstra, G., e.a. (2016) *Lees- en literatuuronderwijs in havo/vwo*. Onderzoekspublicatie Stichting Lezen, Oberon.
- Klein Tank, M., & Spronk, J. (2022). *Startnotitie kerndoelen digitale geletterdheid*. SLO.
- Kuijpers, M. (2003). *Loopbaanontwikkeling. Onderzoek naar 'competenties'*. Twente University Press.
- Kuijpers, M. A. C. T., & Scheerens, J. (2006). Career Competencies for the Modern Career. *Journal of Career Development*, 32(4), 303–319.
<https://doi.org/10.1177/0894845305283006>
- Levende Talen (2018). *Visie op het vak taal/Nederlands voor Curriculum.nu*.
<https://levendetalen.nl/wp-content/uploads/2018/01/Visie-op-het-vak-taal-Nederlands-voor-Curriculum.nu-Hendrix-en-Van-der-Westen-jan-2018-DEF.pdf>
- Levende Talen (2019). *Advies curriculum Nederlands in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs*. <https://levendetalen.nl/wp-content/uploads/2019/09/LTadvies-curriculum-Nederlands-2019.pdf>
- Meesterschapsteam Nederlands (2016). *Manifest Nederlands op school. Meer inhoud, meer plezier, beter resultaat*.
<https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/sites/4/2020/02/Manifest-Nederlands-op-School.pdf>
- Meesterschapsteam Nederlands (2018). *Visie op de toekomst van het curriculum Nederlands*. <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/sites/4/2020/02/Visie-Curriculum-Nederlands-Meesterschapsteams-1.5-definitief.pdf>

- Meesterschapsteam Nederlands (2021). *Bewuste geletterdheid in perspectief: kennis, vaardigheden en inzichten*.
<https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/sites/4/2021/03/Bewuste-geletterdheid-in-perspectief-maart-2021-220321.pdf>
- Meijerink, H. P. (2008). *Over de drempels met taal en rekenen*. SLO.
- Meijerink, H. P., Rijlaarsdam, G. C. W., Van den Bergh, H., Streun, A. van, Letschert, J. F., Van de Vorle, R. B. M., & Bron, J. E. (2009). *Over de drempels met taal en rekenen – een nadere beschouwing*. SLO.
- Ministerie van OCW (2006). *Kerdoelen primair onderwijs*.
- Ministerie van OCW (2006). *Kerdoelen onderbouw voortgezet onderwijs*.
- Ministerie van OCW (2021). *Rationale van het funderend onderwijs. Bijlage 2, Nadere adviesaanvraag tussenadvies 3*.
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2021/07/12/nadere-adviesaanvraag-tussenadvies-3---rationale-van-het-funderend-onderwijs>
- Moffett, J. (1968). *Teaching the universe of discourse*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Moolenaar, P., & Meelis-Voorma, T. (2021). *Waarom zou je lezen? Handboek jeugdliteratuur*. Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum.
- Nationaal Regieorgaan Onderzoek (z.d.). *Kennisrotonde*.
<https://www.kennisrotonde.nl/>
- Onderwijskennis (z.d.). *Onderwijskennis*. <https://www.onderwijskennis.nl/>
- Onderwijsraad (2022). *Taal en rekenen in het vizier*. Onderwijsraad.
- Ontwikkelteam Nederlands (2019). *Voorstel voor de basis van de herziening van de kerndoelen en eindtermen van de leraren en schoolleiders uit het ontwikkelteam Nederlands*. Curriculum.nu.
<https://curriculum.nu/download/nl/Voorstellen-ontwikkelteam-Nederlands-1.pdf>
- Paus, H., Van den Brand, A., Bacchini, S., Dekkers, R., Hofstede, D., Markesteijn, C., Meijer, H., & Pullens, T. (2018). *Portaal. Praktische taaldidactiek voor het basisonderwijs* (5^e druk). Coutinho.
- Pereira, C., & Nicolaas, M. (2019). *Effectief onderwijs in begrijpend lezen. Acties voor beter leesbegrip en meer leesmotivatie*. Taalunie.
- Pleumeekers, J., & Prenger, J. (2022). *Startnotitie kerndoelen Nederlands*. SLO.
- Prenger, J., Van Silfhout, G., & Herder, A. (2021). *Nederlands. Ontwikkelingen en uitdagingen in het curriculum po en onderbouw vo*. SLO.
- Qrius (2021). *De leescultuur van jongeren*. Stichting Lezen.
- Raad voor Cultuur & Onderwijsraad (2019). *Lees! Een oproep tot een leesoffensief*. Raad voor Cultuur & Onderwijsraad.

- Rijlaarsdam, G. (1989). *Basisvorming: Nederlands*. Stenfert Kroese/Martinus Nijhoff.
- Rooijackers, P. (2023). *Oog voor diep begrip: onderzoek naar het tekstbegrip van vwo-leerlingen* [proefschrift]. Universiteit Utrecht.
- Ros, B., Van Gelderen, A., De Glopper, K., & Van Steensel, R. (2021). *Leer ze lezen. Praktische inzichten uit onderzoek voor leraren basisonderwijs*. Ten Brink Uitgevers.
- Sol, Y. & Visser, A. (2023). *Vaardigheden in het landelijke curriculum*. SLO.
- Tielemans, J. & Van Peer, W. (1984) *Instrumentaal; Fundamenten en modellen voor moedertaalonderwijs. Deel 1-fundamenten*. Acco.
- Van den Branden, K. (z.d.). *Duurzaam onderwijs*.
<https://duurzaamonderwijs.com/>
- Van den Broek, A., Bron, J., Gubbels, J., Gijssels, M., Hoogeveen, M., Lentjes, J., Muja, A., Prenger, J., Schmidt, V., Van Silfhout, G., In 't Zandt, M., & Van Zanten, M. (2022). *Eindrapportage. Analyse en evaluatie referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen. Onderzoek in opdracht van het Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap*. ResearchNed, Expertisecentrum Nederlands en SLO.
- Van der Leeuw, B., & Meestringa, T. (2014). *Genres in schoolvakken: Taalgerichte didactiek in het voortgezet onderwijs*. Coutinho.
- Van der Leeuw, B., Meestringa, T., Van Silfhout, G., Smit, J., Hoogeveen, M., Prenger, J., Langberg, M., & Jansma, N. (2017). *Nederlands: Vakspecifieke trendanalyse 2017*. SLO.
- Van Dijk, Y., Klaver, M., Stronks, E., & Hamel, M. (2022). *Omdat lezen loont. Op naar effectief leesonderwijs in Nederland*. Uitgeverij Pica.
- Grinsven, V. van, Woud, L. van der, Bulk, L. van den, & Kouveld, M. (2010). *Wie leest, heeft de wereld binnen handbereik. Behoeftedonderzoek onder vmbo-docenten Nederlands over het bevorderen van lezen*. Stichting Lezen.
- Van Koeven, E., & Smits, A. (2020). *Rijke taal. Taaldidactiek voor het basisonderwijs*. Boom.
- Van Koeven, E., & Smits, A. (2023). *Rijke taal (v)mbo. Taaldidactiek voor het (voorbereidend) middelbaar beroepsonderwijs*. Boom.
- Van Logchem, M., Bunte, L., Van Dalen, T., & Mijs, D. (2022). *Close reading. Werken aan dieper tekstbegrip in het voortgezet onderwijs*. Uitgeverij Pica.
- Van Oostendorp, M., Coppen, P.-A., Jansen, M., Klaver, M.-J., Oosterman, J., Van der Sijs, N., & Zenner, E. (Eds.). (z.d.). *Neerlandistiek*.
<https://neerlandistiek.nl/>

- Van Rijt, J. (2020). *Understanding grammar. The impact of linguistic metaconcepts on L1 grammar education*. Doctoral dissertation. Radboud University.
- Van Steensel, R., & Houtveen, T. (2020). *De vele kanten van leesbegrip; Verslag van een literatuurstudie naar kernelementen van effectief onderwijs in begrijpend lezen*. In opdracht van het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek en de Inspectie van het Onderwijs.
- Van Zanten, M., & Schmidt, V. (2022). *Startnotitie kerndoelen rekenen en wiskunde*. SLO.
- Vanhooren, S., Pereira, C., & Bolhuis, M. (2017). *Iedereen taalcompetent!: visie op de rol, de positie en de inhoud van het onderwijs Nederlands in de 21ste eeuw*. Taalunie.
- Verhoeven, L., & Biemond, H. (2017). *Tussendoelen Mondelinge Communicatieleerlijnen voor groep 1 tot en met 8*. Expertisecentrum Nederlands.
- Vis, M., Gelderen, A. van, Glopper, K. de & J.F. van Kruiningen (2021). Samenhangend lees- en schrijfonderwijs in het schoolvak Nederlands. Een bespreking van onderzoek naar effecten en didactiek van samenhangend lees- en schrijfonderwijs in het voortgezet onderwijs. *Pedagogische Studiën*, 98, 94-111.
- Walsweer, A. (2015). *Ruimte voor leren. Een etnografisch onderzoek naar het verloop van een interventie gericht op versterking van het taalgebruik in een knowledge building environment op kleine Friese basisscholen* [proefschrift]. Rijksuniversiteit Groningen.
- Werkgroep Onderzoek en Didactiek Nederlands. (z.d.). *Didactiek Nederlands*. <https://didactieknederlands.nl/>
- Witte, T. (2008). *Het oog van de meester. Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Eburon-Stichting Lezen.
- Wolf, M. (2018). *Reader, Come Home. The reading brain in a digital world*. Harper/HarperCollins.

5. Bijlagen

5.1 Samenstelling team

Het team bestaat uit een procesregisseur, leraren, vakinhoudelijke experts en curriculumexperts.

Procesregisseur

De procesregisseur begeleidt het team en het proces om te komen tot conceptkerndoelen. Het is belangrijk dat verschillende belangen en perspectieven worden gehoord en worden meegenomen in deze actualisatie.

Procesregisseur juni – dec 22

Ron Bosman

Procesregisseur jan – juli 23

Herman Franssen

Leraren po en vo

De leraren zijn afkomstig uit het primair onderwijs en de onderbouw voortgezet onderwijs. Zij zijn essentiële deelnemers van het team, omdat ze dagelijks werken in de onderwijspraktijk. Op die manier zorgen we ervoor dat kerndoelen voor leraren bruikbare doelen worden.

Leraren po

Esther van Huisstede

Marit Tuik

Linda Vaessen

Margje van der Velden

Leraren vo

Ad van den Broek

Inge Dekker

Gerriën Groen

Pieterneel van Keijzerswaard

Vakexperts po en vo

Vakexperts primair onderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs zijn betrokken vanwege hun kennis over het leergebied. Zij zijn lerarenopleider, vakdidacticus of wetenschapper en brengen kennis mee over de uitvoering van het leergebied in de praktijk en over (praktijkgericht) onderzoek.

Vakexperts po

Anne van Buul

Katinka de Croon

Vakexperts vo

Sonja van Overmeeren

Geert van Rooijen

Curriculumexperts po en vo

De curriculumexperts hebben curriculaire en vakinhoudelijke expertise en zijn verantwoordelijk voor het schrijven van de conceptkerndoelen.

Curriculumexpert po

Joanneke Prenger

Curriculumexpert vo

Jocelijn Pleumeekers

5.2 Samenstelling advieskring

Expertisecentrum Nederlands	Martine Gijssel
Landelijk Netwerk Taal	Monica Koster
LOPON2	Boukje Bruins
LVON	Martine van Wijngaarden
Stichting Lezen	Agnes van Montfoort
Taalunie	Leonie Wulftange
Vereniging Levende Talen	Hanneke Gerits
Vereniging van Taalspecialisten	Tjalling Brouwer
Lerarencollectief	Cheyenne van den Munckhof-Claessens

5.3 Geraadpleegde experts

Gesprekken van teamleden met experts:

Dinsdag 14 februari 2023 - domein Communicatie

Prof. dr. Kees de Glopper (emeritus), dr. Monica Koster, dr. Albert Walsweer, Anneke Wurth (vakdidacticus 1^e graads lerarenopleiding)

Woensdag 15 februari - domein Taal

Prof. dr. Peter-Arno Coppen, dr. Jimmy van Rijt, dr. Jacqueline Evers-Vermeul, dr. Theo Witte (gepensioneerd vakdidacticus 1^e graads lerarenopleiding)

Donderdag 16 februari - domein Literatuur

Hans Goossen (gepensioneerd vakdidacticus 2^e graads lerarenopleiding), dr. Janneke de Jong-Slagter, prof. dr. Els Stronks

Dinsdag 11 april – subdomein Taalvaardigheid

Prof. dr. Paul van den Broek, prof. dr. Kees de Glopper (emeritus), dr. Suzanne van Norden

Dinsdag 11 april – domein Taal

Dr. Maaïke Pulles, dr. Jeroen Steenbakkens

Woensdag 12 april – domein Literatuur

Hans Goosen (gepensioneerd vakdidacticus 2^e graads lerarenopleiding), prof. dr. Helma van Lierop (emeritus), Anne van Mechelen MA, prof. dr. Els Stronks

Donderdag 13 april – subdomein Taalvaardigheid

Dr. Wenckje Jongstra, dr. Erna van Koeven

Donderdag 13 april – domein Literatuur

Linda Ackermans MA, dr. Petra Moolenaar, dr. Janneke de Jong-Slagman, dr. Theo Witte (gepensioneerd vakdidacticus 1^e graads lerarenopleiding)

Donderdag 13 april – domein Taal

Dr. Catherine van Beuningen, dr. Frederike Groothoff, dr. Gerrit Jan Kootstra, dr. Jan T'Sas

Dinsdag 18 april – generiek

Prof. dr. Anna Bosman, Erik Meester MA

Individueel door teamleden geraadpleegde experts:

Adri van den Brand MA (generiek), dr. Gertrud Cornelissen (domein *Literatuur*), prof. dr. Joana Duarte (domein *Taal*), dr. Erna van Koeven (subdomein

Taalvaardigheid), Maarten Sprenger MA (subdomein *Taalvaardigheid*), dr. Theo Witte (domein *Literatuur*)

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)